د پښتو ادب لنډ تاریخ

د پوهنتون د دریم او څلورم ټولګیو له پاره

لیکوال
علامه عبدالحي حبیبي

Ketabton.com

۱۳۴۶ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ژبي موقعيت د ژبو په وېش کي

د ايشيا په ژبو کي دوه قسمه ژبي په منځنۍ او غربي ايشيا کي سته:

۱. يوه ډله يې اروپايي يا هندو اروپايي بولي، چي په هند او افغانستان او اېران او ماوراء النهر کي ويل کېږي او په اروپا کي هم دغه ژبي سته، لکه لاتين، جرمني، انګرېزي، فرانسوي او نوري. دا ژبي اريايي له دې جهته بولي چي له پخوانيو اريايي اقوامو څخه پاته دي. دغه اقوام څلور زره کاله تر ميلاد دمخه له يوه شمالي ځايه څخه چي هغه يې (اريانا وېجه) باله د افغانستان سيمو ته راغله، دوی په دغه وخت کي يوه ژبه ويله چي د هغې کومه بولګه او نخښه نه ده پاته او علماً يې (اريك) بولي يعني هغه ژبه چي اريائيانو ويله.

۲. بله ډله د ايشيايي ژبو څخه سامي ژبي بولي، چي په دغه کي عبري او عربي او سرياني او حبشي ژبي داخلي دي او د دغو ژبو څېړنه زموږ په بحث اړه نه لري.

د اريايي ژبو وېشنه

اريايي ژبي پر دوه ډوله دي، يوه ډله يې سيتم بولي او بله ډله يې سنتم بولي. پوهانو فقط يوه کلمه د سنسکريت او لاتيني څخه اساس ګرځولې ده، يعني "سل" چي په سنسکريت کي سيتم او په لاتين يې سنتم بولي، لومړۍ ډله نون په دغه کلمه کي نه لري او دوهمه ډله يې لري چي د دې جدول څخه دغه تقسيم څرګندېږي :

سيتم		سنتم	
سنسکريت	سيتم	تاتيني	سنتم
دري	سد	يوناني	هيکاتون
پښتو	سل	انګليسي	هنډريډ
هندي	سو	الماني	هنډريډ
روسي	ستو	فرانسوي	سانت

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سنتم او سيتم پر علمي اساس ټولي هندواروپايي ژبي په لاندي ډول وېشلي کيږي :

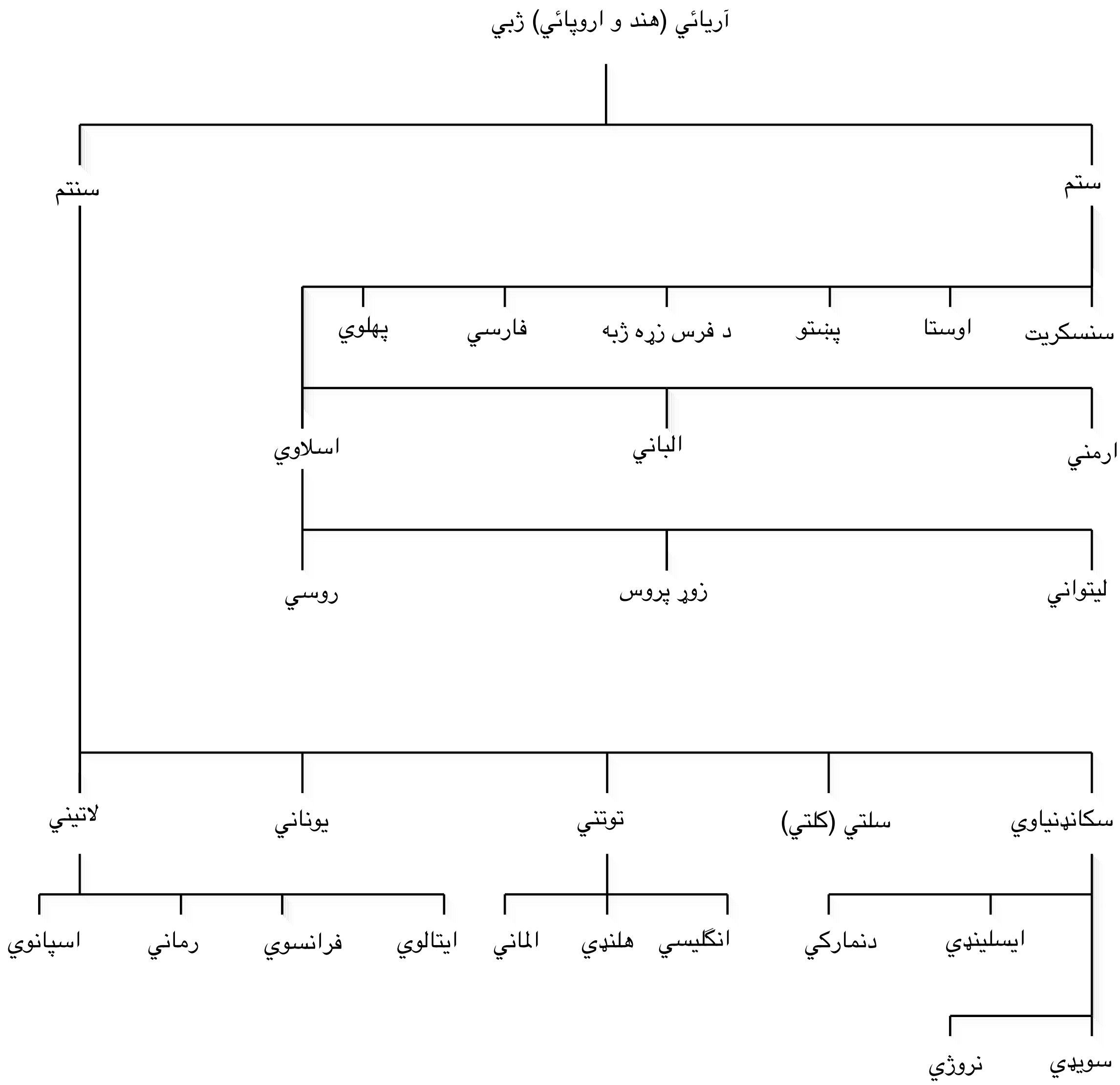

له دې لاندي جدول څخه د دغو هندو اروپايي ژبو نزدېوالی سره معلوميږي:

فرانسوي	جرمني	انگليسي	لاتيني	اوستا	سنسکريت	دري	پښتو
پير	وانر	فادر	پتو	پيتر	پنتري	پدر	پلار
مير	موتر	مدر	ماته را	ماتر	ماتري	مادر	مور
سور	شوستر	سستر	سوردر	هوگهر	سواچر	خواهر	خور
فرير	برودر	برادر	فراتر	براتر	بهراتر	برادر	ورور

(c) ketabton.com: The Digital Library

اريايي اقوام

کله چي څلور زره کاله تر ميلاد دمخه اريايي اقوام د باختر ځمکو او د هندوکش لمنو ته راغلل دوی پسله ډېره وخته څخه دلته ډېر سول او د شرق او غرب خوا ته يې هجرتونه وکړل، د شرق په خواکي تر اباسين تېر سول او په شمالي هندوستان کې خپل مدنيت خپور کړ، هلته دوی په هغه ژبې چي له اصلي اريايي ژبې څخه جوړه سوې وه يو کتاب وليکه، چي (ويدا) نومېږي او اوس يې څلور برخي موجودي دي :

١. ريگويدا
٢. سامه ويدا
٣. يجورويدا
٤. اتهرواويدا

دا اريائيان چي د ويدا سندري يې ويلې له افغانستانه هلته تللي وو، نو په ويداکي د افغانستان د ځايو او خلکو او قبيلو او مشرانو او غرو او دريابو نومونه راغلي دي، چي د دغو ټولو مطالعه د پښتو ژبې په تاريخ کي زموږ سره کومک کولای سي.
دوهمه ډله غربي خوا ته تلونکي اريايان وو، چي دوی د افغانستان په غربي خواکي تر استانبوله پوري خپل مدنيت خپور کړ، له دوی څخه په دوو ژبو ځيني نوشتې پاته دي، يو د اوستاکتاب دئ، چي زردشت له بلخ څخه خپور کړ او په ټول اېران کي ومنل سو، داکتاب ټول (٨١٥) فصله او (٢١) نسکه و، په اوستاکي هم ډېر د افغانستان د ځايو او پاچاهانو او خلکو نومونه راغلي دي، او ډېر کلمات يې د پښتو ژبې سره نزدې دي، له دې جهته اوستا هم د پښتو په ادبي تاريخ کي زموږ په درد خوري.
بله ژبه چي د غو غربي اريايانو له خپلې قديمي ژبې څخه جوړه کړه هغه زړه پارسو بولي، چي ځيني نوشتې يې پر ډبرو باندي پاته دي او مطالعه يې د پښتو په ادبي تاريخ کي مفيده ده، د افغانستان په شمالي خواووکي د دريای امو پر ها بله څنډه له اريايي ژبو څخه سغدي او خوارزمي هم داسي ژبې دي، چي د پښتو سره نزدېوالی لري نو د دغو ژبو مطالعه هم د پښتو له پاره گټوره ده.

پښتو او اريايي کلمات

هغه ژبه چي تر اريايي هجرت دمخه ويل کېده دغه قديمه ژبه وروسته په نورو ژبو تبديله سوه او پوهان داسي وايي، چي دوه زره څلور سوه کاله ق م د اريايي اقوامو ژبه يوه وه، خو يو زرکال پس يعني د (١٤٠٠ ق م) په شاوخواکي تر اوسه د دوی ژبې سره بدلي سوي دي. د بعضو قديمو اريايي کلماتو له څېړني څخه داسي ښکاري چي په پښتوکي تر اوسه پوري هم هغه قديمي ريښې سته، چي د مثال په ډول يو څو کلمې دلته ښوولي کيږي :

اول - د اريا کلمه :
د اريا د کلمې معنی اوس مؤرخين اصيل او نجيب يا زارع بولي، ډاکټر جيگر الماني محقق وايي، چي د اريا کلمه له (آر)

(c) ketabton.com: The Digital Library

شخه مشتقه ده، چي په سنسکريت کي د اصل او بنياد په معنی وه.
د دې په مقابل کي مکس مولر يو بل عالم وايي چي (آر) کرهنې او زراعت ته وايي، نو له دې جهته (ارين) کرونکی او بزګر دئ، د دې دواوړو خبرو تحليل د پښتو کلماتو په اساس کېدای سي. مثلاً که مور (ار) د اصل او بنياد په معنی واخلو نو دا کلمه په پښتو ادب کي مستعمله ده، مثلاً ملا الف هوتك وايي :

دی له "آره" و ښاغلی
څه که شو په وير نتلی

بل شاعر پيرمحمد مياجي داسي وايي :

شيخ متي چي خليلي و
دی له آره لــــوی ولي و

که داسي وي چي د آر کلمه د زراعت او کښت په معنی واخلو نو دا کلمه هم د پښتو په يوه خاصه محاوره کي موجوده ده چي د کښتونو د ريبلو پر وخت کله چي زارعين لوکوي نو د هغه خلکو حال داسي بيانيږي :
"اره اره لور پر غاړه" چي په دې ځای کي هم اره د زراعت معنی لري او دا ښکاره ده چي قديمو اريايي اقوامو زراعت ته په ډېر ښه نظر کتل او زراعت د هر اصيل او شريف اريايي سړي کار و، نو له دې جهته لومړی قول او دوهم سره نزدې کېدای سي.

دوهم - ايانا وېجه :
هغه وخت چي اريايي قبيلو له خپله اصلي او قديمه ټاټوبي څخه د باختر خوا ته هجرت نه و کړی، دوی هغه خپل قديم د استوګني ځای (اريانا وېجه) باله.
د دې کلمې ريښه هم اوس په پښتو کي ژوندۍ پاته ده. په کندهار کي اوېجه د سرزمين په معنی وايي، مثلاً : "احمد محمود د خدای پر اوېجه نه پرېږدي" له دې څخه ثابتيږي چي وېجه هم پخوا دغه معنی لرله.
چي معنی يې هغه د ښاغليو او اصيلو ټاټوبی ده، دغه کلمه اوس په پښتو کي د ورشو په شکل موجوده ده، چي معنی يې د څر ځای دئ، ځکه چي د قديمو اريائيانو ژوند په مالداري و، نو دوی د خپلي استوګني ځای او د څر سيمه ورشو بلله. ورته او رشه دواړه يوه ريښه لري، هر وخت (س) په (ش) اوړي، مثلاً کتل او کسل چي (ت) په (س) باندي اوښتې ده، او د (س) اوښتل په (ش) هم ډېر سته لکه راسه او راشه.

پښتو او ويدي ژبه

ويدي ژبه اريائيانو په هند کي د اريايي هجرت سره نېردې ويله، له دې ژبي څخه هم يو څو کلمې د مثال په توګه دلته د اوسنۍ پښتو سره مقايسه کوو.
سيند :
دا کلمه په ريګويدا کي سيندهو او په اوستا کي هندو وه، په اوسنۍ پښتو کي سيند هم په هغه قديمه معنی هر رود ته وايي او اباسين هم له دغي قديمي ريښي څخه د لوی والي په سبب پر اوسني دريايي سيند باندي ايښوول سوی دئ.
کولا :
قديمو اريائيانو کورنۍ او خاندان ته (کولا) ويله او دغه کلمه اوس هم په پښتو کي د کهول او کاله په شکل موجوده ده، چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنی یې هغه خانواده ده.

ستان :

دا کلمه په سنسکریت کې د ځای او مرکز او مملکت معنی لري، چې په پښتو او دري کې اوس د (ستان) په شکل مستعمله کلمه ده، لکه گلستان، افغانستان، هندوستان وغیره، کله چې اریائیان په هندوستان کې خپاره سول دوی هغه مملکت دیوستهان وباله، چې معنی یې د عبادت ځای دئ، دغه کلمه په مفرد ډول هم په پښتو او دري کې استعمالیږي، مثلاً ښکارندوی د پښتو د غوري دورې شاعر وایي :

د اسلام د دین شهاب د نړۍ لمر دئ
تور "ستان" یې کـــړ رڼا په جهادونه

دغسي هم د فارسي ژبې لیکوال فخر مدبر لیکي :

"به ستان لوهور در میان شدند"

سوما یا هوما :

پخواني اریایي اقوام چې د افغانستان په غرو کې اوسېدل دوی یو مقدس بوټی سوما باله او له هغه څخه به یې یو مشروب جوړاوه چې هغه به یې د عبادت پر وخت استعمالاوه، دغه نوم په اوستا کې هوما او په ویدي ژبه سوما راغلی دئ، چې په عربي یې (هوم المجوس) بولي، دغه کلمه اوس په پښتو کې د اومه یا هومان په شکل پاته ده، چې هغه خپل قدیم شکل یې **خوندي کړی دئ.**

اشلوک :

دا کلمه په سنسکریت کې د نظم او شعر په معنی ده، او دې ډول نظم په هندي اریائیانو کې رواج درلود، چې د هند د اشعارو په کتابو کې ذکر سوی دئ. په پښتو قدیم ادب کې دغه کلمه هم مستعمله وه، مگر معنی یې فقط منظوم کلام و او پیودلي ویناوي وې، چنانچه دغه کلمه په همدغه معنی د غوري شاعرانو په پښتو اشعارو کې راغلې ده، لکه ښکارندوی غوري چې وایي :

په بر بڼ چې ږغ د چوڼیو نغوربېده شي
ته وا چـــــندي سره پیودي اشلـــــکونه

په دې بیت کې بر بڼ د لوړ باغ او چونی د بلبل، نغوربېدل د اورېدل، چندي د شاعر او اشلکونه د نظمونو په معنی دي.

دسیو :

په اریایي ژبو کې د (ش) یا د (ژ) یا د (ښ) یا د (س) یو پېشوند (سابقه) وه، چې د نفرت او بدۍ او کرکې مفهومونه یې لرل له دغې سابقې څخه په قدیمو او اوسنیو ژبو کې ډېر کلمات راوتلي دي، چې له هغو څخه په ویدا کې دسیو یا داسه کلمې جوړې سوي دي او مطلب هغه خلک وه، چې پخوا په هند کې اوسېدل او د اریایانو دښمنان وو. په پښتو ژبه کې له دغه ریښې څخه د (نون) په نښلولو سره یو صفت جوړ سو، چې معنی یې هغه د کرکې مفهوم لري، لکه دښن او دښنه په فارسي هم له دغې ریښې څخه دشمن او دشنام، دشوار، دوزخ، دزد او داسې نور کلمات جوړ سوي دي، چې ریښه یې هغه د پښتو **سره مشترکه سابقه ده او تاریخ یې تر زگویدا پورې رسېږي.**

کشتري :

په پخوانو اریانانو کې د پاچاهانو او لښکریانو ډله کشتري بلله کېده، دا کلمه هم په ویدا کې ذکر سوې او بیا په سنسکریت او ویدي ژبو او هندي کې تر اوسه موجوده ده. په پښتو ادب کې دغه کلمه د پیر روښان په خیرالبیان کې د تورکښي په شکل راغلې ده، یعني هغه څوک چې توره کاږي او مقصد یې هم عسکري او د جنگ خلک دي، د لومړۍ کلمې لومړۍ ټوټه هم کښ او دوهمه ټوټه تري کټ مټ دغه معنی لري او د دغو ژبو سره نزدېوالی څرگندوي : کښ (توري) کشتري یعني شمشیري. له دغو مثالو څخه د پښتو ژبې مشارکت له ویدا او اوستا سره ښه معلومېږي مگر له دغو قدیمو ژبو څخه چې په غربي اریایانو او ایران کې ویله کېده زړه پاړسي هم ده، چې تر میلاد دمخه تقریباً (۵۰۰) کاله ژوندۍ وه، په دې ژبه کې کوم کتاب نه دئ پاته مگر ځیني ډېرلیکونه سته، چې پر هغو باندې د زړې پاړسو یو څه نوشتې پاته دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او زړه پاړسي

زړه پاړسي (۲۵۰۰) کاله دمخه په پارس کي ویله کېده او د هخامنشي پاچاهانو د دربار ژبه وه، خو د دې ژبي کوم کتاب نه دئ پاته، فقط د ایران او مصر پر ځینو ځایو باندي د دې ژبي یو څو ډبرلیکونه په میخي خط پاته دي، چي ټول (٤٠٠) لفظونه کیږي.
د هخامنشي کورنۍ یو لوی پاچا داریوش دئ (٥٢٢ تر ٤٨٦ ق م)، د ده په امر د بهستون پر غره یو ډبرلیك کیندل سوی دئ، چي په څلورم ستون کي درې مسرۍ یوه اخلاقي حماسه لیکلې ده او هغه په دې ډول ده :
دا درې مسرۍ داسي لوستل کیږي :
ني اريَ که اهم.
نې دروجه نه اهم.
نې زوره که ره اهم.
د دې شعر هره مسرۍ شپږ شپږ هجاوي لري او که موږ ورته ځیر سو، نو دغه درې مسرۍ په لږ تغیر داسي په پښتو را اوړي :
نې اړیکه اوم.
نې دوره جنه اوم.
نې ځورکړه اوم.

د کلماتو تطبیق

اول : نې Né د نه مخفف دئ.
دوهم : اړیکه Arika په پښتو کي د اړ له مادې څخه اړیکی اوس موږ استعمالوو چي معنی یې پای بند او مسامع او عضو ده دغسي اړتیا مشکلي او احتیاج ته وایي.
دریم : اوم د وم یا ومه یو شکل دئ چي اوس یې هم بعضي پښتانه (اوم) وایي.
څلورم : په دوهمه مسرۍ کي د دروجنه کلمه اوس کټ مټ د دروه جن په شکل موجود ده چي معنی یې مکار او فریبنده ده.
پنځم : ځورکړه – اوس د پښتو ځورکړه یعني ځورکوونکی او ظالم او ستمګر ځني جوړیږي او په دې ډول دغه کلمات په لږ تغیر د پښتو له اوسنۍ کلمو سره برابر کېدای سي او دا موږ ته د پښتو او زړې پاړسي نزدیکي راښیي، چي تر اوسه په دې لار کي نوره وسیعه مقایسوي مطالعه نه ده سوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او زړه دري

د افغانستان په شمالي خواوو او د هندوکش په لمنو کي (۳۰۰۰) کاله دمخه یوه ژبه ویله کېده، چي د اوسنۍ دري ژبي مور ګڼل کېږي، له دې ژبي څخه فقط یو ډبرلیك په (۱۹۵۱ م) کال د بغلان په سرخ کوتل کي پیدا سوی دئ، چي (۲۵) سطره او (۹٤۷) یوناني حرفونه لري او ټول کلمات یې (۱٦٥) دي خو د هري کلمې په منځ کي یوه فاصله په دې شکل (ه) موجوده ده. په دې کتیبه کي (۲۸) حرفونه په دېواني رسم الخط استعمال سوي دي:

الف او زور
ب
پ
ف
ت
ث څ
خ
د
ر
ز
س
ش
ښ
ك
ګ
نګ
ل
م
ن
و
حفیف (و)
هـ
معروفه (ي)
مجهوله (ې)
فتحه
پېښ
کسره
فاصله

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو او قديمي دري مشابهت

دغه (۲۸) علامې چې د بغلان په کتيبه کې په (۱٦۰) کلموکې استعمال سوي دي د پښتو سره يې ټول حروف بېله (ف هـ) مشترك دي، مخصوصاً (٦) نمبر حرف، د پښتو (ځ) ته نژدې دئ، دغسي په دغه الفبا کې (۷) نمبر حرف د (خ) آواز لري مگر په (۱۳) نمبر حرف (ښ) کې (ش) او (خ) سره يو ځای سوي دي او د پښتو (ښ) ږغ اداکوي، او له دې څخه ښکاري چې دغه ږغ قديم دئ او په قديمه دري کې هم و، ځکه نو په پښتوکې اوس هم دغه درې سره آوازونه بېلې بېلې معناوي افاده کوي، مثلاً :

شندل -پراگندن

ښندل -بخشش

خندل -خنديدن

له دې څخه معلومېږي چې په قديمه دري کې هم د (ښ) صوت موجود و، مگر د پښتو خاص ږغونه لکه (ټ، ړ، ډ، ڼ) په قديمه دري کې هم نه وو او په دې کتيبه کې هم نه ليدل کېږي، نو دلته بايد سړی ووايي چې د ژبو د تقسيم له پاره د اباسين او هلمند تر منځ يو ايزوگلاس (هغه ځای ته وايي چې په هغه کې دوې ژبې سره يو ځای کېږي) پيدا کېږي، د پښتو او دري ږغونه اوکلمات سره مشترك کېږي دغه دوې ژبې په ځينو نورو گرامري خصوصياتوکې هم سره نژدې دي، مثلاً :

اول حالت (condition) په اوسنۍ پاړسي کې د کلماتو شکل يا حرکات د گرامري حالت په تغير سره نه تبديلېږي، مگر په پښتوکې ډېر کلمات د گرامري حالت په تبديل سره خپل شکل يا آواز اړوي او په دغه خاصيت کې زړه دري د پښتو سره شريکه ښکاري، مثلاً په دغه ډبرليك کې د کانيشکا نوم کله کانيشکي او کله کانيشکو راغلی دئ او ځيني نور نومونه هم دغسي سته، چې د فاعلي يا مفعولي حالت په تغير سره اوښتي دي.

دوهم په توصيفي ترکيب کې هم په زړه دري کې لکه اوسنۍ پښتو صفت تر موصوف دمخه ويل کېده، مثلاً (مشت خرگومن) يعني لوی خرمن يا لکه (بك شا) يعني لوی شاه.

دريم : ابتدايه ساکن : اوسنۍ دري ژبه ابتدايه ساکن نه لري، مگر په قديمه دري کې لکه پښتو په ساکن ابتدا کېدله، مثلاً د بغلان په کتيبه کې (STAD) ستاد د اوسني (ايستاد) په معنا يا د اوسني فرمان کلمه په قديمه دري کې فدومان (Fadoman) غرومان د (ف) په سکون تلفظ کېده.

د ځينو کلماتو سره نژدېوالی

د بغلان په ډبرليك کې چې کومه دري قديمه ژبه استعمال سوېده، ځيني داسي کلمات لري چې اوس د پښتو په يوه لهجه کې کټ مټ يا په لږ تغير موجود دي، چې دلته يې د نمونې په ډول يو څو کلمې ښوول کېږي :

بگ : دا کلمه پخپله د بگ لنگ په نامه کې موجوده ده، چې پخوا د بغلان نوم و، په اوستا او قديمه پارسي کې بگه (Baga) او په سنسکريت کې بهاگه (Bahaga) و، په روسي کې هم اوس بغ د خدای په معنا موجود دئ، دا کلمه په دغه کتيبه کې د يوه بل نامه په سرکې هم سته او دا کلمه بکپور (Bagpur) ده، چې معنا يې شهزاده وه. دغه بگ چې په ډبرليك کې جلا په معنا د خدای او عظيم يا بادشاه او د کلماتو په سرکې هم په دغو معناو ذکر سوی دئ، اوس د پښتو په محاوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي د لوی او عظیم په معنا سته. په کندهارکي وایي : پلانی بګ سړی دئ، یعني جسماً لوی دئ، د پښتو شاعر شمس الدین کاکړ، چي د (۱۲۵۰ هـ) په حدودوکي ژوندی و داسي ویلي دي :

هسي شوم طالع زما دئ
باطن ووړ په ظـــاهر بګ

د بګپور دوهمه ټوټه یعني (pur) هم د پښتو سره مشترکه کلمه ده، چي په تربورکي ژوندۍ پاته ده، نو د دې کلمې تاریخي تحول داسي دئ :

زړه دري (پوهر puhar) اوسنۍ پارسي پور، لکه شاهپور، پښتو بور لکه تربور، (تره بور). یوه بله کلمه چي په دغه ډېرلیك کي پښتو ته ډېره نژدې ده ایر(EIR) ده، چي د آتش پر ځای استعمال سوې ده او دا کلمه تر اوسه هم د پښتو په وزیري لهجه د (ایر) او په نورو لهجوکي د (اور) په ډول پاته ده، خو د پښتو په یوه بله کلمه کي چي (ایره) د خاکستر په معنا ده په ښه ډول موجوده ده، دغسي هم (مال) په ډېرلیك کي د وخت او هنګام په معنا راغلي دئ، چي تر اوسه هم په پښتوکي (مال یا مهال) وخت ته وایي او د پښتو په قدیمو اشعاروکي دا کلمه راغلې ده او دا ثابتوي چي دغه کلمه اصیله پخوانۍ کلمه ده او له عربي څخه نه ده اخیستل سوې. یوه بله ډېره ښه کلمه چي په دې کتیبه کي راغلې ده الوښال (ALOSHXAL) ده، دا کلمه که موږ تجزیه کړو اوله ټوټه یې الو ښکاري، چي د پښتو او اوسنۍ فارسي (اروا) یې اوسنی پاته سوی شکل دئ او په اوستا کي دا کلمه اورونت وه، چي په پهلوي کي اوروان او په فارسي کي روان ځني جوړ سوی دئ، نو د زړې دري (الو) د اوسنۍ پښتو د (اروا) له فارسي ژبي (روان) سره له یوې ریښې څخه دي.

د کلمې دوهم جزو پښتو اوسنی (ښاد) او د فارسي (شاد) او د پهلوي ژبي (شات) او د اوستا (شاته) او د زړې فارسي (شیاتي) و، د (د) او (ل) او (ت) ابدال په اریایي ژبوکي ډېر دي، لکه دست او لاس یا لس یا ده، نو مجموعاً د زړې دري الوښال د پښتو اروا ښاد دئ، چي معنا یې هم د عربي (مرحوم) او فارسي ژبي شاد روان ته نزدې ده، یعني هغه څوك چي له دې دنیا څخه تللی وي او په بله دنیا کي اروا خوښه وي.

تر دې ځایه د پښتو ژبي او قدیمو اریایي ژبو مقایسه او پرتله وسوه، چي د دغو ژبو پخواني روابط سره ښکاره کوي. ځینو پوهانو پښتو له هندي ژبو څخه د سنسکریت له لمسیانو څخه ګڼلې او ځینو هم ایرانۍ ژبه بللې او د یو څو پوهانو دا هم عقیده ده، چي د ساکا له ژبو څخه پیدا سوېده. د سنسکریت او هم له اوستا او هم له نورو اریایي ژبو سره اشتراك لري نو نه خالصه هندي ده او نه ایراني. بلکي د افغانستان په لساني او فرهنګي ایزوګلاس کي له اصلي اریایي ژبي څخه راپاته ده، چي ډېر قدیم ممیزات یې هم تر اوسه خوندي کړي دي، چي په تېرو څېړنوکي د پښتو نزدېوالی له سنسکریت او اوستا او زړې پاړسي او دري سره په لنډ ډول بیان سوي دي.

د تفصیل له پاره یې د پښتو ادبیاتو تاریخ لومړی او دوهم جلدونه وګورئ او هم هغه کتاب وګورئ، چي ما په دري ژبه د بغلان پر ډېرلیك باندي د (مادر زبان دری) په نامه کښلی او چاپ کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر خوشحال دمخه

پښتو ادب ته يو لنډ نظر

د پښتو ادب ليکل سوي آثار فقط په اسلامي دوره کي پيدا سوي دي، چي تر ټولو قديمتر شاعر امير کروړ د غور پادشاه پېژنو او د (۱۳۹ هـ) په شاوخوا کي ژوندی و.
هم په دغه زمانه کي د غزني او ګردېز له پاچاهانو څخه د لويکانو کورنۍ سلطنت کاوه، چي له دوی څخه هم فقط يو پښتو بيت لاس ته راغلی دئ، تر دي زمانې وروسته د غوريانو په دربار کي پښتو ادب نشو نما وکړه او ډېر شاعران او مؤلفان او نثر ليکونکي پيدا سول، په دغه زمانه کي د ملتان د لودي پاچاهانو کورنۍ د (۳۰۰ – ٤۰۰ هـ) تر منځ پښتو ويونکي پاچاهان وو، چي له دوی څخه هم پښتو شعرونه پاته دي.
په عمومي ډول داسي ښکاري، چي د پښتو ژبي د ادب ساحه له ملتانه بيا تر غوره پوري خپره وه، له دغي زمانې څخه بيا د خوشحال تر عصره پوري تقريباً زرکاله تېر سوي دي او په دغو لسو پېړيو کي مونږ د پښتو ژبي ادبي سير په لاندي ډول تلخيص کوو:

پښتو ادب د امير کروړ له عصره څخه يو خاص رنګ درلود، ژبه يې سوچه او سپېڅلې پښتو وه، ډېر داسي پښتو کلمات ژوندي وو، چي اوس يې مونږ نه استعمالوو او داسي ښکاري، چي پر پښتو باندي د نورو ژبو اثر هغه وخت ډېر لږ و، او وروسته ورو ورو د عربي او فارسي او هندي ادب تاثيرونه پر سوي دي.

د فکر او موضوع له پلوه هم د پښتو پخوانی اثر خاص يو پښتني او محيطي شکل لري، يعني د شاعر او ليکوال د تخيل غورځنګ په يوه داسي محيط کي دئ، چي هغه له نورو محيطو څخه ځيني خاص امتيازونه لري، شاعر د يوه غرني او کليوالي محيط څخه الهام اخلي، ملي او پښتني اخلاق او دودونه او رسمونه تصويرکوي، او په دې ډول خپل هنر ته يو خاص محيطي جوله ورښندي.

د دې دورې پاته سوي آثار يوه ښکلې او نفيسه ادبي مجموعه ده، چي له يوې خوا څخه خپلي محيطي ښېګڼې او مزاياوي لري او له بلي خوا څخه د نورو مجاورو ملتونو له ادبه څخه ځيني اثرونه قبلوي، نو په اشعارو کي د پښتو د ژبي خپل اوزان هم ساتل کيږي او د عربي او فارسي شعرو وزنونه او قواعد هم منل کيږي، نو د دغي دورې اشعار او آثار د معنی له پلوه حماسي، اخلاقي، ديني، تصوفي، تبليغي، عشقي او کله کله فکاهي رنګونه لري، مګر په ظاهري جوړښت کي علاوه پر ملي اوزانو باندي قصيده، غزل، رباعي، مثنوي هم ميندل کيږي.

تر خوشحال خان دمخه په (۱۰۰۰ هـ) کال کي د پښتو ادب د سياسي تحولاتو څخه هم اغېزمن سوی دئ، په دې لسو پېړيو کي د پښتو ژوند د خپلي آزادۍ او پښتونولۍ د ساتني له پاره په يوه مسلسله مبارزه کي تېرېده، لوی لوی تاړاکونه پر دې مځکه باندي راغلل، غټ غټ سياسي او ديني او مذهبي تحولونه پېښ سول، خو پښتنو په دغو تحولاتو کي د دين او فرهنګ او ثقافت له پلوه ډېر نوي او ښه شيان ومنل، مګر خپله آزادي تر هر څه پر دوی ګرانه وه، نو سره د دې چي دوی د اسلامي جامعې کلك ملګري وه، او د اسلام د خپرولو له پاره يې تر بنګاله پوري جهادونه وکړل، مګر د ساسي تسلط قبلولو ته حاضر نه سول او که به زور ور باندي راغی نو د سمې څخه به غرو ته ولاړل او عمر به يې په کوچې ګري تېراوه، نو د پښتو ادب په دغسي يو کيفيت سره تر خوشحال خان پوري راورسېد، کله چي خوشحال خان دنيا ته راغی د پښتو ادب نظم پوخ سوی و او ډېرکتابونه هم پکښې موجود وه. د نثر کتابونه هم ليکل سوي وه، چي بهترينه نمونه يې د سلېمان ماکو د (تذکرة الاوليا) نثر دئ، چي په (٦١۲ هـ) کي ليکل سوی دئ او دغه نثر لکه د پښتو شعر يو ښه سبك او ښکلې جوله لري. دلته دا نکته هم نه هېروو، چي د (۹۰۰ هـ) په حدودو کي پير روښان په خپل خيرالبيان کي يو داسي نثر ليکلی دئ، چي هغه د نظم او نثر تر منځ يو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مصنوع او متکلف نثر دئ، که څه هم د پیر روښان د آزادي خواهۍ جګړې او د پښتنو د ساسي وحدت له پاره د ده سعیه ډېره ښه او مشکوره ده، مګر په ادبي حرکت کي د ده د خیرالبیان نثر د پښتو ژبي یو ښکلی او هنري اثر نه دئ، نو خوشحال خان په داسي یوه ادبي او سیاسي محیط کي پیدا سو، چي په هیڅ ډول په زړه پوري محیط نه و. د پیر روښان په پیروي اخوند درویزه او د ده کورنۍ او نورو لیکوالو قلمونه را اخیستي وه او په پښتو ژبه کې د مصنوعي او متکلف نثر لیکلو پیروي کوله، په سیاسي لحاظ هم پښتانه د هندوستان د مغولو تر اثر لاندي او مظلوم واقع سوي وه او خوشحال خان ناچاره و، چي په داسي یوه چاپېر کي په دوه ډوله مبارزه وکړي :

لومړی سیاسي او جنګي مبارزه د پښتنو د آزادۍ له پاره.

دوهم ادبي او واقعي مبارزه د پښتو ژبي د ادبي ارزښتونو د ساتلو له پاره.

خوشحال خان

د پښتو ادب منځنۍ دوره له خوشحال خان څخه شروع کېږي، دی د خټکو د ملك اکوړي له کورنۍ څخه و، د سرای په کلي کي د ربیع الثاني په میاشت (١٠٢٢ هـ) د شهباز خان خټك په کورنۍ کي پیدا سو، دا کورنۍ د پېښوره تر اباسیند پوري د خپل عصر په سیاست کي پېژندل سوې کورنۍ ده او خوشحال خان د پښتنو د قومي سیاست په مرکز کي تربیه سو، ده د خپل عصر علمونه ولوستل او د قلم خاوند سو، په دغه وخت کي د ډهلي د مغلو له کورنۍ څخه شاه جهان پادشاه و او د سلطنت غربي سرحدونه یې تر قندهار او بلخ پوري رسېدلي ښارونه او لویي لاري د مغلو تر ادارې لاندې وې، د قبایلو داخلي کارونه قومي جرګو سمول، د خوشحال خان د کورنۍ د استوګني ځای د پېښور او کابل پر لویه لار باندي واقع و، نو همېشه د مغلو د دربار له خوا د دغي لاري ساتنه د خوشحال خان پلرو او نیکونو ته سپارل کېده او دغه کورنۍ د پښتنو په داخلي چارو کي مقتدر حکمرانان وو، مګر د مغلو د دربار سره یې هم دوستانه روابط ساتل، په (١٠٦٩ هـ) کال اورنګزېب خپل پلار شاه جهان بندي کړ او پخپله پر ټول هندوستان باندي مقتدر پادشاه سو. د اورنګزېب سیاست دا و، چي هغه د سلطنت په ټول قلمرو کي له کلکتې څخه بیا تر بلخه داسي څوك نه پرېږدي، چي هغه په قوت کي له ده سره مقابله وکړي، اورنګزېب ته د افغانستان د مشرقي خوا ساتنه او د کابل او بدخشان او بلخ او کندهار اداره خورا مهمه معلومېده او دا لار د اباسیند تر غاړو پوري د خوشحال خان په لاس کي وه او ده غوښتل چي خپل اقتدار دلته ټینګ وساتي، په پېښور کي چي کوم حکمران د اورنګزېب له خوا مقرر و د هغه قدرت فقط په ښار کي محدود و، نو اورنګزېب د خپل حکومت او اقتدار د ټینګولو له پاره د خوشحال خان وجود په دغه سیمه کي مضر ګاڼه نو یې خوشحال خان په یوه دسیسه په پېښور کي ګرفتار کړ او په (١٠٧٤ هـ) د روژې په میاشت کي دی له پېښوره ډهلي ته د محبوس په ډول واستاوه او کوښښ یې وکړ، چي د خوشحال خان په زامنو او کورنۍ کي نفاق واچوي. خوشحال خان څلور کاله په هند کي بندي و، چي وروسته په (١٠٧٧ هـ) له اګرې څخه د خپلو پښتنو یارانو په ملګري راووت او ځان یې وطن ته راورساوه، دلته خوشحال خان خپل محیط وکوت او ځان ته یې دوې لاري د ژوند له پاره وموندلې، لکه چي وایي :

پس له بنده دئ دا عـــزم
د خوشحال د خاطر جزم
یا نیولی مـــخ مـــکې ته
یا مـــــــغلو ســـــره رزم

مګر په دې دوو کارونو کي خوشحال خان د مغلو سره مبارزه غوره کړه او دې مبارزې دوه شکله درلودل :

(c) ketabton.com: The Digital Library

اول : د جنګ په میدان کي د توري مبارزه.
دوهم : په شعر او ادب کي د قلم مبارزه او د پښتو ژبي د روزلو له پاره د پښتنو د ملیت د ساتلو له پاره مبارزه، چي د خوشحال خان شخصیت هم دغه دوې خواوي لري. خوشحال خان د پښتنو د آزادۍ له پاره د اورنګزېب سره ډېر جنګونه وکړل او دا یې کوښښ و، چي په پښتنو کي د اتفاق او د ملي جهاد روحیه ژوندۍ وساتي او علاوه پر دې جنګي شخصیت د ده ادبي شخصیت هم ډېر فعال و، ده تقریباً څلوېښت تر پنځوسو زرو اشعارو پوري په پښتو ادب کي یوه مهمه ذخیره پرېښوده، چي حقیقتاً دی د پښتو ژبي تر ټولو لوړ شاعر ګڼل کیږي. ده په خپلو اشعارو کي حماسي او وطني او پښتني خصوصیات وروزل او هر ډول شعرونه یې په ادبي او بدیعي ښکلا وویل، ده قصیده د غوري دورې د قصایدو دورې ته ورسوله، د پښتو غزل یې د ژبي د روانۍ او سلاست سره په ډېرو ادبي ښکلاوو مزینه کړه، رباعي، مثنوي، مخمس، مربع، مسدس، معشر ټول د ده په دېوان کي سته.
خوشحال خان تر منظوم کلام علاوه د پښتو نثر ته هم توجه وکړه او د نثر لیکلو سبك یې داسي غوره کړ، چي د پیر روښان او اخون درویزه لیکونه یې پرېښودل او د پښتو د نثر د قدیمتر سبك پیروي یې وکړه، یعني د سلېمان ماکو غوندي نثر لیکونکي لاره یې غوره کړه او کوښښ یې وکړ، چي د پښتو ژبي د محاورې له جریانه سره خپل مطلب په روانه او سلیسه پښتو ولیکي.
د خوشحال خان منثور کتابونه هم ډېر دي، دی د عمر په (۷۸) په ۲۸ ربیع الاول ۱۱۰۰ هـ کال وفات سو او وروستنۍ وینا یې دا وه :
"ما هلته ښخ کړئ، چي د مغلو سیورى مي پر خاوره ونه لویږي او د مغلو سپرو ګردونه مي پر هدیره ونه لویږي".
د خوشحال خان د کتابو څخه فضل نامه، دستارنامه او عیاردانش مشهور دي او کله چي دی تر جهان تېر سو نو یې یوه داسي ادبي ګرانبها ذخیره پښتنو ته پرېښووه، چي هغه به تر ابده پوري زموږ په ادبي حرکت کي د لاري څراغ وي او د ده دا بیت به په رشتیا ومنل سي، چي ویلي و :

همېشه به پرې ناري وي د بلبلو
دا چي ساز کړ نن خوشحال په ویل باغ

د خوشحال خان د شعر سبك په پښتو ادب کي ډېر شهرت او مقبولیت وموند او پښتو ادب د خوشحال خان په ادبي مکتب کي د هري خوا بشپړ سو، په دې سبك کي د ادبي فنونو او رواني ژبي مراعات ډېر سوی دئ او اشعار یې هم روان او خواږه او هم د صنعت په ګېڼه ښکلي سوي وه، د خوشحال خان د سبك خاصیتونه دا دي :

دې سبك د پښتو شعر ډېر پراخ کړ، علاوه پر غزل، مثنوي او قصیدې او رباعي چي تر خوشحال خان دمخه ویل سوي وه، ده نور ټول د عربي او پاړسو د شعر اقسام په پښتو وویل او ځیني نوي قسم اشعار یې په پښتو کي زیات کړل، لکه مثمن او نور.

په دې سبك کي هر ډول صوفیانه، اخلاقي، فلسفي، فکاهي مضامین او مدح، هجو، مرثیه، محاکات، اجتماعي خبري سته، چي ملي ښېګڼي او خویونه هم تلقین کوي.

په دې سبك کي کله کله د پښتو او پښتونولۍ او ملي احساساتو څرګندونه هم سوېده او خاص بیا د خوشحال خان خپل اشعار د ملي جذباتو ډك دي.

په دې سبك کي اوږدې اوږدې قصیدي هم ویل سویدي، چي هره قصیده ځانته یو بېل اجتماعي یا تاریخي یا تبلیغي یا د منظرنګارۍ یا نور موضوعات لري او په خپله د خوشحال خان او د ده د زامنو لکه عبدالقادر خان او اشرف خان هجري په قصیدو کي د غوري دورې د قصیدو تقلید او پیروي ښکاره ده او بدیعي صنایع او تلازمات او تشبیهات هم لري، مګر شاعرانو یې د اشعارو ساده ګي او سلاست تر صنعت او تکلف نه دئ جار کړی او ډېري پېچلي ویناوي په اشعارو کي نه راوړي.

په خپله خوشحال په دې سبك کي حماسي احساسات داخل کړل او شاګردانو یې لږ پیروي وکړه.

انتقاد او هجو (غندنه) هم په دې سبك کي سته او د پښتنو شاعرانو مخصوصاً د هندوستان د مغولي استعمار طلبانو سره ډېره قلمي مبارزه کړېده، خوشحال خان وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

زمـــا ژبه نه ده اور ده
ګوزارونه د ټوپك كا

د خوشحال خان د مكتب په اشعاروكي ډېر حكمتونه او نصيحتونه او فلسفي مطلبونه هم سته، چي د ژوندانه ژور اسرار پکښې ويل سوي دي، مثلاً اعتماد په نفس داسي تلقين كوي :

د مزريو مړنتوب په لښكر نه شي
مټ يې هركله يوازي په خپل ځان شي

خوشحال خان د اجتماعي منافعو په توزيع كي داسي وايي :

دولتـــــمند ســـړی هـــغه بللی بويه
چي له سينده يې جدا د چا وياله شي

خپل ثبات او ټينګه روحيه داسي ښيي :

د عالم ډېري خبري لور په لور توري لښـكري
زړه مي نه ښوري له ځايه غر خو هسي وي كنه

د خوشحال خان په نظر كي د انسان ټولي ګټې په خپل همت، شجاعت او توريالي توب پوري اړه لري او مړنی سړی قابل د دې بولي، چي نوم يې په تاريخ كي ياد سي او وايي :

كل ګټـــــنه ده د توري
كه كابل دئ كه كشمير
مېړني دي چي يادېږي
په ســــــندرو هم په وير

په ادبي ارزښت كي هم دا سبك تر ټولو جامع او ښكلی دئ هم يې د معنی خوا قوي او هم يې ظاهري او شعري قالب ښكلی دئ، تر خوشحال خان دمخه د پير روښان د مكتب شاګردان په خپلو اشعاروكي معاني روزي، مګر د هغو شعر ښكلی او د هنر په ګېڼه مزين نه دئ، مثلاً د صوفيانو شاعرانو دا عقيده ده، چي د خدای تعالی نور په هر ځای كي تجلی كوي او وحدت په كثرت بدلېږي، نو خدای تعالی په هر ځای كي سته، دا مطلب ميرزا انصاري، چي د پير روښان مريد و داسي ويلی دئ :

د كــــــــثرت په بازار راغی
په هر ځای كي دی مكين دئ

خوشحال خان هم دغه مطلب په داسي ادبي پيرايه اداكړی دئ، چي هم يې مقصد عالي دئ او هم يې الفاظ ښكلي دي او هم هنري ارزښت لري، لكه :

راشه وغـــړوه ســـترګي د جــــهان ننداره ګوره
چي ښايست لري د ســــتورو د آسمان ننداره ګوره
د دې خپل وجود په باغ كي په هر شان ننداره ګوره
و هر ګل ته چي نظركړې د باغــــوان ننداره ګوره

په تخيل كي هم دا سبك ډېر ښه دئ، خورا لوړ او د نزاكته ډك شاعرانه تخيل پكښې سته، په خپله خوشحال خان او نور شاګردان يې د تخيل خاوندان او قهرمانان دي، اوكله كله ابتكارونه هم لري، مثلاً شاعرانو د معشوقې د مېلمستيا له پاره ډېر ډول ډول تخيلونه كړيدي، چا د زړه كباب ورته ايښی دئ او بعضي شاعران په دغه باب كي يو له بله څخه مضامين رانقل كوي، خوكوم ابتكار نه لري، د خوشحال خان زوی عبدالقادر خان په دې موضوع كي يو نوی مضمون پيدا كوي اوكله چي د عشق په دنيا كي سرې اوښكي تويوي هغه په دې ډول يوه ياقوتي مهماني بولي، او وايي :

سرې سرې اوښكي مي پر مخ عبدالقادره
نن و يار ته د ياقــــوتو مهـــــماني ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خوشحال خان په کورنۍ کي
د پښتو ادب روزنه

لکه چي خوشحال خان پښتو ادب ته درانه خدمتونه وکړه، ده په کورنۍ کي د پښتو ليکوال او شاعران زامن هم وروزل او دغه ادبي ميراث پښت پر پښت له پلاره زامنو ته نقل سو. د پښتو ادب په تاريخ کي که موږ يوه درنه او ډېره فعاله کورنۍ وغواړو نو هغه هم دغه د خوشحال خان کهول دئ، چي دوی په نظم او نثر کي د پښتو ژبي اوله درجه آثار پرېښي دي، د خوشحال خان مشر زوی اشرف خان هجري دئ، چي دی هم د توري او قلم خاوند و او په پښتو يو ښکلی ديوان لري چي اشعار يې تر څلورو زرو بيتو پوري رسيږي. دی هم د پښتنو د آزادي خواهۍ په جګړو کي د اورنګزېب د لښکرو په لاس کي لوېدلی او په (۱۰۹۳ هـ) د دکن په بيجاپور کي بندي سوی، او وايي :

بيجاپور هجري په خــوب ليدلی نه و
آخر پېښ شي هغه کار چي يې قضا کا

د اشرف خان هجري په ويناکي د وطن د ميني تاوده احساسات پراته دي، لکه چي وايي :

بې وطـــنه تنـــها پروت يم په غربت کي
نن له مــا سره هـــمدم د وطــن غـــم دئ
د هـــيواد اشـــنا په ســـترګو ليده نه شي
که په خوب راته حاضر شي بس کرم دئ
قاصـــدان له روهــه نه راځي مــدت شو
ســــلام باد را رســـوي منت يې تم دئ

د ده اشعار عشقي، اخلاقي، وطني او ساده او روان دي او کله کله داسي قصيدې انشاء کوي، چي د غوري دورې د قصيدو تقليد ځني ښکاري، د هجري ديوان په پېښور کي چاپ سوی دئ، دی ښکلي معاني په ښکلو الفاظو اداکولای سي، د صبر او استقامت ترغيب داسي کوي :

شورش مه کړه د ګردون له کشمکشه
لومه کلکه کړي مرغۍ په اضــطراب

دا غزله د ده د کلام نمونه ده :

سترګي هله کا ژړا چي زړه په درد وي چي په داد د دهر پوه آزاده مرد وي په مجلس چي د حق ورشي مخ يې زرد وي هر چي تل په فکر ډوب د اب و خورد وي لا په ځ م که قرار نه بدن يې ارد وي		اه و سوز مي باطل مه ګڼه دروېشه تخت و تاج ته به سرکوز د همت نکا هغه مرد چي په دغل سود و سوداکا په حساب د فرزانه ترګاو بتر دئ ګرنده ګردون چکۍ انسان دانه شه

دا مــحال دئ چي شاعر په پښــتنو کي
بل "هجري" غوندي په فن د شعر فرد وي

هجري پسله څورلسو کالو قيده څخه په (۱۱۰٦ هـ) کال کي هلته وفات سوی دئ چي آزاد خان د ده د مرګ تاريخ داسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ويلی دئ :

د هـــجرت يې زر سل شـــپږ و
اشرف خان چې فوت شو ياره

د اشرف خان په شاعري کي د ظاهري ښکلا او د ادب د هنري مزيت له خوا داسي اثرونه معلوميږي، چي دی د پښتو شاعرانو د ډلي په لومړي صف کي ودروي اوکله کله د فارسي شعر هم وايي، د ده د خپل هنر په خصوص کي دا دعوه ده :

په پښـــتو ژبه مي سيال د شـــعر نشته
د معنو په جهان شاه اشرف خټك يم

د بند او هجران په زمانه کي خپل وطن داسي يادوي :

د زړه باز يې تل د روه په ځـمکه ګـــرزي
که هجري په دکن ناست خالي بدن دئ
کـــه نصيب بنده بند کـــړی په دکن دئ
دامنـــګير يې همېشه عشق د وطن دئ

د اشرف خان په قصايدوکي د ده ادبي قدرت ښه ښکاري، چي وروسته به يې څېړنه وسي.

عبدالقادر خان خټك

د خوشحال خان بل اديب او شاعر زوی عبدالقادر دئ، چي په (۱۰٦۱ هـ) کال پيدا سوی او تر (۱۱۲٦ هـ) پوري ژوندی و.
دی په نظم او نثر ډېر تاليفات لري، دېوان يې تقريباً څلور زره بيته دئ، چي غزل، مثنوي، قصايد، رباعي او قطعات لري. د ده شعر خوږ او روان دئ، د معناوو په اداکولو کي ډېر قدرت لري او کله کله په تخيل کي ابتکار هم کوي.
عبدالقادر عملاً د تصوف په سلسله کي داخل او د شيخ سعدي لاهوري مريد و، نو ځکه د ده په شعر کي د تصوف رنګ هم سته او نور اشعار يې عشقي، اخلاقي او اجتماعي دي.
د اشعارو تر دېوان علاوه د عبدالقادر خان نورکتابونه دا دي :
(۱) ګلدسته :
چي د شيخ سعدي فارسي ګلستان يې په پښتو نثر ترجمه کړی دئ، په دې کتاب کي ده د خوشحال خان په پيروي يو ښه نثر ليکلی دئ، چي د شيخ سعدي د ګلستان مقاصد يې په پښتو ژبه ښه اداکړي دي. دا ترجمه په (۱۱۲٦ هـ) کال تمامه سوې ده او په مقدمه کي عبدالقادر د هغه عصر د اجنبي حکومت په باب کي داسي ليکي :
"دستور د مصنفانو دئ، چي مدح د خپل وخت د پادشاه وکاندي، لکه چي شيخ سعدي عليه الرحمه نورالله مرقدهٔ د ابوبکر سعد بن زنګي صفت په ګلستان کي کړی دئ، اما موږ په داسي زمانه کي پيدا يو، چي حاکمان پادشاهان د دې عصر واړه ظالمان او مبتدعان دي. په مدح کي يې مادح د ذم شي يعني تر خالقه تر مخلوقه کوم شی چي په دنيا کي ښه عام پرې بدګمان شي په آخرت يې د دين زيان شي، لکه مولوي روم % فرمايلي دي :

می بلرزد عرش از مدح شقی
بدګمان ګردد زمدحش متقی

په دا سبب د عصر د پادشاه معينه مدح ونشوه ... هر پادشاه حاکم چي سعيد وي که قريب وي که بعيد وي که زنګي وي که فرنګي وي که ترك وي که تاجك وي که حبشي وي که د روم وي که پښتون که هندکي وي، چي عادل وي حق تعالي دي يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دنیا کي سیوری په مسلمانانو ممدوده لري او په عقبی کي دي یې مرتبه مسعوده لري.

مثنوي

پادشاهان چي عادلان شي عدل کاندي سرداران به یې دینداره نېکوکار شي بد صورت که د انسان لري شیطان دئ چي هیڅ عدل انصاف نه لري ظالم دئ پکښې زړونه د عالم کا جلي بلي چي یې چېرته آرام شي هورې ته لېږدي		په قیامت به وي د عرش تر سیوري لاندي په هر قوم چي کرم د گردگار شي ښه حاکم رحمت په خلکو د سبحان دئ نښانه د خدای د قهر بد حاکم دئ په هر لوري کا د ظلم لمبې بلي که هر څو وطن شېرین وي خو یې پرېږدي

ظالــمان جــهان و جـــان لـــره بلا دي
هغه خوار شول چي په ظلم مبتلا دي

په دې ډول عبدالقادر خان د پاچا د صفت پر ځای د حکومت د طرز عمل په خصوص کي خپله نظریه او انتقاد څرګندوي، دا ځکه چي په هغه وخت کي پر پښتنو باندي یو اجنبي حکومت غالب سوی و او له دې څخه موږ دا خبره فهمولای سو، چي د حکومت په باب کي د پښتنو پوهانو نظریه څنګه وه.

عبدالقادر خان دګلستان په ترجمه کي د سعدي د نثر ښېګڼي او ادبي مزیتونه هم ساتي، مثلاً د فارسي دغه عبارت :

"ابلهی دیدم خلعتی در بر و مرکبی در زیر، و قصبی مصری بر سر، کسی گفت : سعدی ! چگونه می بینی این دیبای معلم بر این حیوان لایعلم؟ گفتم :

خط زشت که به اب زر نوشته است".

عبدالقادر خان دغه فصیح نثر په پښتو داسي ترجمه کوي :

"شیخ وایي یو احمق په ښه تازي آس سور جامې اغوستي وربښمیني زریني په شان په شوکت تېرېده، چا راته ووې چي اې سعدي ! څرنګ یې وینې؟ وې مي خط دئ ناښکلی په اوبد د زرکښلی".

په دې ترجمه کي عبدالقادر آزاد تللی دئ، مګر د پښتو سلاست او شېریني یې پکښې ساتلې ده او مطلب یې هم په ډېرو لنډو کلماتو کي سره یو ځای کړی دئ، په دې کتاب کي نثر په نثر او نظم په نظم ترجمه سوی دئ او هغسي موفق دئ لکه د نثر په ترجمه کي، مثلاً د سعدي دا شعر :

زرد بینی شکـــــسته پیـــشانی
تو که بازی به سرکنی با قوچ

عبدالقادر وایي :

ژر به ووینې سر مات ماغـزه وتلي
چي له مېږ سره ټکر وهي پرې زغلي

حکایت

یو په لارکي مست پروت و د عقل ویاست یې د لاسه پرېوتلې وه، د عابد پرې ګذر وشو، د ده په قبیح حال یې په کراهت نظر وکړ، هغه ځوان سر پورته کړ ویې وې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

قطعه

سپك نظر عاصي ته مه کړه پرهېزګاره

د رحمـــت د بخشــايش په ده نظر کـــــړه

(۲) پښتو يوسف زلېخا :

دا کتاب د مولانا جامي له فارسي مثنوي څخه په پښتو خفيف بحر ترجمه سوی او د اورنګزېب عالمګير په وختو کي په (۱۱۱۲ هـ) کال نظم سوی دئ، چي دلته يي د نمونې په ډول يو څو بيته را اخلو :

چي دولت يې بې احصا و		د مغرب په لور پاچا و
لوی يې ملك لوی يې ناموس و		د ده اسم شاه طيموس و
چي د ده و د بل نه و		مهيا ورته هر څه و
چي په حسن لکه حور وه		ترې زوولې يوه لور وه
چي مثال د دې معدوم و		زلېخا يې د لور نوم و
له دې بابه تل مقال کړم		که يې وصف د جمال کړم
چي يې کا د چا قدرت دئ		لکه حق يې د صفت دئ
له خرواره موی نمايم		لږ به تا وته ووايم
تر قيامته شرمسار دئ		که عرعر دئ که چار دئ
په رفتار لکه تندر وي		قد يې سم لکه د سروي
به تر مشك و تر عنبر وه		چي وېښته د دې د سر وه
زړه پېيي لکه عقيق		په هر تار يې په تحقيق
د وېښتو په تار يې بند و		که زاهد که دانشمند و
چي يې زه کړم د سنبلو		څه نسبت يې د کاکلو
دا په سر د دلربا کي		سنبل اوسي په صحرا کي
تور مارونه کج ترې لاندي		دوې يې زلفي اوېزاندي
چي هر راز پکښې مبين و		صاف يې هسي رنګ جبين و
پټ احوال به ور ظاهر شو		چي به څوك ورته ناظر شو
لا بهتري وې ابروی		تر هلال يې د مهروی
هم دا به اختصار کړم		نور به څه تر دا زيات شمار کړم

ســر تر پايه خـــــــزانه وه

هسي ښکلې جانانه وه

(۳) د پټې خزانې مؤلف محمد هوتك د عبدالقادر خان يو بل کتاب هم ليدلی و، چي نوم يې حديقه ختك و، مګر د دې کتاب کومه نسخه اوس نه ده معلومه.

(۴) عبدالقادر خان يوه نصيحت نامه هم لري، چي د ده د دېوانه سره يو ځای په کندهار کي چاپ سوې ده. راورټي انګرېز مؤلف د عبدالقادر خان تاليفونه تر شپېتو پوري شمېري. ده په خپل کلام کي متانت او سلاست دواړه ساتلي دي. استعارات او تشبيهات يې خبري ور ښايسته کوي او غزله يې خورا ښکلې او خوږه ده او په خپل ادبي قدرت او هنري ارزښت د خوشحال خان د مکتب لومړنی شاګرد دئ.

عبدالقادر خان د خپلي کورنۍ په حوادثو کي ډېر وخت له کوره ليري تللی، کله په هند او کله په کابل کي ښکاري، نو له دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

جهته د ده په کلام کي علاوه پر محلي او پښتني خصوصیاتو یو ډول جهان بیني هم لیدله کیږي او شعر یې د فارسي ادب ډېر اثرونه قبلوي، مثلاً د فارسي په تصوفي ادب کي د خپل ځان پر نېست کولو تاکید سوی دئ، عبدالقادر خان د دغي فنا پر لار باندي تګ د مقصد وره ته رسېدل ګڼي، او وایي :

د نېستۍ پر لاري ځه عبدالـــقادره
ګوندي بیا مومې د یار د در سراغ

د عبدالقادر خان په کلام کي علاوه پر نورو صنایعو د حسن طلب مزیت هم موجود دئ او دا هغه معنوي صنعت دئ، چي یو شاعر د خپلي غوښتني له پاره یو ښکلی او شاعرانه منظر او په زړه پوري تخیل پیدا کړي، مثلاً :

باران اورېږي څڅواکي څـــاځي
نسیم راوالوت سنبل پرې ناځي
اسباب د عیش واړه موجود دي
ساقي ته ګورو چي دی راپاځي

صدر خان خټک

د خوشحال خان د کورنۍ یو بل ځلاند ستوری صدر خان د ده
زوی دئ، چي پخپله خوشحال خان د ده توره ستایي او دی د پښتنو په داستان لیکونکو شاعرانو کي محترم مقام لري او د
پیدا کېدو کال
یې د (۱۰٦۵ هـ) څخه بیا تر (۱۰۷۰ هـ) پوري تخمین کیږي. صدر خان علاوه پر دېوان چي هر راز اشعار لري دوې قصې یې
هم په پښتو نظم کړي دي، چي لومړۍ قصه یې (آدم او درخانۍ) ده او په (۱۱۱۸ هـ) یې نظم
کړې ده.
دوهمه قصه یې (دلی او شهو) ده، چي په (۱۱۱۵ هـ) یې نظم کړېده. په دې دواړو قصو کي، چي د پښتنو له قدیمو رومانو
څخه ګڼلي کیږي صدر خان خپل ادبي تکړه توب ښکاره کړی او دغه قصې یې په ادبي ګېڼه ښکلي کړي دي.
صدر خان خپل تربیت د پلار په سیوري کي داسي بیانوي :

تربیت یې ډېر زمــــــــا کـــــړ
هـــر تعلـــــیم یې و ما راکـــــړ
په تعلیم یې سخــــندان کــــړم
په ویل یې سخــنران کـــــــړم
چي یې درست په دا فنون کړم
په ویل یې نور مـــــاذون کــړم

خوشحال خان دا اراده کړې وه، چي د آدم خان او درخانۍ داستان پخپله نظم کړي مګر په دې کار کي موفق نه سو، نو یې
خپل زوی صدر خان ته وویل چي دغه قصه په نظم کي وساتي، صدر خان د خپل پلار له خولې داسي وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

له کارباره فرصت زما وي		که د عمر څه وفا وي
بويه ښې سخنرانۍ		له آدم له درخانۍ
يادګار پاتو په ستنه شي		چې منظوم يې يوه قصه شي
زه روان شم له جهانه		او که پاتې شي له ما نه
دا قصه په ښکلي نظم		ته منظومه کړه بالجزم

دی د خپل کتاب (دلي او شهۍ) په سر کي دغه معشوقه داسي ستايي:

په نامه حيات خان و ښه افغان و		هغه وخت په يوسفزو کي يو ځوان و
ميشته په مېنه د ټوپۍ مېني دی و		لوی سردار د ملېزيو بنيری و
په نامه مسمی وه شهۍ ګلرويه		زوی يې نه و يوه لور يې وه نېکخويه
خوش خرامه آهو چشمه نېکفرجامه		شهي نامه سهي قده ګل اندامه
په ګفتار هر ګور فصيحه وه بې عده؟		په رخسار هر ګوره (ښکلې) وه بې حده
شوه به سروه سرنګونه زر غلتانه		چې به دا په لاري شوه سمه روانه
په ښه بوی به يې نسيم واړه بويا شو		په ښايست به يې د ځمکي مخ زېبا شو
چې هم درد وه د وګړي هم درمان وه		په چشمانو په لبانو هسي شان وه
په وحشت يې شاګرداني کل آهو وې		دواړه سترګې يې استادي د جادو وې
هم فتنې هم غمزه ګري هم شهلا وې		هم يې سترګې جادوګري هم بلا وې
د صاف تن يې د وېښته وه ډېره وېره		ملا يې وه لکه وېښته بلکه لاغره
رسېده به يې آزار و باريك تن ته		که ګل پاڼه يې خت شوې وای بدن ته
شايد دا د دې له رشکه پرې پيدا ده		د سپوږۍ په مخ سياهي چې هويدا وه
د سرو لعلو په دبلي کي تل پنهان و		غاښ يې دودېرش ملغلري درخشان و
دواړه شونډې يې پيالې وې د شرابو		لينګي يې دواړه ګل وه د ګلابو
ويل کړل به همېشه په څو څو شانه		له ښايسته يې وګړي د زبانه
په ښه مخ کي بنفشه هم سمن زار ده		چا به وې شمعه يا باغ د نوبهار ده
بنفشه يې توري زلفي يا سنبل دي		اننګي يې ياسمن يا ګلاب ګل دي
دواړه سترګې يې نرګس غنچه دهن ده		سپينه پوزه يې کلي د نسترن ده
تر ښه قد يې ناځېزونه د شمشاد وه		پابسته يې تر قيامت سرو آزاد وه
په ښايست کي پخپل دور يګانه وه		غرض دا چې د خوبيو خزانه وه
پرې ژوندی به شو مرده د سلو کالو		چې آواز به يې پيدا شو د خلخالو
تاو ځنځير به د عشاقو شو په غاړه		چې اوږۍ ځنځير به پوري کړه دې واړه
کله ژيړي زعفراني کله ورېښميني		ښې جامې به يې اغوستې تل ميني
بې سوختن به پاتو نه شوه چېرته خونه		چې به دا په سرو جامو شوله ګلګونه

ورسره به رنګا رنګ جوني طــنازي
مجلسي وې طربناکي خوش آوازي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول صدر خان د ادبي تصوير په فن کي استاد ښکاري او دی يو سحرکار شاعر او داستان ليکونکی دئ، چي خپل هنر يې په دغه فن کي په اعلی درجه ښکاره کړی او حقاً يې ځان د پښتو په لوړه درجه شاعرانو کي درولی دئ.

ګوهر خان ختټک

د خوشحال خان د کورنۍ يو بل شاعر او نثر ليکونکی د ده زوی ګوهر خان دئ، چي دی د خپل وراره افضل خان خټک د حکومت تر زمانې پوري ژوندی و او د ده د شعر دېوان تر اوسه پوري نه دئ پيدا سوی، خو ځيني متفرق اشعار يې موجود دي. ګوهر خان د پښتو په نثر کي يو کتاب د ترجمې په ډول پرې ايښی دئ، چي نوم يې (قلب السير) دئ، چي د فارسي څخه په پښتو په (۱۱۲۰ هـ) کال ترجمه سوی دئ، د ګوهر خان نثر په هغه ډول دئ لکه خوشحال خان چي (کليله و دمنه) پښتو کړې وه، د ده نثر له تاريخ مرصع سره چي په همدغه زمانه کي افضل خان خټک ليکلی دئ، لږ څه فرق لري، يعني د افضل خان ژبه د ګوهر خان تر نثر لږ څه ساده او روانه ده، ګوهر خان د (قلب السير) په سيزه کي داسي وايي :

تأليف د کتاب

"دا چي اکثر کتابونه له عربي فارسيانو بزرګانو و خپل عالم ته چي په تازي ژبه کي به يې فهم پرې ښه نه کېده په فارسي يې د دوی دپاره ترجمه کړل، سهولت يې شو او ښه مينه به يې پرې پيدا کړه، مطالعه به يې کړه، ډېر کتابونه د فقه د مسايل د اخلاق و غيره بزرګانو فارسيانو بيان کړل چي معلوم دي. په پښتو کي دا رواج نه و، اخند درويزه يو کتاب مخزن ويلی دئ، حق تعالی دې وبښي اکثر خلکو ترې فيض بيا مونده، زموږ پلار مرحوم خوشحال خان خټک الله تعالی دې په قبر نور کا، هر ګونه کتابونه يې تصنيف کړل، داد يې د بلاغت او فصاحت د پښتو ژبي ورکړ، فارسي ته يې په لذت نژدې کړه. د غزل، رباعي، مخمس، ترجيع بند، ترکيب بند و غيره صنايع شعر يې وکړ، د فارسي د شعر رواج يې و پښتو ته ورکړ، په عروض په قافيه کي درست ووې د نظم نثر يې ښه کتابونه بيان کړل، چي خود په عالم مشهور دي، اګر چه د پښتو ژبه په علت د دورنشينۍ هومره لذت نه لري چي عربي، فارسي سره نسبت شي لاکن از راه ضرور پښتنو ته هم په پښتو ويل بهتر دي او سنت الهي ضرور پښتنو ته جاري دئ، هر کتاب چي نازلېده هم د هغه قوم په ژبه به نازل شو دا په دا چي د هر چا پخپله ژبه فهم کيږي.

رباعي

دوه ياران چي راز د زړه تر بله نمايي
بايده دئ چي پخـــــــــــــپله ژبه وايي
د فارسيانو کن مکن ويل چه سود کا
پښـــــتنو ته کـــړه مکړه ويل ښه ښايي

نور بل سبب د کتاب دا و، چي افضل خان زوی د اشرف خان مرحوم لمسی د خوشحال خان خټک کرلانی غفرالله له چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سن زر سل شل دئ دی د پلار نیکه په ځای قایم مقام دئ ښه سرداري لري، نظر يې په نېکنامي په اباداني دئ په دا قحط الرجال دی غنیمت دئ، اللهم تزد احسانه، حق تعالی دې شرم وساتي نور مساعي کا، چي د پښتو کتابونه له هره قسمه لکه فارسیانو کړي دي مرتب شي. د نیکه شعر يې واړه په بیاضونو هر ځای متفرق وه، د ده په تلاښ چي څو مدت په دا سعی کي و له هره ځایه يې جمع کړ، دېوان يې مرتب کړ، بلکه کلیات د شعر يې چي څه و په نظم نثر لکه دستارنامه، فراقنامه، فضل نامه او دېوان و غیره کتابونه يې واړه په کاتبانو په څو څو ځله وکښل په اطراف به يې د شعر دپاره و هر چا و ته استول حق تعالی دې توفیق د نېك رفیق کړه. په مجلس کي به يې همېشه ویل چي که د چا په طبیعت قوت وي چي پښتو کتابونه لکه فارسیانو له عربي په فارسي ترجمه کړل څوك يې له فارسي په پښتو ترجمه کاندي. و ما ته به يې اکثر اوقات مخ راجاریوست. اګر چي ځما قوت هونبره نه و، لیکن چي نظر مي په تضیع وکړ، ومي لیده چي عمر ګرانمایه ضایع درومي، په هر حال مي و دې محنت ته ملا وتړله، نور مي اکثر د کتابونو مطالعه کړه چي له یو کتاب چي په قال په حال مضبوط او معتبر وي له فارسي ژبي نه يې په پښتو ترجمه کړم. دا کتاب مي بیا موند چي نهایت په افعال په قال په حال د موږ د پیغمبر صلی الله علیم وسلم پخته او معتبر و، چي تعریف يې د پختګۍ مصنف په فارسي کي نهایت طولاني کړی دئ، (چي که پدا کتاب کي يې راوړي ګنجایش نه لري)[1]، نور مي شغل ورسره واخیست چي دا شغل مي عظیم نعمت دئ له فارسي مي په پښتو ژبه ترجمه کړ، نوم يې قلب السیر کښېښود شو.

نظم

دا کـــــتاب په پښـــــتو ژبه غـــــــنیمت دئ
په لوستوني يې نازل د خدای رحمت دئ
چي يې لولي یا يې کښــــینه ما دي یاد کا
په تکـــــبیر په فـــاتحه مي دي ډېر ښاد کا

د ګوهر خان د نثر نمونه دغه وه، چي د پښتو یو متوسط نثر شمېرل کېږي، اوس به د ده د شعر یوه نمونه هم ولیکو :

غزل

چي په مهر دي نظر شي هر انسان ته		په بهانه بهانه يې وبولې خپل ځان ته
چېرته فارس چېرته به شام یا مدینه وه		چي دي وښیله لار راسته آسمان ته
مجوسي آتشپرست یار د احمد کړې		چي هیڅ نه رسېږي عقل او ګمان ته
عجمي له اهل بیت سره حساب کړې		سکه تره د احمد خوشي کړې شیطان ته
په مکه کي بولهب خرنګ ګمراه کړې		له ملکونو سلمان راولې ایمان ته
بوالحکم د مکې خرنګ دوزخي کړې		له حبشه بلال ورولې رضوان ته
ځای د دم وهلو نشته هر څه کاندې		حیراني ده په هر کار کي و سبحان ته
و خاکي بنده ته څو مراتب ورکړې		د ملك غوندي يې ګشت وشي آسمان ته

شفیع کړی مي سلمان دئ ستا و در ته
ما "ګوهر" ایماندار بیایه بل جهان ته

[1] په لېندیو کي نیول سوی عبارت، په اصل کي نسته، ما د اروانباد علامه حبیبي د یوې مقالې څخه چي د ګوهرخان تر سرلیک لاندي خپره سوې ده، راواخیسته. (روهیال)

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاظم شیدا

د خوشحال خان په کورنۍ کي یو بل ادیب او شاعر د پېژندلو وړ دئ، چي دی کاظم خان نومېږي، او د افضل خان زوی دئ په (۱۱٤۰ هـ) کال د خټکو په افضل آباد کي زېږېدلی او عمر یې په کشمیر او سرهند او رامپور کي تېر کړی دئ. د ده اشعار عشقي او اخلاقي خواوي لري، مګر په پښتنو شاعرانو کي د ده امتیاز دا دئ، چي شیدا یو نازك خیاله او د قوي تخیل خاوند او په شاعري کي د سبك هند پیرو دئ. د شیدا پر ژبه او ادب د فارسي ژبي د سبك هند اثرونه لوېدلي دي، چي د ده شعر یې د پښتو له طرز ادا څخه لیري کړی دئ، مګر د شیدا امتیاز په همدې کي دئ، چي دی ډېر نازك او نوي خیالي مضامین پیدا کوي او هغه په داسي ژبه او داسي تعبیر وایي چي د فارسي ژبي نازکي او لطافتونه په پښتو کي ځایوي او د ده له شعر څخه یو خوږ او مرکب معجون جوړوي. د شیدا په شاعري او شاعرانه تخیلاتو کي د پردېسۍ اثرونه هم ښکاره کېږي، مثلاً خپله اواره ګي او د زمانې جفاکاري په داسي ژبه بیانوي او آسمان ته وایي :

د کورې نیل دي پوري په دیده کړه
بصارت د تمیز نه لري آســــمانه !
زمــانه په رعــــایت د ګاو خـــــر ده
پرورش د علف زار بویه باغـــوانه
آخـــر وژاړي په شـــان د غـــریبانو
که هر څو د وطن صبحه ده خندانه

د شیدا په شاعري کي د یادولو وړ هغه برخه ده، چي ده د وطن په یاد ډېره مضمون آفریني کړې او د تخیل په میدان کې نیلی ځغلولی دئ، په دې رباعي کي د خپل وطن مناظر څنګه تصویر کوي :

په زړه مي ګرځي د غرونو څوکي
حـــملې د بازو د زرکـــو کـــوکي
ووایه څـــــــه کا د روه نســـیمه !
ګـــیرا منـــګولي زېښا مشـــوکي

بل ځای د صبا باد ته داسي خطاب کوي :

چي ګذر وکړې صبا د سرای په لـــوري
آواره بلبل یې یاد په ګل زمـــــین کــــړه

کله چي د هند د سبزانو حسن ویني د خپل وطن د ګلرخانو ښکلا وریادېږي او هند ته په خپل راتګ پښېماني کوي :

ســـبزان کله وي همــــسر د ګلرخـــــانو
بېهوده راغی شـــــــیدا تر هــــندوباره

په دې بیت کي د هند د خلکو سیاهي په شاعرانه تلازم د خپل وطن د معشوقانو د تورو سترګو سره داسي ښیي :

پکښې نشته سیاه مست د هغو سترګو
ګـرزېدلی په درست هند په بنـــګاله یم

بیا چي د هند د سبزانو په پاڼو سرې شونډې ویني نو د وطن د غرونو د زرکو په یاد کي وایي :

چي د هند سبزو خوړلی پان وي
لعل و یاقوت یې دواړه لبان وي
زرکي چي ګرزي د روه په غـرونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښايسته روغي په دغه شـان وي

شيدا كله د هندي پېغلو په ناز و ادا مسحور كيږي، او دلته خپله پښتني ساده روحيه داسي بيانوي :

په هـــندي ادا يې وكـــړې په ما چـــاري
زه شـــيدا په زړه ســـاده د روه افـــغان يم

شيدا د سبك هند د نازك خيالۍ او مضمون آفرينۍ يو ښه تكړه نماينده په پښتو ادب كي ګڼل كيږي او دی پخپله خپل هنر ته ملتفت دئ او داسي وايي :

د ســـوسن ژبه حـيرت كـړه سرمه سايه
چي شيدا په دا بهار كي سخنګوی شو

په دې بيت كي د خپل زړه بنديوالی له زلفو سره په ډېره نازكخيالي تعبير كوي:

زما زړه يې كله رانيو ســـــــتا له زلــــفو
كه هر څــو يې شانې تاو كړه مـــړوندونه

د شيدا په شاعري كي د نوي مضمون آفرينۍ سره سره كله كله ډېر ګټور اجتماعي او اخلاقي مطلبونه هم پيدا كيږي، مثلاً د اجتماعي ايثار په خصوص كي داسي مضمون آفريني كوي :

افروخته يې وي محــفل په شان د شمعي
چي سوخته د بل په كار كي خپل دماغ كا

د ناتوانانو سره خپله همدردي او تعاون داسي ښيي :

دلـــــداري د هر ناتوان زما عـــــادت دئ
بار په دوش وړي د هر خس طوفان زمـــــا

همدغه مطلب په بل مضمون كي داسي ادا كوي :

دلداري لـكه غنـــچه د هر شــــــبنم كـــړم
تل د بل په اوښـــــــو تر زمـــــا استين دئ

د لوړهمتۍ تصوير داسي كوي :

د آفـــتاب په كمــــــند نه خېژم آســـمان ته
نه وړدم بار لكه شـــــــــــبنم په دوش د ګلو

بل ځای دغه مضمون په بل ډول ادا كوي :

كه دي جــام لكه حــــباب ونه نيو سين ته
آفـــــرين دي په همت شـــــــيدا خــــــتكه

د بل چا له پاره خپل راحت قربانول په دې الفاظو ښيي :

چي راحت درڅخه سترى ستومان مومي
خپل صورت دي لكه سيورى د بېديا كړه

د شيدا يوه غزله :

(c) ketabton.com: The Digital Library

مه آرزو د تخت و تاج مه د سیاه کړه			خسروي په هفت کشور لکه شاه راه کړه
چي آستان دي تل مرجع د خاص و عام وي			د دوام افتادګي علو د جاه کړه
مکدر په ګرم و سرد د دوران مه شه			په جهان کي زیست په شان د مهر و ماه کړه
چي زیردست سوزې په دا درازدستیه			زمانه دي لکه شمع دست کوتاه کړه
پرېشانه یې شوه جمع لکه شمع			چي په حال یې توجه روز سیاه کړه
سرکښي دي په حباب لکه سېلاب ده			کروفر د زمانې په دا کلاه کړه

کاشانه بویه شیدا چي اشیانه وي
یعني وضـــع د بنا په پرکاه کــــړه

رحمان بابا

په پښتو شاعري کي بل د پېژندني وړ او لوی صوفي شاعر عبدالرحمن د عبدالستار زوی په قوم مومند دئ، چي پښتانه یې رحمن بابا بولي. په (١٠٤٢ هـ) د پېښور په جنوبي خوا کلوکي پیدا سوی و، دی د بهادر د کلي دئ چي د پېښوره تقریباً درې میله د جنوب طرف ته پروت دئ او په دغه علاقه کي د رحمان بابا ځای هزارخانه نومېږي. د پټې خزانې د مؤلف روایت دئ، چي رحمن بابا د ملا یوسف څخه فقه لوستلې وه، د ده د وفات کال د (١١١٩ هـ) په شاوخوا کي ټاکل کېدای سي. داسي معلومېږي، چي رحمن بابا یو باعمله صوفي او د یوه ساده ژوند خاوند و، مګر سره د دغه چي دی له غریبي طبقې څخه بلل کېدی د عشق او لوی همت په برکت د ده ژوند د استغنا او عالي همتۍ په سایه کي تېرېده، لکه چي وایي :

هـــم په دا چي نه له ځایه چېرته خوځـــم
نه د هیـــــــخ یوه مخــــــلوق یم منت بار
آب و خــــور لکه آســـیا په ځای را رسي
پخپل کور کي مي سکون دئ هم رفتار

د رحمن بابا د ژوند زمانه د اورنګزېب د پادشاهۍ په وخت کي ده او دا هغه وخت و چي مغلو په پښتنو کي نفاق او مخالفتونه پیدا کول، چي دوی سره وجنګوي او خپله پادشاهي پر وکړي، نو ځکه په دغه زمانه کي جنګ جګړې او ظلمونه ډېر و، نو رحمن بابا دغو خونرېزیو ته په انتقادي نظر ګوري، او وایي :

هزار حیف دئ چي دا هسي رنګه چاري
واقــع کـــــېږي د دنیا په ســــــود و زیان

د رحمن بابا د ژوند اکثره برخه تر هغه ځایه چي د ده د اشعارو څخه معلومېږي په دروېشي او انزوا کي تېره سوېده، دیویني چي د استعمار د ظلم اور له ډهلي څخه پر پښتنو بل دئ او له دې جهته نو د خپل کور وکلي څخه تښتي او وایي:

په سبب د ظالــــمانو حاکـــــــــــمانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کور او ګور پېښور درې واړه يو دي

د رحمن بابا پر شاعري باندي د خوشحال خان د فکر اثر هم لوېدلی دئ او دوی دواړه په يوه زمانه کي تر يوه اجتماعي سازمان لاندي ژوندکاوه، اما فرق يې دوني و، چي رحمن بابا د زمانې له ناوړو سره مبارزه نه کوله، خو استقامت يې درلود:

لکه ونه مستقيم پخپل مکان يم

که خزان راباندي راشي که بهار

مګر خوشحال خان خو يو مبارز او جنګي سردار و، نو ځکه دغه دواړه شاعران خو د مغلو د ظلمو څخه ژاړي، د رحمن بابا ژړا د يو صوفي او واعظ ژړا ده، چي په نتيجه کي صرف ظالم د دنيا په نابودي او د مرګي په تاخت و تاراج بېروي :

اورنګـــــزېب چي آرايش د تخـــت و تاج کا

تخت و تاج به يې مرګی تاخت و تاراج کا

دروېش رحمان بابا بې له دغه شاعرانه تهديده بل څه په لاس کي نه لري او وايي :

په جهان کي به يې پاتو ښه بد نوم شي

ده زده چاري دکسری که د حــــجاج کا

اما خوشحال خان تنها په دغسي شاعرانه نصحيت ګويي نه قانع کېږي، بلکي دی د ظلم په مقابل کي توره هم استعمالوي او وايي :

د افـــــغان په ننـــــګ مي وتړلـــه توره

ننګيالی د زمانې خوشحال ختټك يم

د رحمن بابا په شاعري کي د تصوف لو برخه شامله ده، چي په هغه جمله کي يوه هم د وحدت او عشق مسئله ده، د وحدته څخه مطلب دا دئ چي صوفي شاعر په ټولو کايناتو کي د يوه خدای د نور تجليات ويني او بې له دغي رڼا بل څه نه سي ليدلای، رحمن بابا وايي :

نه يې څوك په سترګو ويني نه ليده شي

خـــو بې چـــونه بې چـــګونه نمايان دئ

د رحمن بابا نظر د ابدي نور په تماشا کي هسي تېز و، چي په بت خانه کي يې هم دغه جلوه کتله، دی وايي :

دا زما د يار جلوه ده چي ليده شي

لـــکه نمر په صومعه په سومنات

او بيا وايي :

رحمن حسن د يار وينم په پرده کي

نه پټېږي نور د حسن په قــــاموس

رحمن بابا د پښتو د صوفيانه او عاشقانه تغزل استاد دئ، تر دې اندازې چي ده ته د عشق او جمال شاعر ويلای سو. وايي چي ده له موسيقۍ سره هم عشق درلود او په خپله به يې هم رباب ږغاوه، يعني ده د آرټ دوه مهم توکي سره يو ځای کړي وو، هم دکلماتو د انسجام او د معنی د پرورښت آرټيسټ و هم د ږغولو د ترتيب د رباب په تارو کي هنرمند و او دا خبره د ده هنري استعداد ښه ښکاره کوي. صوفي شاعر همېشه د عقل نارسايي د حقايقو په ليدنه کي ويني اوګوري چي ډېر پټ اسرار سته، چي د انسان عقل يې له درکه څخه عاجز دئ، نو له دې جهته رحمن بابا هم لکه نور صوفي شاعران د عقل او جدل له هرکارې څخه د عشق او محبت حريم ته تښتي، نو وايي :

څو د عشق په ميخانه يې داخل نه کړم

پخــــــته نه دئ دغه خـــــام عــــقل زمــــا

بل ځای داسي وايي :

لاس د عــــقل دي آســـــــــــمان ته نه رســـــېږي

دا خو عشق دئ چي په عرش کرسي قدم ږدي

(c) ketabton.com: The Digital Library

صوفي شاعر دا دعوا لري، چي د عشق په وزرو سره اسمانونو ته ختلای سي او عقل په دې کار کي نارسا دئ، مګر د شلم قرن انسان د عقل په لاربنوونه د سپوږمۍ کره تسخیروي، خو دا خبره هم د صوفي ادعا نه سي باطلولای، ځکه صوفي وايي چي د عشق په برکت د ده نظر دوني وسعت او تېزي مومي، چي علاوه پر سپوږمۍ نور ټول کاینات او نظام شمسي لیدلای سي :

عشوه مفروش بمن ای ملك الحاج که تو
خانه می بینی ! و من خانه خـــدا می بینم
حافظ

د رحمن بابا په نظر کي درویش د انسانیت د کمال یو سمبول دئ او دا هغه څوك دئ، چي ده خپل ځان او روح داسي روزلي دي چي د کایناتو د حقایقو کشف په خپل قوت سره کولای سي، او په هغه ځای کي چي د عقل پښه لنډېږي صوفي د عشق پر نیلي سپور او نامعلوم حقایقویني، رحمن بابا وايي :

چي په یو قدم تر عرشه پوري رسي
ما لـــــیدلی دئ رفــتار د درویشانو

رحمن بابا هم لکه نور صوفیان عشق د انسان د پیداکېدو اصلي محرك بولي او وايي :

دا جهان دئ خدای له عشقه پیدا کړی
د هــــمه وو مخـــــــــلوقــاتو پلار دئ دا

دغه عشق د ساینس په ژبه عمومي جاذبه بولي، چي نظام شمسي ټول یو له بله سره نښلوي او د رحمن بابا په نظر دوني وسیع دئ، چي د نظام شمسي ټول متعلقات په صوفیانه تعبیر داسي ښیي :

دا آسمان چي لوی په عقل کي لیده شي
په محـــــیط د عاشقۍ کي یو حباب دئ

د رحمن بابا په شاعري کي یو ډېر مفید عنصر دا دئ، چي دی د اجتماعي ژوند د سمون له پاره ځیني ښه ښه نصیحتونه هم لریچي زموږ په روزمره ژوند کي په درد خوري، مثلاً په ژوندانه کي آرزو او طلب دواړه د انسان له پاره ضروري دي او رحمن بابا داسي دغه مطلب راښیي :

د ذرې په څېر آفتاب په طلب خــپل کړه
لکه تیره هسي پروت په زمـــــین مه شه
کار په تش لستوني نه کـېږي بې لاسه
لاس په بېره کړه بې لاسه آستین مه شه

هنر او د انساني کار کړني داسي ستايي :

بې هـــــنرو لـره قــند زهر قاتل دي
قند يې وګڼه که زهر په هنر خورې

د انساني همدردۍ او خدمت په خصوص کي داسي وايي :

هغه زړه به لــــــه طـــوفانه په امـــــــان وي
چي کښتۍ غوندي د خلکو باربردار شي

په دې بیت کي د پښتنو د ژوندانه یوه بده نقشه کاږي او د ځان له پاره له هغې څخه امان غواړي :

خدای امان راکــړه له هسي زندګۍ
چي ته بد وایې لــــــــه بلــه بل لـــه تا

د رحمن بابا یو غزل :

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دنيا کي مخ د يار دئ نور څه نشته		هر څه دي د يار ديدار دئ نور څه نشته
چي و هجر و وصال ته يې نظر کړم		يو دوږخ دئ بل گلزار دئ نور څه نشته
کارخانه چي د دې دهر ليده کيږي		همگي د عشق سرکار دئ نور څه نشته
هر مژګان يې په ما هسي چاري کاندي		وايم عين ذوالفقار دئ نور څه نشته
بويه مرد چي يې له مخه زلفي واخلي		دغه ګنج دئ دغه مار دئ نور څه نشته
هر طبيب ته چي ځان وښايم دا وايي		چي له عشقه دي آزار دئ نور څه نشته

خوار "رحمن" که بې تا مينه په چا وکا
عين د قـــتل سزاوار دئ نور څه نشته

عبدالحميد مومند

د (۱۱۰۰ هـ) په شاوخوا کي د پېښور جنوبي خوا ته په ماشوخېلو کي عبدالحميد پيدا سو، د ده ژوند تر (۱۱٤۸ هـ) پوري يقيني دئ او ښايي تر (۱۱٦۰ هـ) پوري لا ژوندی وي، مګر د مرګ يقيني نېټه يې نه ده معلومه او قبر يې د ماشوخېلو په هديره کي معلوم دئ، چي کله کله د پېښور پښتانه پر هغه باندي مشاعرې کوي. د حميد د شعر دېوان په ټولو پښتنو کي شهرت موندلی دئ، چي تقريباً (۳۰۰۰) بيتونه لري او اکثره يې غزلي دي، د حميد دوهم کتاب د شاه اوګدا قصه ده، چي په (۱۱۳۷ هـ) داخوندزاده غلام محمد په اشاره په پښتو مثنوي ترجمه سوې ده، دريم اثر يې د مولانا غنيمت د فارسي نيرنګ عشق په پښتو مثنوي ترجمه ده، چي دا هم ډېر ادبي ارزښت لري. د حميد څلورم لوی کتاب د عربي شرعة الاسلام په پښتو مثنوي ترجمه ده، چي پنځلس زره بيتونه لري او په (۱۱٤۸ هـ) کي ختم سوی دئ، نو که موږ د حميد دغه موجوده آثار وشمېرو تر شل زره بيته زياتېږي، مګر د حميد امتياز له نورو شاعرانو څخه يوازي د شعر په ډېروالي نه دئ، بلکي دي هنري او ادبي داسي لياقتونه لري، چي هغه په نورو شاعرانو کي لږ ليدل کيږي او موږ لاندي د حميد د هنر خصوصيات شمېرو :

حميد پښتو شعر ته نازك تخيل او شاعرانه موشګافي راوستله مګر دی لکه شيدا خټك داسي نه دئ، چي د رنګين فکر د اداکولو له پاره د پښتو ژبي له اصلي قالبه څخه ووزي، بلکي دی پخپله ژبه او خپل هنر باندي دوني غښتلی دئ، چي هر رنګه نوی مضمون او ښکلی تخيل په پښتو ښکليو الفاظو کي اداکولای سي، خو د پښتو خپل خاص د ادا رنګ هم پکښې ساتي، د ده په کلام کي کي لکه شيدا فارسي جملې او تعبيرونه نسته.

په فارسي شاعري کي د سبك هند خصوصيت دا و، چي شاعر به د تخيل په مرسته ډېر نازك او دشوار مضمونونه په پېچلو الفاظو او ادبي تلازماتو او د شاعرانو په ظاهري او معنوي بديعي فنونو جوړول او په نتيجه کي به يې داسي شعرونه ويل چي فهم به يې مشکل و او هم به يې د بيان ظاهري اسلوب داسي و، چي د فارسي ژبي د عراقي ساده او روان سبك سره به يې ډېر تفاوت درلود او د همدې جهته دئ، چي د ايران خلك د سبك هند د شاعرۍ ځيني د مبالغې ډکي نمونې نه خوښوي، حميد پخپله شاعري کي د سبك هند نازکخيالي راداخله کړه او په همدې سبب د ذوق خاوندانو د ده دېوان (در و مرجان) او پخپله دی يې موشګاف وباله، مګر د حميد کمال دا و، چي خپلې شعري ښکلي يې د سبك هند تر موشګافۍ نه کړې قربان بلکي په متوسط ډول يې د هندي سبك ځيني ښکلاوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخپل شعر کي په استادانه ډول وروزلې که موږ له فارسي شاعرانو سره د حمید او شیدا مقایسه وکړو نو حمید لکه صائب او کلیم ګڼلای سو او شیدا لکه ناصر علي او بیدل او دا ښکاره ده، چي صائب او کلیم د سبك هند معتدل استادان دي.

د حمید د هنر یو بل ارزښت هم دا دئ، چي د ده د شعر اقسام لکه غزل، مثنوي، رباعي مخمس ټول یو راز ادبي مزیتونه خوندي کوي، یعني د ده په شعر کي لوړ او ځوړ او نشیب او فراز ډېر لږ ښکاري، لکه په غزل کي چي نازکخیاله او مقتدر خیال پرست شاعر دئ دغه مزیتونه د ده په مثنوي او داستان سرایي کي هم ښکاري دا ځني ثابتېږي، چي دی یقیناً تکړه شاعر او استاد و او خپل هنري لیاقت په هیڅ ځای کي د لاسه نه باسي.

حمید پخپله شعر یوازي په لفظونو بازئ یا یوازي نظم جوړول نه بولي خو داسي نظر لري، چي شعر لکه یو هنر چي دئ دغسي هم د انسان له نازکو احساساتو او د زړه له دنیا سره علاقه لري، یو شعر به په ظاهري ښکلیو الفاظو مزین وي، جمله بندي او ظاهري انسجام به یې هم سوی وي، مګر د زړه څخه به نه وي راوتلی نو داسي شعر ته موږ شعر نه سو ویلای، بلکي نظم دئ. د پښتو ژبي ډېر دغسي نظمونه موجود دي خو هنري ارزښت هیڅ نه لري، حمید خپله هنري نظریه د نیرنګ عشق په مقدمه کي داسي څرګندوي :

غوړو ورکړه یو له بل مبارکي			ما چي وپېیل دا دُر په باریکي
یا وتلی وروستی دم له خولې د مړه دئ			شعر نه دئ دا خوناب د زخمي زړه دئ
یا مجنون ته معما ښکلې لیلې ده			یا نغمه د نیم بسمل مرغه د خولې ده
یا له ښاره د حیرت وتلی فوج دئ			یا د وینو اباسین وهلی موج دئ
زیاتوي زما خبري هومره خوند			څو وهي د فکر زامي باندي شخوند
چي قدم بردي د دې ناوي په جوس			نه دئ کار د هر نااهل بوالهوس
د ښایست مخي یې نسته هیڅ پلو			که یې څوك له مخه پورته کا پلو
ازمېیلی دوباره ازمویه نه شي			دا ګوهر له نازکیه پېیه نه شي

دلته حمید د هنر او نظم فرق کوي او هر ناظم ته حق نه ورکوي چي د هنر د ناوي په ښکلي جوس کي قدم کښېږدي.

د حمید هنري استعداد هغه وخت ښه ښکاره کېږي، چي سړی د ده هنر د استعمال په مختلفو اړخونو کي وګوري، مثلاً په نیرنګ عشق کي د معشوقې نڅا او د هغې نازنین حرکات په داسي الفاظو تصویر کوي :

هــــر اندام دګل اندام به نڅــېده
لــکه مـــوم د اور له تاوه څـڅېده
کېناستو یې کښېنول سل آفتونه
پاڅېدو یې پاڅـول سل قیامتونه

دا خو د حمید یو شاعرانه ښکلی تخیل و، چي د یوې ښکلي نڅا تصویر دئ، مګر کله چي جدي اجتماعي مطالب لیکي هغو ته هم د تخیل یو شاعرانه او هنري رنګ ورکولای سي، مثلاً وایي :

بیا به نه مـــومي بوسه د خـــــوږو شونډو
څو دي زړه په شان د پاڼو پر خـون نه شي
څو شبنم غوندي شبګیر په سر وانه خلي
دګلـــرخ سره به نه شي هـــم اغـــــوش

په دې بیتو کي دکوښښ او مجاهدې فلسفه د ژوندانه په عملي دنیا کي ښیي او د پاڼو په اصلي سرخي چي د محبوبانو شونډې ور سرې کوي او په دوهم بیت کي د شبنم شبګیري او په نتیجه کي یې له ګلرخانو سره هم آغوش شاعرانه استدلال

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي او دغه موضوع چي شاعرانو په قسم قسم ويلې ده يو هنري بيان څرګندوي. په ژوندانه کي احسان د اجتماع له پاره ډېر مفيد عنصر دئ او که دغه شريف احساس د يوې جامعې په افرادو کي مونده سي هلته به د غريب او بډای فرق هم لږ سي، د دې نېك خوی د تبليغ له پاره شاعرانو رنګا رنګ مضمونونه پيدا کړي دي، د حميد په دغه بيت کي دغه موضوع په يوه نوې شاعرانه تعبير سره ويل سوې ده :

چي د اوسپني ځنځير شلوي په ګوتو
هغه دېو په اومــه تار د احسان نښلي

کله چي موږ د حميد هنر د ده په شعر کي مطالعه کوو، نو دا په ټينګه ويلای سو چي حميد تر هر څه زيات د عشق او شريف احساس او د ښکلا يو مصور شاعر دئ او تر هر څه زيات به دی هنري مهارت لري، مثلاً د ده د ښکلا تعبير يوه نمونه دا ده :

چي نظر په نوخېز حسن کړم د ښکليو زه د يار مړاو کتو ته حيرانېږم شورماشور کاندي خلوت په خلوتيانو		راته هيڅ شي د بهار د ګلو خېز چي ګذار کاندي په سسنه لينده تېز چي ور وښيي جمال فتنه انګېز

که يې لب د شکر لب زېښلی نه دئ
د حـــــميد زبان په څه شو شـــکر رېز

عبدالرحيم هوتك

عبدالرحيم له هغو شاعرانو څخه دئ، چي پخپله يې خپله اغلب سوانح په خپل دېوان کي ځای پر ځای ښوولې ده. د ده مسقط الراس او اصلي وطن کندهار دئ او په غربت کي يې ډېر ډېر يادوي[1] د ده دېوان د مطالعې څخه معلومېږي، چي دی د هوتکو په عصر د کندهار په زاړه ښار کي اوسېدلی دئ او هلته يې دوستان درلودل[2] او بيا چي د افشار نادر شاه په لاس د (۱۱۵۰هـ) په حدودو کي کندهار خراب سو نو عبدالرحيم په مفارقت او مسافرت کي هم د خپل ښار ياد له زړه نه دئ ايستلی.

عبدالرحيم ذاتاً له هوتکو څخه د ښه بولان (کلات) معلومېږي، او د زاړه او اوسني کندهار په حدودو کي يې هم ژوند کړی دئ او بيا نو له وطنه جلا سوی دئ[3] دی پر لسم کال د څه ناچاريو په سبب له وطنه وتلی دئ[4] د ده د مفارقت او غربت دا زمانه تر اتيا کالو پوري رسېږي، او د دې مفارقت او جدايۍ په عمر کي دی تل وطن او د وطن ياران يادوي او په سوران سوران ژاړي، او وايي :

زه رحــــيم په بخـــــارا کي آرزو کـــــــړم
که مي خدای کړي په بلاد د کندهار ګذر

عبدالرحيم د خپل مسافرت او پردېسۍ ځايونه ټول ياد کړي دي، نيشاپور، تهران، ورامين او بيا له دې ځايو څخه بخارا ته تللی دئ او په تورکستان کي يې ډېر عمر په يو جهان سوز و ګداز کي تېر کړی دئ[5] د ترکستان په مشهورو ښارو بخارا او سمرقند کي يې پنځوس کاله په يوه اوږد انتظار او فراق کي پای ته رسولي دي[6] بيا نو په دغه غربت او مسافرت کي بوډاتوب او سپين ږيرتوب ته رسېدلي، نور حالات يې نه دي ښکاره.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشعار او افکار :
عبدالرحیم یو مرتب او مردف دېوان لري چي تقریباً په (۳۰۰) مخونو کي تخمیناً زر مردفي غزلي لري او ټول ابیات یې تقریباً شپږ زرو ته رسیږي، مګر کوم دېوان چي زموږ لاسو ته راغلی دئ، متاسفانه د سر او آخر پاڼي نه لري[۷] د دې دېوان متن په جلا خط لیکل سوی دئ، او د غزل پر سر یې لیکلي دي (وله ایضاً مد ظله تعالی) لکه چي د ده په ژوند لیکل سوی دئ او پر حاشیه باندي یې څه نوري غزلي په بل خط لیکلي سویدي، لکه پخپله د شاعر خط چي وي، عبدالرحیم په پښتنو شاعرانو کي د رحمان بابا د مکتب یو رکن دئ، دی طرفدار د ساده ویلو دئ. په کلام کي یې هیڅ تکلف نسته.
عبدالرحیم یو خوږ وینا مقتدر شاعر دئ د شعر ژبه یې خورا سلیسه، روانه او خوږه ده. دی هیڅکله په تلازم کي د طبیعت د دائرې نه وزي. د عبدالرحیم اشعار او غزلیات لکه په پارسي کي د حافظ دغسي خواږه، روان او د سلاسته ډك دي.
عبدالرحیم په اصل کي د وطن د علمي خلکو څخه و، ده غالباً د وطن متداول علوم، لکه : فقه، تفسیر، صرف، نحو، فلسفه، منطق ویلي دي[۸] په دغه سبب د ده په شعر کي قوت، متانت او علمي رنګ ښکاره دئ. د عبدالرحیم په شعر کي عشقي، اخلاقي، اجتماعي او فلسفي اقسام ټول سته.
د وطن محبت د ده د شعر یوه خاصه ممیزه ده. عبدالرحیم د روحاني دنیا سره ټینګه علاقه لري، غالباً له مادیاتو څخه تښتي، له دې جهته د ده په اخلاقي شعر کي د غزلت او تجرد، صبر او د نفس د اصلاح خوا ډېره ده، دی په دنیا کي د روحاني خوند او ذوق قائل دئ، د جد و جهد او کوښښ تبلیغ هم کوي.
د عبدالرحیم په شعر کي رباعي، غزل، قطعې او د شعر اکثره اقسام سته، دی لکه رحمان او خوشحال په اوله درجه شاعرانو کي ګڼل کیږي، اخلاقي او عرفاني مضامین ډېر وایي، مثلاً :

منـبر وسوځه په اور کي شراب وڅـــښه
درته وایم خو د زړونو آزار مـــــه کـــــړه
په ظـــاهر شکستــګي فایده نه کاندي
په باطن کي ځان د هر چا خدمتګار کړه
ناخــــــوانده له کــــــوره مه وزه که مـــرد یې
چي دي نه بولي، مېلمه د خـــپل پلار مه سه
که ته غــواړې چي په دوه کونه عـــــزیز سې
بې له خـــدایه د مخـلوق طــــمع دار مه سه

د خاموشۍ تلقین په دې ډول برهان سره کوي :

همېشه بې حــلق شـــېرین لـــــــکه نبات وي
چي بسته یې خــوله په مـــهر خــاموشي کړه

د نورو د زړه زهیرولو بدۍ داسي ښیي :

که هـــزار ځـله تقوا پرهــــــــــېزګاري کـــړې
ښــه دي نســـته چي مـــدام دل آزاري کـــړې

دا خبره چي انسان باید پر ځان ویسا یعني پر خپل نفس اعتماد ولري، د اوسنیو اجتماعي ترقیاتو او اخلاقو اساس ده، عبدالرحیم دا پر ځان ویسا په داسي ډول بیانوي :

چي د پلار او د نیــکه په نوم خــوښـــــــیږي
لکه سپی ښــادي په محــض استخوان کړي
دا یې واړه بې عــــــــــقلي ده که پوهـــــیږي
چي هــــــــوس د نورو خلـــــکو په بیان کړي

د سعي او عمل تلقین داسي کوي :

د هر چـــــــــــــا برخـــه له خــــــــپله برآورده

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي کار ډېر کا و هـــغه وته مـــزد ډېر ســـو

د عبدالرحیم عشقي اشعار هم ډېر تاوده دي، خپل مشتعل احساسات په شعر کي داسي ښکاره کوي او د سهار نسیم خپل وطن ته داسي رالیږي :

سحر باده ! د اشنا پر مقام ورسه		ځما دپاره پکښې وګرزه کوتر سه
لوی وکم چي وي ټول ووینه په سترګو		په احوال سره د هر یوه خبر سه
هر یوه چي زما له حاله پوښتېدو وې		په ژړا ورته په اوښکو کي احمر سه
که خبري زما دپاره درته وکړي		مخ راکوز کړه زما و لوري ته چپر سه

د نسیم په زباء دي ښه نه سي "رحیمه"
د دلـــدار پر لور پخـــــپله قلـــندر سه

له دې لاندي بدلو څخه د عبدالرحیم د کلام سلاست او رواني او د میني تاوده احساسات او د عشق د دنیا سوز او ساز ښه ځرګندېږي :

راسه راسه ستا تر دواړو سترګو جار سم		هم تر مخ دي پروانه غوندي نثار سم
د زړه ولي مي په تا پسې پرې کېږي		راته وګوره قربان دي تر دیدار سم
شېریني به دي د وصل هېره نه کړم		که هر څو غربت زده او خوار و زار سم
چي دي خیال په زړه کي راسي دننه		اور مي واخلي په نارو او په کوکار سم
د اختر په ورځ که مخ راته ځرګند کړې		قرباني به دي په مینه د رخسار سم
جنتونه پر خاطر کله را دروي		چي په شوق ګډ ستا د حسن په ګلزار سم

ستا وصال په بخارا کي "رحیم" بیا موند
صـــــدقه تر ټوله مځـــــکه د بخار سم

بهار راغی خلك درومي و صحرا ته		رنګا رنګ ګلونه ډېر د غره و خوا ته
لوی او کم دي پله ګډ ښادي هوس کا		ما له غمه ملا تړلې و ژړا ته
هر سړی یو کار لري مشغول په کار دئ		د مجنون دي دواړه سترګي و لیلا ته
د عاشق له خپله یاره سروکار دئ		بې له یاره کله ګوري و بل چا ته

اویا کاله د "رحیم" په عشق کي تېر سوه
عقل، هـــوښ یې مـــدام وي و دلربا ته

د وطن بېلتون :

دا بدله عبدالرحیم په بخارا کي د خپل ګران وطن په یاد ویلې ده :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښايسته کندهار ډېر ډېر يادومه[٩]		نه هېرېږي که هر څو يې هېرومه
خصوصاً د ارغنداو باغ او ولو ته		زړه مي غورځي بې طاقت سم ندرمه
سرپوزه او کاغانك چي پر زړه راسي		اور مي واخلي پر ځان پيك وښورومه
کوکران او ګنديګان د خدای په حکم		څه فيضونه باندي اوري کې شمېرمه
سرپوزه چي لو وياله پکښې بهيږي		د ويل بړغ يې مدام پر زړه لرمه
يو دم کښېنه په ايوان د چلزينو کي		تماشا وکړه چي زړه دي سي بې غمه
څه فيضونه چي له دې ځايه زه وينم		چي له غيبه باندي تل اوري هر دمه
ما هم ياد کړه که دي خدای کړي برخه لويه		چي غريب په بخارا کي يم له غمه
نيازمن درو له پر زړه نارې وهنه		چي دي ورسي ناره پر درست عالمه

دغه خوار "رحيم" چي دا اشعار بيان کړه
غـــــرض دا چي قــــــدردان وژړومه

لمن ليکونه :

(۱) ښايســـــته کـــــــــندهار ډېر ډېر يادومه
نه هېرېږي کـه هـــر څـــــــو يې هېرومه

(۲) پر زاړه ښـــــــــار مي راوړای قــــــدمونه
د فــــــراق نارې مي وکـــــړای په کوکار
هــــغه ښـــه ياران چي ما لــــــيدلي ونه
پرې پوهـــــــــيږم يو به نه وي په قـــــــرار

(۳) ستا قسمت سو بخـــــارا عـــــبدالرحيمه
عزيزانو اختـــــــيار ټولو ښـــه بولان کړ

(۴) لـس کلن له ملــــــکه ووتم بېرون ســـوم
په ســـــراغ د مهوشانو ځـــګرخون سوم

(۵) بخارا او ســــــــمرقند مي زړه زخـمي کړ
غـــواړم پاڅـــــم په زيارت د کـــــــندهار

(٦) پنځوس کاله زيات وکم وسوه رحـــيمه
په سراغ د اشـــنا ناست په ترکستان يم

(۷) د پېښور د اسلاميه کالج په کتابخانه کي د دې دېوان مکمله نسخه سته.

(۸) صـــرف و نحــــوه، فلســـفه، تفســــــير او فقه
ټول مي هېر کړه چي مي زړه په عشق خبر سو

(۹) په دې بدله کي د کندهار شاوخوا سرسبز کلي ارغنداو او سرپوزه، کاغانک، کوکران، ګنديګان، چلزينه ستايل سوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

احمدشاه بابا

اعلیحضرت احمدشاه بابا د زمان خان زوی د دولت خان لمسی د سرمست خان بن خواجه خضر بن سدوکړوسی و. دی په خټه سدوزی او د بامیزو پښتنو له پښته و، اعلیحضرت احمدشاه بابا د پښتنو یو فاتح او برمیالی شهنشاه او د منځنۍ آسیا لوی بریالی دئ، چي د (۱۱۳۵هـ) په حدودو په هرات کي زوکړی، او پلار او اکاګان یې د هرات پاچهان وه، اعلیحضرت احمدشاه بابا په (۱۱۶۰هـ) د افشار نادرشاه تر مرګ وروسته کندهار ته راغی، او د شېرسرخ په کلي کي د پښتنو مشرانو په پاچهي وټاکلی، احمدشاه بابا پخپله پاچهي کي پښتانه سره یو کړه، او د افغانستان طبیعي حدود یې فتح کړه، په بخارا، خراسان، او هند کي یې ډېر فتوحات وکړه، په خراسان کي یې شاهرخ میرزا پاچا کی، او د بخارا د پاچا شاه مراد بېګ سره یې روغه وکړه، نه واره هند ته ولاړ او هلته یې لوی لوی فتوحات وکړه.
اعلیحضرت احمدشاه بابا د پښتونوالي په دود د ډهلي تر نیولو وروسته د هغه ځای مغولي پاچا هلته پر خپل حال پرېښود، په (۱۱۷٤هـ) کي چي یې د پاني پت پر ډګر د تقریباً لسو لکو مرهټانو سره جګړه وکړه، په دې جنګ کي اعلیحضرت احمدشاه بابا او پښتانه چي تقریباً (۸۰) زره تنه وه بریالي سوه او تر دوه لکه پوري دښمنان یې مړه کړه، بیا هم احمدشاه بابا د ډهلي تخت شاه عالم مغولي ته وسپاره او خپل وطن ته فاتح راغی.
اعلیحضرت احمدشاه بابا یو مدنیت روزونکی او عالم او متدین پاچا و، دکندهار او د تاشقرغان ښارونه ده جوړ کړي دي، د سند د حیدرآباد ښار هم د ده نائب الحکومه جوړ کړ.
احمدشاه بابا د اوسني افغانستان د سلطنت مؤسس دئ، چي دا مملکت یې په خپله توره او تدبیر سم کی، تر (۲٦) کالو پاچهۍ وروسته د جمعې په شپه ۲۰ رجب (۱۱۸٦هـ) وفات او دکندهار په ښار کي ښخ سو[۲].

ادیب او شاعر احمدشاه بابا :

تر اوسه خلك احمدشاه بابا د منځنۍ آسیا یو نامور بریالی او معروف شهنشاه ګڼي، او دی د توري او مېړاني خاوند بولي، چي په دغو اوصافو یې مځکي نیولي او د افغانستان د شاهنشاهۍ لومړۍ تیږه یې کښېښوه، مګر احمدشاه بابا لکه د آسیا دمخني فاتحین (چنګېز، تېمور، نادر) یوازي پخپلو عسکري سوقیاتو او د توري په برکت جهانګیري نه ده کړې، بلکي ده د خپلي توري سره قلم او د خپلي سربازۍ او توریالیتوب سره علم او فضیلت، تقوی او ادب هم ملګري درلوده، ځکه نو دی د پښتو ژبي یو زبردست ادیب، یو عالم او عادل پاچا، لوړ شاعر، او اجتماعي مصلح او روحاني مقتدا هم ګڼل کېږي.
اعلیحضرت احمدشاه بابا د شعر یو مدون او مردف پښتو دېوان لري، چي په (۱۳۱۹ش) پښتو ټولني نشر کړی دئ او تر (۳۰۰۰) بیتو پوري رسېږي، دا دېوان بدلي، قطعات، رباعیات او نور د شعر اقسام لري او د ده په شعر کي د ده لوړ فکر او هسك همت او د پښتونوالي جذبات او د شاهنشاهۍ جګ افکار، د بخښني او ښندني هسك عواطف، د توریالیتوب برجسته احساسات د جهانګیرۍ د شجاعت عزم د ایمان او عقیدې ټینګار، د عشق سوزان دردونه، د میني د دنیا عجیبي پېښي ښکاره دي.
احمدشاه بابا د توري پر میدان یو بریالی او ننګیالی سرباز دئ، د پښتونوالي پر ډګر بشپړ پښتون دئ، د سیاست او مشرتوب له پلوه، د خپل عصر لوی سیاسي مشر او فاتح دئ. په اجتماعي دنیا کي تکړه مورالیسټ Moraliste یعني اخلاقي شاعر دئ.
ویل یې ډېر ساده مؤثر دي، شعري صنایع او بدیعي فنون هم د ده پر وینا اثر لري، د تصوف له دنیا څخه ډېر ړغېږي، شاعري

[۲] د احمدشاه بابا سوانح له سراج التواریخ او تاج التواریخ او تتمة البیان او خورشیدجهان او نورو څخه خلص سوه، ځیني مؤرخین د ده عمر (۵۰) کاله ښیي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې د تصنع او نمايش له پاره نه ده بلکي د زړه ږغ يې دئ، تشه وينا نه ده پخپله وايي :

بې له عشقه شعر وايې
له ويلو شـــــرم ته که

احمدشاه بابا په شعرکي د رحمان بابا مکتب ته نسبت لري، وينا يې له تعقيد او ابهامه تشه ده، خپل لوړ افکار او د سوي زړه ږغ په ساده او خوږو الفاظو څرګندوي، ګران تشبيهونه نه لري، له وينا څخه يې پښتونوالی ښکاره دئ، د تصور او تخيل په دنيا کي د پښتونوالي تر حدودو نه وزي. اوس به موږ د ده د وينا ځيني ټوټې تاسي ته در وړاندي کو:

د وطن مينه :

احمدشاه بابا د خپل وطن سره دومره مينه لري، چې په لږو شاعرانو کي ليدله کيږي، لکه ده چي عملاً هم خپل وطن ګران ګاڼه او دغه خاوره يې د ټولو افتخاراتو او ادبي او عمراني او اقتصادي چارو مرکز کړه، دغسي هم قولاً خپله مينه ستايي.
احمدشاه بابا د شهنشاهۍ د شوکت او عظمت سره د هندوستان په ځنګلوکي پروت دئ، د ده بريالی لښکر د ډهلي ښار فتح کړ، او د پښتنو پلار په برم او جلال ور داخل سو، مګر په دې حال کي هم د خپلو غرو خوږ نسيم نه هېروي، او د زړه ګل يې بې له دې وږمې نه غوړيږي.

د زړه ګل به مي له خاوروکا سر پورته
که نســــيم له کوهســـــتانه وزېده

په دې رباعي کې هم خپل وطني احساسات ښه څرګند کړي دي :

د زړه فـــرياد مي له جـــدايۍ
اور مي ورك نه سي د آشـــنايۍ
چي پر وطن وي زړه څه قرار وي
يم بې طاقـــــــته په پردېـــسۍ

د احمدشاه بابا دا لاندينۍ وطني بدله د يوه دېوان قيمت لري او د پښتو په وطني ادب کي خورا مهمه ده :

ستا د عشق له وينو ډك سوه ځګرونه		ستا په لاره کي بايلي ځلمي سرونه
تا ته راسمه زړګی ځما فارغ سي		بې له تا مي اندېښني د زړه مارونه
که هر څو مي د دنيا ملکونه ډېر سي		ځما به هېر نه سي دا ستا ښکلي باغونه
د ډهلي تخت هېرومه چي را ياد کړم		ځما د ښکلي "پښتونخوا" د غرو سرونه
د رقيب د ژوند متا ع به تار په تار کړي		چي په تورو پښتانه کا ګزارونه
د "فريد" او د "حميد" دور به بيا سي		چي زه وکاندم پر هر لوري تاختونه
که تمامه دنيا يو خوا ته بل خوا يې		زما خو خوښ دي ستا خالي تش ډګرونه

"احمدشاه" به دغه ستا قدر هېر نه کا
که ونيسي د تمام جـــــهان ملـــکونه

په دې بدله کي تاسي وګورئ چي زموږ ښاغلي پلار د شاهنشاهۍ ټوله ښېګڼې او خوندونه تر خپله وطنه پوري هېروي، او د شېرشاه سوري (فريد) او سلطان حميد لودين د پښتونوالي روڼې دورې پخپل همت او وطنخواهي بيرته جوړوي.

ملي وحدت :

(c) ketabton.com: The Digital Library

احمدشاه بابا ډېر مدبر او هوښيار سړی و، دی پوهېدی چي د پښتنو لوړتيا په ملي وحدت اړه لري، د پښتنو تاريخ يې کتلی او دا يې څني را ايستلې وه، هرکله چي پښتانه سره يو سوي دي، نو يې هري خوا ته خپل د برم او جلال توغ جګ کړی دئ، نو ځکه دا پوه او نوميالی پلار خپل ښاغلي ملت ته د ملي وحدت تبليغ کوي او وايي :

قافله د عشق راغلې له کوم خوا ده ټوله يو دي که غلجي دي که اودلي چي عمل يې د نېکۍ وي مېړه هغه		پر زړګي باندي مي سته کا څه غوغا ده ښه هغه چي يې ښيښه د زړه صفا ده که اغوستې يې ګدله د خمتا ده

پښتانه دي ټوله لاس سره يو کاندي[3]

چي مو نن غزا هر لوري شاوخوا ده

د بري لار :

احمدشاه بابا په ژوندون کي د ټولو لوړتياوو او بريو لار زيار او مېړانه ګڼي، لکه چي وايي :

بې زحمته راحت چيري مونده نه سي
د "احمد" ځکه پر هر لوري غـــــزا ده

احمدشاهه دلته جوړه سربازي ده
د لوړتيا خريد کوه له دې بازاره

احمدشاهه څو دي کار په لاس دي مټ کړه
حيف هغه چي په تېر کار موږي لاســــــونه

حماسيات :

احمدشاه بابا د پښتنو په دود لوړ لوړ حماسيات لري او لکه عملاً چي هم يو بريالی قوماندان و، په وينا کي يې داسي لوړ احساسات ښکاره دي :

راته يو دئ بحـــــــــــــروبر
که څـــــه ســـــمه دئ که غـــر
په همت به يې تسخير کړم
شـــــــــاهانه په شـــــان وفر

په برېښنا د توري ژوند کوه "احمده"
د بري جـولان پر لور د هـــــــر ديار کړه

په پښتونواله کي پت او ننګ هغه مقدسات دي، چي تل يې پښتون په سر ساتي، احمدشاه بابا د پښتونوالي پر دغه ښېګڼه داسي ټينګ ولاړ دئ :

[3] ابدالي په پښتو اودل بولي دا د درانو زوړ نوم دئ، پښتو متل دئ : "د خدای داسي رضا ده، چي اودلي ودوي ترين يې ورا ده".

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر ننګ مړ خو څه مړ نه دئ لاس به وانه خلم له ننګه چي سر پرې کړي "احمدشاهه"		د بې ننګه ژوند جفا ده که په ننګ پاته دنیا ده د هغو مینه رشتیا ده

په دې بدله کي زموږ د پلار حماسي او رزمي افکار ښه برېښي :

چي بر کړی مي خدای لاس پر رقیبانو چي د هند د ملکو فتح مي روزي سوه پر دا کړي داد دي خدای نه سي ناراضه چي څما د ولایت فتحه روزي سوه		ترو به زه د هند پر لور په تماشه ځم نور اېران لره په توغ په نغاره ځم تر نګين مي اېران لاندي شاهانه ځم ترو به څه د یار له نازه کناره ځم

اخلاقیات :

د احمدشاه بابا د وینا اخلاقي برخه هم خورا مفیده او ښه ده، مثلاً د شاهنشاهۍ د برمه سره هم ځان نه ورکوي :

یاره زه خــو هغه ســـتا د درګدای یم
څه سو نن که احـــمدشاه درانی یم

تکبر داسي غندي:

تکــبر دئ له شیـــــطانه مه یې نغوږه
چي په کبر به سر وچ کړې لکه لوخه

عجز داسي ستایي :

کمیني شکســــتګي ستا کمال دئ
خـــــودبیني په بدایي ګنه ګـــــــناه

د وفا ضرورت داسي بیانوي :

مــرګی ښــه دئ په دنیا کي
نه چي څـــــوك سي بې وفا
سر په تېغ پرېکړی ښه دئ
تر بې پتـــه په دنیــــــــــــا

رشتیا په څه ښه ډول ستایي :

په رشتیني بازار تل قلـــپي کـــــوټه ځي
سخ د هغو چي په دې بازار مخ سپین کا

اجتماعي پېرزوینه :

په اجتماعي تعاون کي احمدشاه بابا داسي پاخه افکار لري :

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي د یار په درد رضا کا له اخلاصه یو د بل په درد او غم چیري خبرېږي یار هغه دئ چي په غم د یار شریك وي یار چي ښه وایي له یاره هغه یار دئ		په دنیا کي دغه هسي کار د مرد دئ مګر هغه چي په درد یې بیا همدرد دئ چي په غم یې غمجن نه، هغه نامرد دئ کله یار دئ چي له یاره یې نبرد دئ

"احمدشاهه" بې پتي ننګ کړه یارانو
چي پر پټ د یارئ سر ښندي اوس فرد دئ

تصوف :

د احمدشاه بابا د وینا لویه برخه تصوف دي، مګر دا تصوف یو راهبانه منفي تصوف نه دئ چي سړی به ضرور دنیا پرېږدي، او د رهبانیت په ګوټ کي به میشتېږي، بلکي د احمدشاه بابا د تصوف افکار له هغه کانونه تاوده سوی دي، چي د حضرت شیخ احمد فاروقي کابلي مجددي الف ثاني ټوله عرفاني او سلوکي اصلاحات پکښې سته. احمدشاه بابا د میان فقیرالله جلال آبادي ثم الشکارپوري لوړ جناب ته ارادت درلود او د تصوف درس یې له ده څخه لوستی و، د دوی په تصوف کي جهاد او عمل او د خلکو هدایت ډېره برخه درلوده، نو ځکه احمدشاه بابا یو مجاهد او مصلح او متشرع صوفي و، د ده په دېوان کي ډېري د تصوف خوږې بدلي سته، چي دلته یو څو بیته راوړو:

د انسان فطرت :

دا ځــــما د صورت خټه
په څـــــلور عنــــصره پټه
که څلور عنـصره واخلې
پخپل څېر ده دا کټ مټه

د انسان د اصلي وطن یاد :

چي د روح په روڼا ورك ســــــــوم
ځـــــــکه مـــا لــــــــــیدلی یار و
"احمدشاه" اوس که یك تنها سوې
ســــــــــتا وطن د یار کـــــــــنار و

علم ته تشویق :

احمدشاه بابا عالم پاچا و، نو ځکه په خپله وینا کي ملت ته د علم ډېر تشویق ورکوي، مثلاً :

څو ډېوې د علم دي همېشه بلي دا یقین علم له ځانه سره مله کړه له څلور خوا به ډُر درته ځلیږي روح له علمه رڼا اخلي هله زده کړه علم ګوره څه څرګنده لوی دریاب دئ دا د علم دریاب هر چیري محیط دئ		د غفلت په تیاره څو ګرزې عجوزه د همت په وزر الوزه، الوزه که د علم روڼ څراغ ته درته بل کړې "احمدشاهه" چي بدخوی په ښه بدل کړې بیا هم دی رابهېدلی په څو باب دئ علم زده کړه چي د علم لوړ جناب دئ

بدیعي صنایع :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د احمدشاه باباکلام بديعي صنايع هم لري، چي يو دوې نمونې يې دا دي :

طباق :

زړه مي تورو زلـــــــفو بندکړ
اوس ارمان د سپين رخسارکړم

تجنيس تام :

ستا پر مخ ګوره اوربل دئ
ځکه اور بل په کـــوګل دئ

د احمدشاه بابا يو څو بدلي :

ګوره بيا په سره ګلزارکي		لاله رنګ په سپين رخسارکي
لونګين يې تل په غاړه		بلبل مست کا په چيغارکي
هوسيږم ورته ګورم		خزان سوی په ناتارکي
د وصال نوبت مي دا دئ		نن د ګلو په بهارکي
يار مي ګل او ګلبدان دئ		لکه زرکه په رفتارکي
مخ يې لمر غوندي ځليږي		زلفي مشك دي په تار تارکي
رنګا رنګ ګلونه ډېر دي		د بلبل عشق په ګلنارکي
تا چي حسن د ګل واخيست		زړه به څه وي په قرارکي
څه علاج يې څه طاقت دئ		چي شها سي په سينګارکي
همېشه يې روزګار دا دئ		مين زړه نيسي په ښکارکي
لېندۍ وروځي بانډو غشي		عاشق ولي په کنارکي

ناري وکړه "احـــــــمدشاهه"
د روغ خوی نسته بيمارکي

څه سوه زه که په ظاهر صورت زهير يم		چي د خپل يار نظر سته په زړه امير يم
بداِيي هرګز پخپله لويي نه کړم		همېش ستا د قدمونو دامنګير يم
که مي برق د سپيني توري بيا بربښنا کړي		ستا په مهر په هر لوري عالمګير يم
و بل لوري ته مي هيڅ مخ مخی نسته		ياره زه چي ستا و ور ته تل فقير يم

د رقيب له لاســـه نه ژاړم و تــــا ته
د بېلتون په توره شپه احمد په وير يم

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیرمحمد کاکړ

د کندهار د خوا له پښتنو شاعرانو څخه و، چي په شعر کي يوه خاصه شېوه لري. پیرمحمد کاکړ دئ، چي د (۱۱۲۰ هـ) په حدودو کي په ږوب کي پيدا سوی او عمر يې په کندهار کي تېر کړی دئ.
پیرمحمد د احمدشاه بابا د دربار يو نامي او عالم او محترم سړی و د خپل اصلي ځای څخه يې د کندها ښار ته هجرت کړی او د شهزاده سلېمان د احمدشاه بابا د زوی استاد و، په (۱۱۹٦ هـ) د ده د شعر دېوان تمام سوی او يو د پښتو ژبي لنډکی ګرامر يې د معرفةالافغاني په نامه هم په (۱۱۸٦ هـ) هغه وخت کښلی دئ، چي د ده دغه شهزاده شاګرد په دغه کال د احمدشاه بابا تر مرګ وروسته په کندهار کي موقتاً پاچا سوی و.
وايي پیرمحمد کاکړ يو کتاب د پښتنو په تاريخ کي ليکلی و، مګر د دغه کتاب نسخه اوس نسته، اما دېوان يې چي تخميناً (۵۰۰۰) بيته کيږي خوشبختانه پاته دئ او دا د پښتو ژبي د اولي درجې شاعرانو له آثارو څخه شمېرل کيږي، چي هم د معنی له رويه متين او قيمتي دئ او هم يې د يوه هنري اثر په حيث په پښتو آثارو کي لوړی مقام نيولی دئ، پیرمحمد ځان ته يو خاص سبك لري چي د خوشحال خان د کلام رواني او سلاست او د رحمان بابا د وينا معنوي ښېګڼي او روحانيت او د حميد موشګافي او نازکخيالي يې ټوله پخپل هنر کي سره يو ځای کړي دي، دی نازکخيال مبتکر شاعر دئ، مګر داسي نه دئ لکه شيدا خټك چي صناعتي او بديعي ښېګڼي په فارسي يا هندي تعبيرونو کي پېچي او د پښتو ژبي د بيان خپل مزيت نه ساتي، بلکي پیرمحمد نوي فکرونه په داسي ساده او د پښتو ژبي له بياني جوړښته سره سم بيانوي، چي د ژبي نواميس ساتي، مثلاً د صوفيانو دا فکر و، چي انسان له يوه الهي مبدا څخه را جلا سوی او د بېلتانه يوه دوره تېروي څو بېرته هغه مبدا ته وصل سي، دا فکر په دري ادب کي مولوي بلخي ښه روزلی دئ، دی وايي چي (نی) کله چي له نيستانه جلا کيږي نو د شکايت نارې د بېلتانه په دنيا کي وهي، د ده د مثنوي لومړي بيتونه همدغه قصه بيانوي، لکه چي وايي :

بشـــنو از نی چون حـــــکايت می کـــند
وزجـــــــدائيها شــــــــکايت می کـــــند
کــــز نيســـــتان تا مـــــــــــرا ببريده اند
از نفـــــــــيرم مـــرد و زن نالـــــــــيده اند
هرکس که او دور ماند زاصل خويش
باز جـــــــــويد روزګار وصــــل خــويش

په پښتو او فارسي ادب کي دغه فکر ډېر وسيع سوی او د ادب يوه مهمه برخه يې نيولې ده، پیرمحمد دغه مطلب په يوه داسي ژبه بيان کړی دئ، چي هم صوفيانه رنګ لري او هم اجتماعي خوا لري، دی وايي :

بېلتانه په غم شريك کړم د غمجنو
د هـــــــــــــر چا په غاړه ژاړم لــــکه نی

په دې بيت کي د ني د ژړا صوفيانه تعبير هم موجود دئ، چي له اصلي مبداء څخه بېلتون او ژړا ده، مګر په دوهم مصرع کي شاعر د يوه همدرد انسان په ډول د ټولو غمجنو سره د دوی د درد د سکيندې له پاره ورسره ژاړي او په اجتماعي او انساني دردونو کي د همدردۍ پوره برخه اخلي، خو دغه دوه مطلبه په يوه بيت کي په ساده تعبير ادا سوي دي، مګر بديعي ښېګڼي هم لري او هغه دا دي، چي په پښتو کي غاړه دوې معناوي لري، حقيقي معنا يې حلقوم ده، مګر مجازاً د نل د وهلو خاصه طريقه هم ده، چي نی وهونکی وايي : "نل ته غاړه ور واچوه" دلته نو د نی وهونکي غاړه او د نل وهلو غاړه او د يوه ژړاند مهجور انسان غاړه چي ژړا ځني راوزي ټول په دغه يوه بيت کي ادا سوي دي، چي د شاعر د تعبير او تخيل او ابتکار کمال ځني معلومېږي، د پیرمحمد شعري تعبيرونه اکثراً طبيعي او له يوه واقعيته څخه راوتلي دي، مثلاً د معشوقې خوب او پر پلنګ را اوښتل په داسي طبيعي تشبيه سره بيانوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

محبوبا پر پلنګ واوښته له خوابه
که هوسۍ وه د بهار پر ګلو رغښته

د معشوقې والي په داسي لطیفه تشبیه سره ستایي :

دا شـــــبنم د ګل په پاڼو پوري يخ ســـــو
که په غوږ د ګلرخ پوري سپین والي دي

دلته د شبنم سپین والی او د محبوبا د باړخو سوروالی د تجاهل عارف په ډول د ګل او د شبنم د یخي سره تشبیه سوي دي، دا تشبیه هنري ارزښت ښووي، مګر د پښتو بیان یې هم خوږ او د ژبي له اصلي جوړښته سره برابر دئ، یعني لفظ یې تر معنی نه دئ قربان کړی او معنی یې هم په ښه ډول ادا کړېده.

پیرمحمد د خپلي زمانې دمخه تېر سویو شعراو باندي دقیق نظر درلود، او داسي ښکاري چي ډېر د رحمن او خوشحال خان معتقد و، په یوه غزل کي وایي :

که هر څـــوك وایي نازك شاعران شعر
ولي دوی ګـــني معجز د رحــــمان شعر
هیڅ تر شعر د رحمان به څه کـــــم نه وي
و منصف ته د ختك خوشحال خان شعر

نو له دې جهته د پیرمحمد په دېوان کي ډېري غزلي سته، چي د رحمن یا خوشحال خان په پیروي ویلي سوي دي، مثلاً رحمن بابا وایي :

تا چي مخ د پري ســـــترګي د آهـــو کړې
نه پوهـــیږم چي آهـــو یې که جــادو کړې

پیرمحمد وایي :

ته چي ښکار په برندو سترګو د آهو کړې
نه پوهـــــــیږم دا هـــنر دئ که جادو کړې

د خوشحال خان د یوې غزلي مطلع دا ده :

که زه نه وای تا به ځـــان لره بلل څـــــوك
په پلـــنګ به دي دا هسي درخـــتل څوك

پیرمحمد داسي وایي :

که زه نه وای عشـــق به تا لره بلل څـــوك
پر بل اور به دي د حســـن کـــــړول څوك

په لومړیو بیتو کي د رحمن او پیرمحمد د تخیل لار یوه ده، خو د پیرمحمد په بیت کي برندي سترګي یو پښتني خاص تعبیر دئ، چي د نظربازۍ له یو خاص حاله څخه حکایت کوي، اما په دوهمو بیتو کي د خوشحال خان تعبیر عریان او لوڅ او رندانه دئ، مګر د پیرمحمد تعبیر لږ څه اخوندي رنګ لري او د حیا مراتب په عشق کي ساتي، مګر که شعر د انسان د واقعي احساساتو نمایندګي کوي نو د خوشحال خان شعر په شاعرانه نظر ډېر ارزښت لري، د پیرمحمد اشعار کله کله د خپلي زمانې اجتماعي اوضاع هم څرګندوي او شاعر د دغو اوضاعو انتقاد هم لري، مثلاً د غریبانو حال په خپله زمانه کي په دې بیت کي د اشارې په ډول یادوي :

څو به سنګیندلو ته ژړا کړې پیرمحمد ه!
غـــــور چي هیڅ نه سي په دا دور د غریب

د ده په وخت کي هم لکه چي ځیني نالایق خلك لوړو مرتبو ته رسېدلي وو، چي په دې بیت کي ډېره نازکه اشاره ورته کېږي :

دا فلك که څه سفله عالي منصب کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا هم رغړي پر ښوه لـــــکه کرکنډه

داسي معلومېږي چي پیرمحمد د خپلي زمانې د خلکو څخه یا دا چي له خپلو روزلو شاګردانو څخه ډېره جفا لیدلې وه تر دې اندازې چي په اخیرکي و سختي ښرا ته مجبور سوی او وایي :

در پر در دي کړم غـــفاره در پر در سې
شرمنده هم تر همزولو په محـــــشر سې
نه مي حق و ته غوږ نیسې نه حق اورې
که به حــق د معلم وي کـــور وکــر سې

داسي معلومېږي چي پیرمحمد ډېر عمر درلود او سپین ږیري توب ته رسېدلی و، پخپله وایي :

ښه موسم د شباب تېر پر پیرمحمد سو
بوالـــــهوس هـــــنوز هوا دګلو مل کا

د پیرمحمد د ژوند دوره له ۱۱۲۰ هـ څخه ټاکلای سو، ځکه چي دی د احمدشاه بابا د وفات په کال (۱۱۸٦ هـ) سپین ږیری و او تر (۱۱۹٦ هـ) دمخه وفات سوی دئ.

د پیرمحمد د اشعارو یو څو نمومې :

رباعي

موږ له هیواده تنــها راغلي یو
د بڼ توتیان یو په دام وتلي یو
غـــمازه ظلم راباندي بس کړه
د ښــو یارانو فـــــراق نتلي یو

غزل

هسي کښېوتم د زلفو په کمند		چي خلاصی مي ځني نه سي په هیڅ پند
د جفا په تیغ مي قتل معلومېږي		خپلي ناړې راکوي د وینو خوند
ما به حال و یار ته وې که اغیار نه وای		ولي خار دګل له ښاخه سو پیوند
زه له درده همېشه پرله پېچه سم		مار د زلفو یم وهلی بند پر بند
مردمك مي د دلبر پر لبو ونښت		پر سکروټو دانه وسوه د سپند
د هجران خواري مي تل پر زړه تېرېږي		هیڅ په وصل د یار نه سوم ارجمند

حاصل دا چي مین خوار دئ پیرمحمده !
چي دلـــبر یې وي خـــــودرایه خودپســند

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمدي صاحبزاده

محمدي صاحبزاده په کام ځمکنی د میا عمر صاحب زوی دئ، میا عمر صاحب د پېښور په څوکنوکلي کي ښخ دئ، محمدي په پښتو شاعرانوکي د لومړۍ درجې آخر مقام لري. د ښه فکر خاوند دئ، د ده اشعار او ادبي طبع ډېره خوږه او ښه ده، محمدي صاحبزاده له داسي کورنۍ څخه دئ، چي پخپله خوا کي روحاني مقام لري، او خلك يې د ارادت په سترګه ويني، د ده د پلار زيارت تر اوسه هم د خاصو او عامو مرجع دئ. محمدي دکاظم خان شيدا معاصر او د ده له ملګرو څخه شمېرل کېږي، چي پسله (۱۱۵۰ هـ) د ده د شاعرۍ او ادب ږغ لوړ سوی، او په پښتو اديبانوکي يې ښه مقام موندلی دئ.

کاظم خان شيدا د خپل دېوان په دېباچه کي دا زموږ شاعر داسي معرفي کوي: "او سبب د تاليف دا و چي مخدوم زاده عالي مقدار والاتبار محمدي سلمه الله خلف الصدق د شيخ الاجل ولي الاکمل ميا محمد عمر دام برکاته طبع جيده لري، او سليقه د سخن شناسۍ کامله، په دبدبه د سخن آرايي قصب السبق له همسرانو وړي، او په کوکبه د خوش سرايۍ مقدمة الجيش د همکارانو دئ، اکثر دواوين د اسلافو يې فراهم کړي دي او په مطالعه يې تفريح د قلب کوي".

په دې ډول محمدي صاحبزاده خپل معاصرين هم د قريحې په صفت او ادبي اقتدار مني.

اشعار:

د محمدي اشعار عموماً عشقي دي، د يوه ګرانبها او ډېر نادر دېوان خاوند دئ، چي نه موندل کېږي، فقط څو بدلي يې د مستر هيوز کليد افغاني موږ ته راساتلي دي. دا شاعر د خپل مبتکر فکر او ښې قريحې په زور، زاړه مضمون ته نوی رنګ ورکوي، لکه چي ده د زلفو يو زوړ مضمون چي د شاعرانو په ډېر استعمال بالکل مبتذل سوی دئ د يو فقهي تلازم په اثر دومره نوی کړی دئ، چي بالکل بکر او تازه ايسي، دی وايي :

ستا د زلفو درې ډېر ډېر کاږه سم کړه
لا د سپي غـــماز تعزير نه دئ نصيب

محمدي په شعر کي د حميد مهمند پر سبك ځي او اشعار يې سلاست لري، محمدي هم په هغه تاريخي مشاعره کي چي د عبدالقادر خان په برخه کي مو اشاره ورته وکړه شامل سوی او د خپلي روڼي طبعي قوت يې پکښې ښکاره کړی دئ، هغه بدله چي په دې مشاعره کي محمدي ويلې ده، دغه ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا سور اور دئ که څه نور دئ اوکه تاو د بېلتون هسي
لکه وړی چي مي وريت کړ په تڼاکو لړمون هسي
سپلني ځان سره لمبه کړ چي ترق وچاود په لوګي کي
زيست جدا له ياره څرنګ، څه په کار دئ ژوندون هسي
نه يوازي لاله ګل دئ، ډوب د سرو وينو په جام کي
ستا د غم وژلي واړه ځي ښخيږي ګلګون هسي
په لېندو د کږو ورځو، د ښو تېز ويشتيو
هغه يار مي زړه غلبېل کړ، چي يې ونيو زنګون هسي
ستا د سرو شونډو په نوم اخيسته عقل له ما لاړ شو
دا مستي نه د شراب شته او نه کيف د معجون هسي
که پاچا د وخت اقليم وي د اسمان دوره يې خوار کا
لکه ما غوندي به نه وي سر د غم په زنګون هسي
نه يې حسن ستا په شان و نه يې عشق زيات و له ما نه
د ليلی کيسه که شته ده په عالم د مجنون هسي
خط پر مخ د نګار راغی ښايست خپل بار ولېښ لاړ شو
اوس يې څه په ملا لولم د دې خط دئ مضمون هسي
په لمبه د آه و نه شو شين په هغه شان مدام دئ
ستا د غم بوټي په زړه کي چي ځما شو زرغون هسي
ومړ ستا په بېلتانه کي د ديدن په ارمان ګوره
"محمدي" غوندي لا بويه چي پيدا شو پښتون هسي

شمس الدين کاکړ

د (۱۱۸۰ هـ) په شاوخوا کي د کندهار په نزدو کلي کي زېږيدلی او د کندهار ښار په شرقي خوا کلچابات کي اوسېدی او هم هورې پس له (۱۲۳۸ هـ) وفات سوی او د دغه کلي په هديره کي ښخ دئ، چي قبر يې تر اوسه پوري خلك پېژني، شمس الدين يو پښتو دېوان لري، چي بيتونه يې (۵۰۰۰) پوري رسيږي او يو څو کتابونه يې هم ليکلي دي، چي يو له هغو څخه سراج الموتی نوميږي او په شعر کې غزل ډېر دئ، او مخمس، قصيده، رباعي، مثنوي او هر قسم بديعي اشعار هم لري، د شعر اکثره صنعتونه يې روزلي دي. داسي معلوميږي چي شمس الدين د خپلي زمانې مروج علوم لکه فقه، تفسير، حديث، رياضي او فلسفه او ادبي علوم لوستلي وو، ځکه چي دی په خپلو اشعارو کي د دغو علومو اصطلاحات يادوي، مثلاً د هندسې اصطلاحات په عشقي تعبير داسي ښيي :

نه يې ضـــــلع قايمه نه زاويه سته
نو به څه سي رامعلوم د عشق حد

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شمس الدين دېوان په (۱۲۳۸ هـ) کال ختم سوی دئ، د شعر ژبه يې روانه، خوږه او ساده ده، مضامين يې عشقي او اخلاقي دي او ځکه چي دی ډېر عمر له وطنه په پنجاب او کشمير کي پردېس سوی دئ نو د وطن په یادکي ډېر موثر اشعار هم لري، دی اکثره شعري صنايع اداکوي، مگر د ژبې رواني او خوږوالی له لاسه نه باسي او وطني اشعار يې ډېر خواږه او اغېزه ناك دي، مثلاً وايي :

مدام ژړا کـــــړم په ناري ناري
يار مي يادېږي وهم کوکاري
د هند ځنگلي راته قفس سوې
ورکي له ما سوې د وطن لاري
د هـــند هواکړم خوار و حزين زه
له حـــــــرارته يم اتشـــــين زه
ســـــــايه د زوزو د وطن غـــواړم
چي زړه ځنگ کړم په ترنجبين زه

کله چي په هندوستان کي مسلسل برساتونه راځي نو دی داسي خطاب ورته کوي :

د هـــــند بارانه آهســـــته اوره !
يار مســــــافر دئ درسرې ژغوره
د سايې گل وي په ناز لوی سوی
وتلی نه دئ هـــرگـــز له کـــــوره

د شمس الدين په اشعاروکي عشق او احساسات ځای سوي دي، دی په خپل شعر کي د زړهويني نغاړي او کله چي له ياره جلاکېږي داسي يو شعر وايي :

وخت د سحر دئ مرغان چغېږي
جـــرس آوازکا زړه مي ويلـــــېږي
ســـترگي غورځـــېږي بانه رپېږي
د يار د تللو ســـبري کـــــــېږي

شمس الدين په هغه دوره کي ژوند کاوه، چي د پښتنو د امپراتورۍ انحطاط په هند کي شروع سوی و، هلته پر پښتنو باندي هندي قوه غالبه سوې وه، مگر کشمير لا د پښتنو په لاس کي و، خو پنجاب سکانو نيولی و، شمس الدين دغه په غم لړلی منظر په خپلو سترگو ليدلی دئ او په يوه قصيده کې داسي شکوه کوي :

ربه ته پر پښتانه وکړې نظر		په عزت دي وي د خپل خيرالبشر
د اسلام غيرت يې هسي له زړه ووت		د کافر د لاسه گرزي در پر در
فراري په دا شان کړې سره جمع		چي يو ځله سره سي شير و شکر
اتفاق صلاحيت يې کور په کور کړې		چي به يو له بله بولي برادر
که ملتان وکه ډېره وه که کشمير و		ځني ونيول سکانو په لښکر
پاچاهي يې منحصر سوه په درې ښهره		دي کابل اوکندهار او پښاور
د هرات عالم له وهمه په فرار دي		په هرکال باندي حمله وي د غجر
پېشينه خلکوگټلي ځني ولاړل		ناخلفه مه سه لوی د چا پدر
يو له بله سره وژني ناقصان سول		صبح و شام يې دئ په کور کي شور و شر

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمس الدین په دې ډول د وطن پر خرابي او خانه جنګي باندي ژاړي، مګر د ده ژړا کوم اثر نه درلود، ځکه چي ټول هند نه بلکي پخپله د پښتنو سیمي هم د دوی د لاسه ولاړې.

د شمس الدین د کلام نمونه :

په ځیر ځیر چي مي و یار ته وکاته		په دغو کتو مي کسي وواته
له کتلو به مي ولي دلبر بد وړي		هر بلبل کوي و ګل ته الواته
و عالم ته مي د میني راز څرګند سو		که هر څو مي په خپل زړه کي پټ ساته
چي د وصل په نعمت سره معمور و		هغه کور مي نن ورځ هجر وناته
په خروړو سپیو سي د کور ساتنه		رقیبان ځکه د یار په ور پراته
د هغې کوټې روزن د عرش له لوري		چي پر کیږي د دلبر ننواته
مرګ د یار د څنګه ښه دئ نه بې یاره		ستی ځکه کړي و اور ته پرېواته
روح مي هلته قبول کړی د عشق رنځ و		چي زما غمګین قالب سره راته

شمس الدین صورت به څه نیستان نه وي
چي تر زړه یې دغـــه غشی وخـــــاته

رحمت داوی

رحمت په قوم داوی او د پښتنو شاعرانو د لومړۍ ډلي څخه دئ، چي د شاه زمان په وخت کي په قندهار کي اوسېدی.
رحمت ډېر سفرونه کړي او ډېر په کوهستان او کشمیر کي اوسېدلی دئ. په کشمیر کي د سردار عبدالله خان پوپلزي ملګری و او تر (۱۲۱۰ هـ) کال پوري یې ژوندون یقیني دئ.
د رحمت له آثارو څخه موږ ته دوه کتابه پاته دي، چي یو د ده د شعر دېوان دئ چي تقریباً دوه زره بیته لري. بل کتاب یې د لیلی او مجنون قصه په پښتو لنډ مثنوي کي ده، چي د شاه زمان د سلطنت په دریم کال یې نظم کړې او په (۱۲۱۰ هـ) کال کې تمام کړی دئ، چي تر پنځه زره بیته زیات دئ، ده په کوهستان کي دا مثنوي شروع کړ او په کشمیر کي یې د سردار عبدالله خان افغاني نائب الحکومه په نامه ختم کړ، د کتاب په سر کي داسي وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

غمو ملك راباندي تنګ کړ		زړه مي ځکه دا آهنګ کړ
چي پښتو ليلی مجنون کړم		ښايي غم له زړه بېرون کړم
په فارسي هر چا ويلې		پښتو نه ده چا ليدلې
ځکه زه په پښتو ژبه		دا قصه کړم عجايبه
پښتون هم خوښ باندي زړه کا		او دعا و ماته وکا
سلطنت د شاه زمان دئ		دی خاقان ابن الخاقان دئ
پلار نيکه يې پادشاهان وو		دويه تاج د هر افغان وو
شکر شکر شاه زمان		غنيمت دئ دا زمان
نن ورځ دی سيوری د خدای دئ		عدالت کا عالي رای دئ
چي يې پښه کړه په رکاب		نورې کفر کړ کرياب
بيا يې مخ په هندوستان کړ		ده برهمه کفرستان کړ
ښه عادل پاچا غازي دئ		سر د کفر په بازي دئ
سرداري د عبدالله ده		خلقه واړه آګاه ده
ښايسته نېکخويه ځوان دئ		ډېر هوښيار سخندان دئ
د کشمير ملك يې روښان کړ		ورك يې ظلم د جهان کړ

رحمت د پښتو يو بزمي شاعر دئ او په لومړنيو قصه ليکونکو شاعرانو کي ګڼل کيږي، کلام يې ډېر ساده او سليس او متين دئ، هر راز فکر په شعر کي ادا کولای سي او په دې سبب د پښتو شاعرانو په لومړۍ درجه کي حسابيږي.
رحمت د ليلی او مجنون قصه له نظامي ګنجوي څخه ترجمه کړې ده مګر دی وچ کلك ترجمه کوونکي نه دئ، بلکي ځيني نوي نوي فکرونه او اداګاني هم لري.
په پښتو شاعرانو کي يو بل متأخر شاعر نعمت الله هم دا قصه په پښتو کړې ده، مګر د دې دوو شاعرانو کتابونه هر يو ځان ته بېل قيمت لري.
نعمت الله خو په قصه کي ډېر تغير پېښ کړی او په متوسط بحر کې ويلې ده، مګر رحمت که څه هم د نظامي پر لاره تللی دئ بيا هم په ځينو ځايونو کي نوي نوي فکرونه لري او له هغو زړو مقدماتو څخه نوي نتيجې اخلي چي مثال يې دا دئ :

د ليلی پلار خبر سو، چي د مجنون د عشق افسانه رسوا سوېده، او د کوچنو او لويو په خولو کي لوېدلې ده، نو ده يو سړی ور واستاوه چي مجنون مړ کي، نظامي فقط دومره وايي، مګر مکتبي شيرازي کيسه اوږدوي، او وايي چي هغه قاتل مجنون ته راغی، وچ کلك بدن يې وليد، غشی او لېنده يې وغورځول او ويې ويل :

چون مرده جز استخوان ندارد
او را چه کشم که جان ندارد

مکتبي خو دا برخه ډېره خوږه زياته کړېده، مګر اوس وګورئ چي زموږ رحمت څه کړيدي؟ رحمت غواړي چي کيسه يوازي د عشق او بزم او ميني پر خبرو نه کي تمامه، بلکي ځای ځای ځيني اخلاقي افادې هم وکړي، او خپل پښتانه ويونکي د خوږې کيسې په منځ کي ځينو اخلاقي حقايقو ته هم ملتفت کړي، او په بل ډول يي د ادب هغه حقيقي پلو، او واقعي مخ هم وبرېښوي، زموږ پښتون اديب خو دا کار ډېر ښه کړی دئ، او د ادباوو له پاره د تقليد وړ دئ. وګورئ رحمت له دې حکايته د بد عمل جزاء او نتيجه په څه اديبانه ډول ځرګندوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي مجنون په عشق ابتر سو	كُل عالم باندي خبر سو
په هر ځای د ده کلام و	که خواص وو که عوام وو
چي مجنون نومی یوځوان دئ	دی په عشق کي ډېر اریان دئ
د لیلی په زلفو بند دئ	ډېر ډېر ژاړي او دردمند دئ
چي ژړا يې په وای وای سوه	افسانه یې په هر ځای سوه
ډېر مخلوق د ده دښمن سوه	ټول ګویا په دا سخن سوه
چي دوستان څوك د لیلې وو	د لیلی له قبیلي وو
د لیلی و پلار ته راغله	هم د ده دربار ته راغله
واړو دا مذکور آغاز کړ	نه یو ځله په باز باز کړ
چي یو ځوان په مینه زېر دئ	د لیلی ذکر یې ډېر دئ
په فلاني بیابان کي اوسي	دی زموږ په زیان کي اوسي
بدنامي یې تر حد تېره	په عالم کړه زموږ ډېره
هره ورځ غزلخواني کا	دی په نام یې د فلاني کا
چي په موږ راسي افسوس کا	ګاهي رقص ګه زمین بوس کا
هر دم هسي غزل وایي	چي لیلی ورپکښې ستایي
دی د غم له سوزه سازه	ډېر خوشخوان دئ خوش آوازه
په هر دم چي دی بلغاك کا	روغ تندرست زړونه چاك چاك کا
وایي دی خلك یې یاد کا	زموږ د ملك نامه برباد کا
لیلی هم ورپسي داغ ده	دی پتنګ دئ دا یې څراغ ده
ته یې وترټه بسیاره	چي لاس واخلي له دې کاره
د لیلی پلار چي خبر سو	په دا حال خوږ یې ځیګر سو
په خوله لال سو له حیرته	پیچ یې وخوړ له غیرته
ده ویل درومئ سر یې پرې کړئ	سپیني توري په ده سرې کړې
چي و چاته نصیحت سي	او بل چا وته عبرت سي
که یې څوك دعوه د خون کا	بیا دی ځما احوال زبون کا
تاسو خلاص یاست همه واړه	د ده خون ځما په غاړه
نور ترې پورته یو ښه ځوان سو	د مجنون پر لور روان سو
همېشه یې په لار یون کړ	جستجو یې د مجنون کړ
ناګهان یې په بیابان	مجنون ولیده عریان
د جهان ننګ یې پرې ایښې	تنها ناست له خلقه ګوښې
ور نژدې چي هغه ځوان سو	تېغ یې وکیښ ور روان سو
چي ګذار یې پر کاوونه	لاس یې هسك ودرېدنه
وچ سو هسي دی پر پاس	چي کوز نه سو هغه لاس
په دا لاس یې کله دریغ کړ	په بل لاس یې هغه تېغ کړ
چي یې بیا قصد په وهل کړ	دا بل لاس یې هم خدای شل کړ
کرامت چي ور څرګند سو	د قاتل زړه په ګزند سو
ژر نسکور د ده پر پښو سو	په مخ سر د پښو په مښو سو
په بار بار زاری بی کړله	هم منت باری بی کړله

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته که څه هم رحمت داسي یو حکایت راوړی دئ، چي ظاهراً په طبیعي حساب سره نه منل کیږي مګر نتیجه ښه څني اخلي او داسي وایي :

و قاتل ته مجنون ویل :		ځما بزرګو ډېر دي ښه ویل
چي په بدو پسي ګرځي		عاقبت په څاه کي پرزي
چي د بدو طلب ګار سي		خود په بدو ګرفتار سي
چي نیکي بدي انسان کا		دواړه ځان لره عیان کا
چي نېکي کړي نېکي مومي		چي بدي کړي بدي مومي
څو دي لاس رسي نېکي کړه		پسله دې ترکه بدي کړه

اوس ورد رومه لاس دي جوړ سه !
او لــــه بدو دي زړه ســـــــوړ ســـه !

د رحمت د غزلو دېوان په مردف ډول ترتیب سوی دئ، چي نسخي یې لږ پیدا کیږي. دی په غزل کي خاص ذوق لري چي په کلام کي یې اغلاق او اشکال نسته، په ساده ژبه پېچلي مضامین ادا کوي او د ده غزل باید بزمي وګڼله سي، ځکه چي ډېر لږ د تصوف یا اخلاقي شاعرۍ رنګ لري.

د ده د غزل نمونه دا ده :

هیڅ سو هیڅ سو و آشنای ته زما درد		ځکه پروت یم زړه کباب په ګونه زرد
ملاست د هجر په بستر یم خوب مي نسي		پر خاطر مي پرېوتلی د غم ګرد
د اشنای میني ضعیف کړم ګرم څه نه یم		زه چي کاږم و هر چا ته اه سرد
تاس د غم مي غورځوي په سینه باندي		لکه څوك چي شش و پنج کاندي پر نرد
لکه شمع کي مي سر په مقراض غوڅ کا		که خاموش سوم هله یمه زه نامرد
په جفا سره یې درست عالم تاراج کړ		له وفا یې هیڅوك نه سو بهره ورد

د رقیب نمرود له لاسه که اور بل سو
د خلیل په څېر دا اور ســــو پر ما برد

رحمت کله کله ځیني فارسي کلمات په خپل شعر کي هم استعمالوي او داسي معلومیږي، چي دی به د فارسي ژبو سره ډېر اوسېدلی وي، لکه چي وایي:

خود به خود مي مجـــروح که دریغه
په خـــــندان سره بیا ووایي که کـــرد

کله کله د قافیې په سمولو کي داسي جدي سي چي تذکیر او تانیث هم پرېږدي، مثلاً دی یوه غزل لري چي وایي :

یار چي هسي مـــــخ پوټی کا
زمـــــا اوتیسي به ندی کا؟
که څه ظلم که ســــــــتم دئ
نور څوك نسته واړه دی کا
له هر څه یې ســــــــم فارغه
که یار را د شــــونړو می کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول د غزلي تر آخره پوري قافيه تعقيب کيږي، مګر په يوه بيت کي وايي :

د هـــــجران تاريکي راغلل
چي تياره د مخ سپوږمۍ کا

په اول بيت کي ندی او په آخر بيت کي سپوږمۍ دواړه په پښتو کي مونثي کلمې دي، مګر رحمت په دې غزلي د مذکرو کلماتو په رديف کي راوړي دي او دا يو قسم سهل انګاري ده.

ميا نعيم متې زی

دی د شيخ محمد شعيب زوی او د محمد سعيد لمسی په کام خليل دئ، په شپږم پښت کي شيخ امام الدين ته رسيږي، چي هغه په پښتنو کي يو ستانه سړی او د پښتنو د تاريخ مؤلف دئ. د ده نسبت په نهم پښت کي شيخ متي ته رسيږي، چي هغه په کلات کي ښخ او د پښتو ژبي ډېر لوړ صوفي شاعر دئ، دې کورنۍ د پېښور په خليلو کي ډېر روحاني نفوذ درلود، او ميا نعيم په هغه ځای کي زېږېدلی او وروسته د شاه زمان سدوزي په زمانه کي کندهار ته راغلی او د ناکودك په کلي کي مېشت سوی او په (۱۲۳۰ هـ) کال يې د اشعارو دېوان ترتيب کړی دئ.

داسي معلومېږي چي ميا نعيم د پېښوره د شخصي مخالفانو د لاسه کندهار ته هجرت کړی و او پخپله وايي :

چي شاړه دی غمازانو له وطنه
نعيم ځکه کندهار او کابل ونيو

په کندهار کي ميا نعيم روحاني مقام درلود او اولاده يې تر اوسه پوري هم ستانه بلل کيږي، دی خپل معاصرتوب د شاه زمانه سره په دې بيت کي ښکاره کوي:

نوکري کوم د يار په عاشـــــقي کي
منت بار د سدوزي شاه زمان نه يم

د ميا نعيم پښتو دېوان تقريباً درې زره بيته دئ، د شعر مضامين يې عشقي او تصوفي دي، دېوان يې غزلي او رباعيات او مخمس او قصايد لري، نازکي تشبيه او استعارې لري او د پښتو شاعرانو د لومړۍ ډلي په پای کي درېږي، دی د تصوف سره عملاً آشنا دئ او لکه رحمن بابا پخپلو اشعارو کي صوفيانه مضامين ځايوي. په پښتو شعر کي د پښتو ډېر نادر لغات راوړي، په وينا کې متانت او سلاست دواړه سته، او ځيني بدلي يې په رواني او خوږوالي کي د لوړو استادانو د بدلو خوند لري، په دې بيت کي د معشوق کلك زړه او د خپلو اوښکو ډېروالی داسي تمثيل کوي :

چي دي زړه زمـا په اوښو نه نرمـــــيږي
د درياب په منځ کي پروت حجر دئ دا

د زلفو او رخسار تشبيه داسي کوي :

خيال د زلفو د رخسار زما په زړه کي
زرغونه کړه تور سنبل او سره ګلاب

په دې بيت کي زرغون او تور او سور صفتونه سره يو ځای سوي دي، مګر زرغون کول د پښتو يو خاص تعبير دئ او بيا د اولي او دوهمي مسرۍ تر منځ مرتب لف و نشر دئ :

چي مي ستا د ميني داغ په خاطر يووړ
زرغـــــــــونه به مي لالـــه سي له تربته

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته د داغ رنګ په دې ډول بيان سوی دئ، چي تصريح نه دئ، مګر د لاله کلمه دلالت کوي چي دغه د وينو سور رنګ لري. د شکرلبانو د اختلاط نتايج داسي ښيي :

زر به ګانې لـــــکه ګنی سي د غـمونو
چا سره چي ډېر شکر لبان کا اختلاط

ګل په اوربل کي داسي تصوير کوي :

زانګي پکښي زړونه د عاشقو سره په وينو
ته چي چيري کښېږدې سره ګلونه په اوربل

د فلك له ظلمه داسي شکايت کوي :

رباعي

فلـــــکه ځرنګ دي ناقـــــرار کړم
چي نيمه خوا دي جدا له يار کړم
لــکه کب پرېوزي پر وچه باندي
زه دي له ژونده هسي بېزار کړم

دلته نيمه خوا دوې معناوي لري، يوه معنی يې دا ده چي په نيمه لاره دي د ياره جدا کړم، بله دا چي نيمه خوا محروم او ناکام ته وايي.

د غزل نمونه :

په وصال کي مي زياتېږي شر و شور لا		ستا بېلتون راباندي ولګوی اور لا
د ابروی متاع که غواړم په يارئ کي		په سودا کي ستا د ميني شم سر تور لا
که په مينه کي تهمت په ما وايه شي		د عشق کار مي پخته کيږي په پېغور لا
که هر څو يې په اميد ورشم تر زلفو		لګوي مي خوله پر زړه باندي منګور لا
په ژړا مي هيڅ پروا د ښکليو نه شي		په باران د باغ ګلونه شي سمسور لا
لکه موم يې ويلي کيږم د مخ لمر ته		په وصال کي راښکاره کا هسي زور لا
چي يې خيال د زنخدان و زړه ته تېر کړم		په کوهي کي مي غوزار کاندي نسکور لا

که "نعيم" ته ځان ښکاره لکه آفتاب کړې
لـــــکه ګل هسي يې زړه شي ورته خپور لا

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپینه

سپینه یوه پښتنه شاعره ده، چې د وزیر یارمحمد خان الکوزي د حکومت په وخت د هرات په شاوخوا کې اوسېدله. دا پښتنه د نورمحمد خان الکوزي لور وه، او هغه وختې ایرانیانو په ۱۲۵۵ هـ کال هرات کلابند کړ او د هرات پښتنو د دوی د مېړاني مقابله وکړه، زموږ پښتنه شاعره ژوندۍ وه، د هرات محاصره خو یو کال او اته میاشتې اوږده سوه مګر پښتنو ځان تسلیم نه کړ، او هرات یې نه پرېښو[4].

په دې جګړو او مېړانو کې د پښتنو سرداران شاه کامران سدوزی او وزیر یارمحمد خان الکوزي وو، دوی د پښتنوالي ټینګ او راسخ عزم په دې مقاومت کې څرګند کړ.

زموږ پښتنه شاعره سپینه هم په دې ملي جګړه او د آزادۍ ساتنې په محارباتو کې ژوندۍ وه، او ډېر خواږه اشعار یې په ملي لهجه د پښتنو د توري او ننګیالیتوب په ستاینه کې ویلي دي، چې د پښتنو ښځو حماسي افکار ښه ځني څرګندېږي.

سپینه د دغې محاصرې او جنګ په ټولو واقعاتو خبره ده، ا ودا ښکارېږي چې دا او خپلوان یې د دغې ننګې په لار کې ولاړ وه او ټوله وقایع یې په سترګو لیدلي دي.

که موږ تخمین او اټکل وکړو، چې په دغه وخت کې دا پخه ښځه وه، ځکه چې افکار و احساسات یې هم پاخه دي، نو به په دغه محاصره کې د دې عمر له ٤٠ تر ٤٥ تخمین کړو او د تولد کال به یې هم پسله ۱۲۰۰ هـ وبولو، د سپینې د اشعارو له مضامینو دا هم را ایستل کېږي، چې د دې کورنۍ د وزیر یارمحمد خان له کورنۍ سره خپلوي یا نژدې تماس درلود، ځکه چې د محاصرې او جګړې ډېر خصوصي وقایع یې راوړي او نظم کړي دي.

د پښتنې حماسیات :

دې شاعرې په خپله ملي ژبه موږ ته یوه مفصله کیسه په څو سوه بیته کې پرې ایښې ده، چې د هرات د محاصرې منظوم تاریخ ګڼل کېږي، په دې کیسه کې پښتنه شاعره، د خپلو ورونو مېړاني ستایي، او په خورا ساده او سپېڅلو الفاظو د دې جګړې مختلف مناظر تصویر کوي.

د کیسې په ابتدا کې په یو څو بیته د کامران او وزیر یارمحمد خان ستاینه او وروسته بیا نو په کیسه شروع کوي.

د سپینې پښتنې شاعرې حماسي احساسات ډېر پیاوړي او ننګیالي دي، په شعر او کملاتو کې تاثیر او اغېزه سته، وینا یې د حماست یوه ټوټه ده، او د پښتنوالي او مېړاني نمایندګي کولای سي، د سپینې پښتنې شاعرې نور څه اشعار موږ ته نه دي را رسېدلي، فقط د دغې محاصرې منظوم تاریخ چې د مثنوي په ډول دئ ځیني برخې زموږ څخه سته، او هغه هم بشپړي نه دي، د دې مثنوي په سر کې پښتنه شاعره په حمد او نعت ابتداء کوي، وروسته نو د شاهزاده کامران او وزیر یارمحمد خان په ستاینه شروع کوي.

د دې له مضامینو داسې ښکاري چې سپینه یوه عالمه او فاضله په تاریخ او د پښتنو په حال خبره ښځه ده، که څه هم اشعار یې ټوله تاریخي دي، وقایع او حوادث بیانوي، مګر د حماسته هم ډك دي، ځکه چې دا اشعار خورا سلیس او روان او خواږه دي نو موږ لاندې ټوله هغه برخې چې لاس ته راغلي دي لیکو یې، پښتنه سپینه په خپله کیسه داسې پیل کوي :

---

[4] تتمة البیان د سید جمال الدین.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څښتن د ټول عالم ستایمه	بیا محمد رسول اکرم ستایمه
درود پر واړو اصحابانو دي وي	د پاك نبي پر ښو یارانو دي وي
دی و استازی د کونینو بادار	په دوه جهانو د نبیانو سردار
د ګنهکارو شفاعت کوینه	رحم پر خپل خسته امت کوینه
بیا منقبت د ابوبکر وایم	صدیق یې نوم په صداقت یې ستایم
دی لومړی یار و د خاوند د رسول	په لوی دربار په دوه جهانه مقبول
په یار غار د پاك نبی دئ مشهور	توره تیاره یې په انوار وه د نور
دوهم فاروق عمر و خدای ته نژدې	د عدالت یې پر جهان نندارې
شور و د نیل له پرتمه کښته	مړه کافران د ده له ډېره هیبته
د عدالت دُره یې هسي کاري	چي رپېدی به څني زړه د مزري
درېیم عثمان ذی النورین و نمر	هم و جامع د پاك قرآن د اکبر
حلم و حیا کي و بادار د امت	ابن عفان مو سو سردار د امت
څلورم یار و شېر د خدای و کرار	علی حیدر و تل په لاس ذوالفقار
د خیبر ور یې ذوالفقار ته و مات	په بریښ د توري یې تل ورك ظلمات
بیا نوکومه په خوښۍ په عزت	د پاك نبي د اصحابانو صفت
چي دوی وه ستوري د آسمان ځلېده	تل وه خوشحاله پاك رسول یې لیده

د خدای رحمت دي وي پر دوی تر ابد
خــــالق دې عفو کي په روی زموږ بد

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاچا او وزير په ستاينه کي

اوس نو شروع کړم د پاچا په صفت		ځموږ شاهزاده دی ننګيالی په غيرت
دی دئ ډېوه د سدوزو د ټبر		په څړبنو کي نن دئ دی لکه لمر
د احمدشاه غازي پښتون له کوره		نن ده کامران شاهزاده کښلې توره
غليم له ده نه پر حذر دئ جانه		د ده له توري نه ابتر دئ جانه
په ننګياليو توريالی شهزاده		په غيرتمنو بريالی شهزاده
د درانو ناموس په ده دئ خوندی		د پښتنو ټبر په ده دئ قوي
په درانه سيوري يې هرات سو آرام		له دښمنانو يې وکښو انتقام
دی په رشتيا نعم الخلف د محمود		خالق دې کاندي په دارينو مسعود
د پښتنو په ننګه کلك دئ ولاړ		ټول غليمان د ده له توري لټار
بل يې وزير يارمحمد خان توريالی		په سپين ميدان کي ځني ريږدي زمري
دی په تدبير آصف نظام د هرات		ښه يې سنبال کړ انتظام د هرات
دی ننګيالی د الکو د ټبر		د غني خان د سترګو تور د زړه سر
ده سپينه توره يې له تيکي بدر		د شهزاده دی مړنی برادر
پښتون پر ده راټول د جنګ پر ميدان		سټ يې په توره کړ غليم دښمنان
خالقه دا د پښتنو توريالی		وي د هرات پر سيمه تل دي ژوندی
څو چي شينکی آسمان ولاړ پر مځکه		څو چي سپوږمۍ او نمر خاته لوېده که
د پښتنو سر دي په دوی وي بلند		هم په عزت و ټول جهان ته څرګند
وروسته تر مدح د کامران شاه شهزاده		واوره چي کاندم د جنګو ښه قصه

[5]له "سپــــيني" ځـــــخه به نه وي آثار

دا به وي خاوري پاته سي به يادګار

[5] وايي چي آصف د سلېمان E وزير و، او له نظامه مطلب نظام الملك د ملکشاه سلجوقي وزير دی، چي د دوی په نومو په دې بيت کي تلميح ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هرات اوکندهارکي د سدوزو پاچهي

راسه چي تاته حکایت کومه — د سدوزو د سلطنت کومه
پخوا تر دې و د هرات پادشاهان — د سدوزو و ذوالفقار، زمان خان
دوی سرداران د پښتنو د هرات — غلیم یې تل له تېرې توري و مات
د پښتنو توري به تل ځلېدې — د دښمن سترګې له برېښنا وې ړندې
دوی وو مېړونه پښتانه توریالي — پر ننګه ټینګ وه د وطن ننګیالي
په جنګ کي هر یو غټ شین مزری — د سدوزو هر ځلمی بریالی
چي به یې توره له نیامه وکښه — غچ اوکینه بې له ایامه وکښه
د هرات خوا وه له غلیمه خالي — دلته خپره وه هوسایي خوشحالي
ټول پښتانه په اتفاق وه ولاړ — کار د دښمن د دوی له لاسه ویجاړ
چي به پښتون ځلمی په خوب کي دښمن — ولید له وېري به یې رېږدید بدن

متاسفانه تر دې وروسته اشعار له دغي کیسې څخه زموږ لاس ته نه راغله، له دغو څخه هم ویونکی زموږ د پښتنې افکار او د طبع رواني او نور علمي او تاریخي معلومات پرتله کولای سي. دغه بیتونه هم له دغي کیسې څخه لاس ته راغلي دي چي د محاصرې د یوه جنګ حال ښیي.

غلیم په ښهر بیا هجوم راوړی		مخ تې ولاړ دئ یارمحمد پیاوړی
زموږ پښتانه لکه زمري جنګیري		ولې د وینو پر حصار بهیري
هرات په وینو د پښتون سوګلرنګ		پښتون زخمي دئ د غلیم پر خدنګ
یارمحمد وایي پښتنو زما زمرو		ټوله راووزئ وسله دار له کورو
پر غلیم وکړئ یو هجوم ګړندی		هرات له لاسه په ژوندون مه باسی
دا زموږ کور دئ زموږ وطن دینه		دا زموږ ټاټوبی زموږ مامن دینه
کفن په غاړه دا وطن وساتئ		زموږ د پلرو ښکلی مدفن وساتئ
دلته پراته دي ننګیالي نیکه ګان		دلته بهیږي ویني تل د افغان
هرات زموږ دئ زموږ کور دینه		زموږ نغری دئ زموږ کور دینه
دښمن راغلی تر دېواله د کور		ولاړ سئ دا دئ د پښتون لوی پېغور
کامران نارې کړې چي پښتونه قامه		توره راباسه مره پر ننګ و نامه
مه بایله ځان اوسه ولاړ پر حصار		د پښتانه پر ننګه ځان کړه ایثار
بویه غیرت چي مو ناموس خوندي سي		نوم د پښتون نوم د اولس خوندي سي
ځلمو چي واروېدې نارې غلبلې		له یارمحمد له کامرانه دلې
له کلا وواته زمریانو په څېر		پر دښمنانو یې جوړ کړ لټپېر
سرونه یې غوڅ کړه د دښمن په توره		....
دښمن سو مات راغی دوران د کامران		د یارمحمد د بري ستوری ځلان

(c) ketabton.com: The Digital Library

میرزا حنان

د محمدحسن زوی او د (۱۲۰۰ هـ) په حدودوکي دکندهار په مرت کلاکي زېږېدلی او پس له (۱۲۷۱ هـ) کاله هم په دغه ځای کي وفات سوی دئ، میرزا حنان د خپل عصر مشهور شاعر دئ، چي د پښتو دېوان یې تر (٤٠٠٠) زرو بیتو پوري رسېږي.
د ټول دېوان غزلي یې اووه اووه بیته دي، دکتاب په آخرکي ترجیع بند او مخمس او مثمن او څو رباعیات او یو مثنوي لري.
حنان په خپل شعرکي د حمید پیروي ډېره کوي، پخپله وایي :

د حمـــــید د شعر بحر ته حـــــــــــنانه
یو څو څاڅکي دي لوېدلي ستا ابیات

د حنان شاعرانه تخیل ډېر لوړ او د نوو مضامینو میندونکی او بداعت خوښوونکی دئ، دی هم لکه حمید نوي تلازمات او نوي استعارې او ښکلي تشبیهات لري، مثلاً د غافل زړه جزا داسي بیانوي :

دا غـــفلت نیولی زړه به رېز مـــرېز کـــړم
ماتېده د زنګ وهـــــلي کلپ کـــیلي ده

حنان د حمید په نازکخیالۍ کي پوره پیرو دئ، پخپله هم دغه خبره مني، مثلاً حمید ویلي وه :

دا شرف د عاشـــقۍ نه دئ نور څه دئ
چي سینه سوه د حمید دوکان د مشکو

حنان دغه مضمون داسي اداکړی دئ :

د حــــنان سینه نوخطو تور سکاره کړه
که ســــینه وه د حمید دوکان د مشکو

د حنان په کلام کي نوي نوي مضامین او شعري تلازمات په هغه ډول میندل کېږي لکه چي د حمید او شیدا په شاعري کي د فارسي ادب د هندي سبك په پیروي موجود و، مګر فرق یې دا دئ چي د شیدا د بیان طرز ډېر د پارسي ژبي تر اثر لاندي او د حمید بیان هم ډېر عالمانه او د لږ تکلفه سره ښکاري، مګر حنان دا صفت لري چي هغسي د سبك هندي غوندي شاعرانه تلازمات په داسي ژبه بیانوي، چي هم ساده ګي لري او هم خوږوالی، مثلاً د معشوقې خیال چي کله د ده زړه ته راځي نو دی په شاعرانه هنر سره دغه موضوع داسي بیانوي :

چي دې خیال راتی زړه مخ لره ور ووت
کورنۍ وزي مېـــــــلمه لره له ســـــــرایه

کله چي د عاشقۍ په دنیاکي حنان خطاوزي او رویبار ته د زړه حال وایي بیا نو داسي پښېماني کوي :

تر ما دی پر یار عاشـــق و خـــــــبر نه وم
د زړه حـــال مي خوشي ووایه رویبار ته

کله کله د عاشق تند تندکاته هم په معشوق باندي نه پېرزوکېږي، او دا ډول خلك له تندوکتو منع کوي :

شــوخ کاته یې ډېر ډېر مـــه کوه و مخ ته
نازك تن یې زخــــــمي کــــــېږي په کتو

په دې لاندي بیت کي د معشوق د مېلمستیا اسباب داسي بیانوي :

زړه کباب او تروې اوښکي د اه اور مي
دا اسباب د یار د خیال د مهــــمانۍ وو

(c) ketabton.com: The Digital Library

حنان پخپل شعر کي کله کله شعري صنايع هم راوړي، مثلاً په دې بيت کي د تقابل صفت موجود دئ :

په ګلشن کي ګل تر تا خوشــحاله نسته
نه په مينه کي بلــبل تر ما حـــــــــزين سته

په دې لاندي بيت کي تجنيس دئ :

د جبين په چين يې زړونه واړه چين کړل
وايې خيست په دغه چين له چـــينه چين

شاعران کله د لاله ګل د زړه له داغه سره تشبيه کوي يا يې د رخسار
د سره رنګه سره مګر دا مضامين شاعرانو ډېر استعمال کړي دي، خو
ميرزا حنان دغه مضمون په نوي ډول د يوه ادبي برهانه سره داسي ادا کړی دئ :

په رخسار کي دي لاله دعوه کا څه سو
تل نصيب د صـــــحراشينو جاهــلي ده

د حنان د غزلو يوه نمونه :

ناچارۍ کړم له آشنايه څخه ليري		چي تل اروم د رقيب سرې خبري
موړ په سوي يو زاهده ته پرهېز کړه		عاشقي نه ده تحقيق دئ اور د سري
د ګلرخو په وصال هغه خورسند وي		چي همېش د يار د غم سکروټې نغري
د جنت معامله ته کړه زاهده		عاشق نه ګوري په عشق کي نژدې ليري
د عشق درد و هغه چاته معلومېږي		چي پوخ سوی وي يو وار له دغه شري
چي تعريف د شکر لب د خولې په کاږم		د قلم تر نی مي توی سولې شکري

حنان بيا څه دُر له ژبي څخه توی کړه
ولي نې رانيسي هيڅوك په کودري

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادب په تاریخ کي قصیده[٦]
قصیده څنګه او چیري پیدا سوه؟

قصیده د شرقي ادب یوه ډېره مهمه او ګرانبها برخه ده، چي د عربي او فارسي او پښتو او اردو ادب یوه غوره او ښکلې ذخیره هم دغه قصیده ده.
قصیده په عربي اصطلاح هغه جید او منقح او متصل شعر و، چي د بیتو شمېر به یې تر (١٦ یا ١٧) کم نه و، دا نوم د قصد له مصدره جوړ سو، چي معنی یې استقامت او اتصال او سموالی او برابري او سوچه توب و، (وګورئ المنجد ترجمان اللغة لسان العرب).
قصیده په عربي ادب کي تر اسلام دمخه لا موجوده وه او داسي ښکاري چي قصیده په دغه موجوده شکل او تعریف عجمي ملتو له عربو څخه اخیستې ده.
د عربو له جاهلي ادبه اوس موږ ته هغه اوږدې او خورا فصیحي قصیدې د نمونې په ډول پاته دي، چي معلقات سبعه یې بولي او د دغو شاعران تر اسلام دمخه په عربو کي تېر سوي وه.
عربي قصیده د رېګستان د قبایلي ژوند یو ښکلی تصویر و. شاعر به د کلو کنډوالې، د معشوقې پر بانډه د هوسیو خرام او د اوښانو پر شا سفر او د خپل قبایلي ژوندون مناظر او د محبوبا ساده حیات او عشق په عربي فصیحو او بلیغو ابیاتو کي تصویر کول او هره قصیده به هم له (١٦) تر سلو بیتو پوري رسېده.
په قصیده کي به حماسي مناظر هم تصویر کېده او قبایلي مفاخر به ستایل کېده او د عربو قصیده د بني امیه تر خلافته پوري هم په دغه بدوي او خاص عشیروي رنګ او فصاحت کي وه، څو چي د خلافت مرکز له دمشقه بغداد ته رانقل سو او د عجمو د مدنیت او کلتور او ثقافت اثر په عربي ادب کي ښکاره سو، نو دلته قصیده هم په عجمي فکر او رنګ ورنګېدله او مخصوصاً د خراسان او افغانستان عربي ویونکو شاعرانو په عربي قصیده او ادب خپل خاص کالي واغوستله.
دا خبره د تحقیق وړ ده، چي د خراسان خلکو تر اسلام دمخه قصیده درلوده که یه؟ او د دوی په ژبو یعني اوستا او پښتو او پهلوي کي دغه ډول اشعار موجود وه که یه؟
د اروپا ځینو محققانو چي پر دې خبره باندي تحقیقات کړي دي له دوی څخه کریستن مین او هینینګ داسي وایي :
"چي د فارسي ژبي د نظم قواعد له عربي څخه نه دي اخیستل سوي، بلکي تر اسلام دمخه دوی داسي قواعد لرله او ښایي چي عربو هم د جبره(؟) دولت په وخت کي دا شاعري صنعتونه هم له دوی څخه زده کړي وي".
البیروني د غزني مشهور عالم او محقق پخپل کتاب الهند کي د خلیل بن احمد د عروضي قواعدو او د سنسکریت د قدیمو اوزانو د شعر د لارو چارو تر منځ ډېر مطابقت او شباهت بیانوي او بیا نو وایي چي ښایي خلیل بن احمد به د عربي عروضو په ترتیب کي د سنسکریت اوزانو قواعد اروېدلي و.
له دغو روایاتو څخه ښکاري چي په خراسان کي تر اسلام دمخه شعري اوزان موجود وه، او لکه د اروپا پوهانو چي تحقیق کړی دئ د پهلوي منظومات او اشعار هم یوازي پر هجایي اساس ولاړ نه وو، بلکي نور اوزان او اقسام یې درلودل او لکه ځینو پوهانو چي لیکلي دي د پهلوي یو زوړ نظم (شه وهرام ور ژاوند) قصیده ده، چي هره مسرۍ یې (١٢) هجاوي او قافیه

[٦] د **علامه** حبیبي مرحوم د پښتو ادب لنډ تاریخ په پای کي د پښتو قصیدې په باب څېړنه سوېده چي سرلیک یې (قصیده په شرقي ادب او پښتو کي) دئ، خو د هغه مرحوم د دغي څېړني بشپړ شکل په ١٣٥٧ ش کال په کتابي ډول د افغانستان د علومو اکاډیمۍ لخوا په (١٥٦) مخونو کي (د پښتو ادب په تاریخ کي قصیده) تر سرلیک لاندي خپور سو، دلته ما د هغه کتاب بشپړ شکل را اخیستی دئ، چي البته د پښتو ادب د لنډ تاریخ د څېړني څخه زیات اضافات پکښې سوي دي خو په کوم ځای کي چي د لنډ تاریخ څېړنه تر نوموړي کتاب اضافه توب لري هغه مي هم ورسره یو ځای کړي دي. (م. روهیال)

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري، (د مهر مجله ۳ شماره پنځم کال).
دغسي هم د پهلوي هغه قديم متن چي جاماسب اسانا چاپ کړی دئ قصيده ده چي مطلع يې دا دئ :

دارم اندرزی از داناگان
ازگفت پيشـــــينگان ...

د دې قصيدې بيتونه ټوله په آخر کي د ان قافيې لري، (وزن شعر فارسی، ص ۳۵). له دې پخوانو اسنادو څخه ښکاري چي تر اسلام دمخه خراسانيانو او پارسيانو قصيده درلوده او کوم وخت چي دوی په دري خپل قصايد نظم کړه نو دوی په دې فن کي قديمه تجربه او مهارت درلود او پاخه وو، په دري کي هم لومړي قصايد په سيستان کي ويل سوي دي، چي د افغانستان د پخواني ثقافت او ادب په غيږ کي پرورښت کېدی.

د هجري (۲۵۰) کال په شاوخوا کي يقعوب ليث په سيستان کي د افغانستان د آزادۍ بيرغ ودراوه او ځان يې د بغداد د خلافت له تسلطه خلاص کی، ده غوښته چي د خپل وطن استقلال او عظمت او پخوانی کلتور وساتي، يوه شاعر د ده په ستاينه کي عربي قصيده نظم کړه، يعقوب هغه ته وويل :

"داسي خبري ولي کوې چي زه نه په پوهيږم".

دلته نو د يعقوب د دربار لوی منشي ولاړ سو او په دري يې يوه قصيده وويله او پس له دې به نو شاعرانو په عربي قصيدې نه ويلې، بلکي د دوی پخپله ژبه به وې.

د سيستان تاريخ دغه ابتدايي قصايد په تفصيل ليکي او موږ ته راښيي چي د قصيدې د پرورښت ځای دغه زموږ افغانستان دئ.

د شرقي قصيدې موضوع :

قصيده په دري ادب کي د ستايني او مدح له پاره لکه د عربو قصيده استعمال سوه. په ساماني او غزنوي دوروکي د درباري شاعرانو په خوله او قلم داسي د لويانو او پاچهانو په ستاينه کي ومروړله سوه، چي په دغو دوروکي بې له مدح او ستايني بل څه لږ پکښې ليدل کيږي، د رودکي او فرخي او عنصري او منوچهري او منجيك او غضايري او نورو مشهورو شاعرانو قصايد چي وينو په سل کي نهه نوي د مقتدرانو ستايني دي.

مګر په همدغه غزنوي عهد کي حکيم ناصر خسرو د قصيدې مخ له تشي مداحۍ څخه د حکمت او موعظت خوا ته وګرزاوه او قصيده يې د اخلاقي تبليغ او اجتماعي او ديني اصلاح او فلسفې او حکمت په ګرانبها مرغلرو جړاو کړه.

ناصر د دې مهم کار اساس کښېښود او حضرت حکيم سنايي په غزني کي پسې تکميل کړ، ده هم له مداحۍ څخه ځان وژغوره او قصيده يې د اخلاقو او موعظت او حکمت او تصوف او انساني ښېګڼو په ستاينه ښايسته کړه او دا ښکلې محبوبا يې له درباره راوايسته او د درويشانو په خانقاه، د دردمندانو په کوډله، د عارفانو په درسګاه او د رندانو په بزم کې ودروله، دلته نو موږ ګورو چي هغه درباري قصيده اوس روحاني ښکلې نغمه سوه.

په هغه غزني کي چي فرخي قصيده د سلطان محمود په ستاينه کي داسي په مبالغه آمېزه وينا ډکوله :

شهنشاهی که شاهان را زديده خواب بر بايد
زبيم نه منی گـــــرزش به جا بلـــقا و جـا بلـــسا
دل خـــــــار از بين تيغ او خون گـــشت پنداری
که آتش رنگ خون دارد چو بيرن آيد از خارا

سنايي په دغه قصيده داسي ښکلي روحاني کالي واغوستل :

ازين مشت رياست جـــوی رعـــنا هـــيچ نکـــــشايد
مســــــلمانی زسلمان جـــــــوی، و درد دين زبودردا
به صـــــاحب دولتی پيوند، اگـــر نامی همی جويی
که از يك چاکری عيسی چنان مصروف شد يلدا

(c) ketabton.com: The Digital Library

قصيدې په عربي ادب کي خاص تکنيك درلود، او د قصيدې ويلو آداب او فني چاري بېلي او ټاکلي وې، قصيده به په يوه تشبيب يا نسيب شروکېده، دا تشبيب د معشوقې د ميني او شوق او عشق ستاينه يا به د شاعر د احوال بيان و. نسيب په عربي لغت کي هم د معشوقې د ښکلا وصف او د محبت او ميني بيان دئ، (المعجم في معايير اشعار العجم، ٤٠٦ مخ). د اغاني په روايت په اسلامي دوره کي د نسيب ګويانو امام جميل بن محمد هغه عاشق شاعر دئ، چي د عبدالملك بن مروان معاصر و او خلکو به هغه په دغه سبب امام المحبين باله، (الاغاني ٧ – ٨). ځينو شاعرانو به د خپلو قصيدو په تشبيب کي د ځينو ښکلو پېغلو توصيف کاوه او هغه به داسي خوښي سوې، چي شاعر به يې مېړه کی، لکه نصيب چي د عبدالعزيز بن مروان مريی و په تشبيب کي يې يوه ښکلې نجلۍ (هند) وستايله او هغې دی په خپله مړوښۍ ومانه، (آداب اللغه).

دا نسيب په دري قصايدو کي هم دغه ډول ليدل کيږي، خو فرق يې دوني دئ چي د عربي ادب د نسيب موضوع د معشوقو ښکلا او جمال وي مګر د غزنوي دورې د قصايدو تشبيب د شاهد يا نګار يا صنم په وصف جړاو کيږي. مثلاً دغه نصيب وايي :

اروني قبا انظر اليه فانني
احب قبا اني رايت به هندا

يعني ما ته قبا (غر) راوښيئ، دا غر پر ما ځکه ګران دئ چي ما هلته هند (خپله معشوقه) ليدلې وه. فرخي سيستاني د سلطان محمود د يوه وزير په مدح کي د قصيدې تشبيب داسي شروع کوي :

بردم اين ماه به تسبـــــــيح و تراويح بسر
من و سيکی و سماع خوش و آن ماه پسر

مګر د فارسي قصيدې تشبيب پر دغه حال محسور نه سو پاته، چاپېر او ثقافت او زمانې پر هغه باندي اغېزه وکړه او دا ځکه چي د خراساني شاعر په مخ کي د طبيعت ښکلي مناظر او د کوهسار ښايسته لمني، د ګلشن او چمن تازه هواوي او د بلبلانو خواږه ږغونه او د اوبو ډك بهانده سيندونه او داسي نور ښکلي منظرې پرتې وې. له دغو ليدنو او کتنو څخه هم شاعر د قصيدې په تشبيب کي کار واخيست او د خپلو قصيدو پيل يې په پسرلنيو نندارو وکی، مثلاً د فرخي د يوې قصيدې تشبيب داسي شروع کيږي :

بر آمـــد نيلـــــګون ابری زروی نيلـــګون دريا
چو رای عاشقان ګردان چو طبع بيدلان شيدا

د ابوالفرج روني د يو تشبيب مطلع دغه ده :

نوروز جوان کرد بدل پير جوان را
ايام جوانيست زمين را و زمان را

د شرقي ادب د قصيدې دغه خاصر رنګ و، چي شاعر به په نسيب يا تشبيب قصيده شروع کړه او پسله دغه به يې د خپل شعر آهنګ او مضمون داسي ترتيب کړ، چي د خپل ممدوح ستايني ته يوه د ګرېز لار ومومي. دلته د شاعر وظيفه درنېده ځکه دا ګرېز بايد په داسي ډول سوی وای، چي ډېر ښايسته او مناسب او په زړه پوري وای. دغه حال ته يې په ادبي اصطلاح (حسن تخلص) هم وايه، چي کله کله به دغه ګرېز او تخلص پر (حسن طلب) او دعا ختمېده او قصيده به هم ورسره تمامېده.

دا ټول مراحل يعني تشبيب او تخلص، حسن طلب او دعا د شاعر په مهارت او استادۍ اړه درلوده، چي څنګه يې ادا کوي او کوم الفاظ او مناسب او په زړه پوري مضامين پکښې ځايوي. داسي قصيده په ادبي اصطلاح مشببه بلله کېده چي بې تشبيبه قصيده به يې مقتضيه بلله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو قصيده هم پخوانۍ ده

تر ډېره وخته د پوهانو دا خيال و، چي په پښتو ادب کي د قصيدې آغاز له خوشحال خان ختټکه دئ، مګر کوم وخت چي د محمد هوتك پټه خزانه زما لاس ته راغله نو ښکاره سوه، چي تر خوشحال خان دمخه هم د پښتو قصيدې خپل ځلانده مراتب تېر کړي دي.

د قصيدې د نشو نما او پيدايښت زانګو خو ما وويل چي دغه زموږ وطن و، پهلوي او دري او فارسي قصيدې ټوله په دغه ادبخېزه مځکه کي روزلي سوي وې، نو پښتو قصيده هم په دغه مځکه کي پالل سوې او دا ښکلې او ګلالۍ غوټۍ په همدغه بڼ کي غوړېدلې ده.

د پښتو تر ټولو قديمه قصيده، چي د محمد هوتك په همت موږ ته را رسېدلې ده د سلطان محمود په عصر اړه لري، او د دې قصيدې له براعت او بلاغته داسي ښکاري، چي په پښتو ادب کي تر دې دمخه قصيدې ډېر پخواني مراحل تېر کړي وه، چي د (٤٠٠ هـ) په شاوخوا کي و دې پخوالي او براعت او فني اعتلا ته ورسېده.

محمد هوتك دا قصيده د شيخ کتټه له (لرغوني پښتانه) کتابه څخه رانقلوي چي دغه شيخ هم له تاريخ سوري څخه را اخيستې وه. دا قصيده په پښتو بولله ياده سوې ده او داسي ښکاري، چي په پخوانۍ پښتو کې قصيده (بولله) بلله.

د غور سوري پاچهان خو تر اسلام دمخه لا هم په غور کې د برم خاوندان وو، کوم وخت چي د سبکتګين کهول پر غزني مسلط سو نو د سلطان محمود او د دې غوري کورنۍ اختلاف پيدا سو او په دغه وخت کي د غور ټولواك امير محمد سوري و، چي د مؤرخينو په قول په (٤٠١ هـ يا ٤٠٥ هـ) کال سلطان محمود دی په آهنګران کي ونيوی او هغه له ډېره غيرته زهر وخوړه او ځان يې مړ کی، (طبقات ناصری ج ١، ١٧٢ بيهقی، ج ١، ١١٧ و الکامل ٩ – ٩٩).

د دې غوري امير په دربار کي يو پښتون شاعر اوسېدی، چي نوم يې شيخ اسعد بن محمد سوري و او محمد هوتك د پخوانو کتابو لرغوني پښتانه او تاريخ سوري په حواله د ده مرګ د زمين داور په بغني کي په (٤٢٥ هـ) کال ښودلی دئ.

شيخ اسعد د امير محمد سوري په ويرنه يعني رثا کي يوه اوږده بولله يعني قصيده وويله، چي (٤٤) بيته ده او تر اوسه چي موږ په پښتو ادب کي معلومات لرو نو دغه قصيده تر ټولو زړه او پخوانۍ بولله ګڼله کيږي او د ژبي ډېره لرغونې پنګه او ادبي تومنه راښيي.

د مضمون له پلوه د قصيدې اقسام

قصيده د مضمون له پلوه ډېر اقسام لري، د عربو قصيدې خو په جاهليت کي پر حماسي وياړونو او قبيلوي افتخاراتو او عشقي احساساتو بنا کېدې، مګر په اسلامي دوره کي خاص بيا د عباسي دربار او اميرانو په مخ کي قصيده د مدح او ستايني او انعام ګټني ذريعه سوه.

په دري کي هم مدح تر هر څه دمخه د قصيدې غايه او هدف وه او عاشقانه تشبيبونه صرف د قصيدې د ښکلي کېدو له پاره و او د ميني له خلوصه او تودو جذباتو څخه تر هغه خالي وه، چي سنايي په قصيده کي د روحي او ملکوتي جذباتو اور او حرارت پيدا کاوه.

دمخه مو ويلي و : چي کوم وخت په افغانستان کي يعقوب ليث د آزادۍ ښکلی بيرغ د سيستان د زرنج پر شاهي مانيو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورپاوه، هم په دغه وخت کي پارسي قصيده د دربار همدمه سوه او په خوښۍ او نشاط، په جنګ او روغه او ستاينه او وېرنه کي د شاعر د لاس ډېر کارآمده او په زړه پوري متاع و. کله به يې د عيش او نشاط او جمال دوستۍ بزمونه په قصيده تودول کله به يې زلمي د جنګ پر ډګر په قصيده پارول او کله به يې په ټوکو او هزالۍ د همدې قصيدې په وسيله خلک خندول، خو کله کله به د بډايانو او اميرانو د مړيني پر وخت د وير او اعزا او رثا په ټولنو کي هم قصيده اورېدله کېده.

مګر د رثايي قصيدې او وېرني رنګ بېل و دلته به شاعر خپل هنر او د وينا کمال او قوت هسي په کار اچاوه چي هغه د مرګ واقعه به يې ډېره هولناکه او غمجنه او د وير او ژړا وړ ښووله. د خلکو د ژړا او وير او ساندو او کړيو مناظر به يې تصوير کول.

ښايي چي په دري ادب کي هم دغسي وېرني دمخه لا وې، خو اوس موږ ته فقط له رودکي څخه د رثا ځيني شعرونه پاته دي او تر ده وروسته نو مرثيه ويل عام سوي دي.

د رودکي مراثي اوس د قطعاتو په شکل کي پاته دي، خو ممکنه ده چي په اصل کي به قصايد وه او نور بيتونه به يې ورک سوي وي. دا بيتونه له هغي وېرني څخه دي چي رودکي د يوه هم عصر شاعر مرادي په مرګ د (۳۰۰ هـ) په حدودو کي ويلې وه :

مرد مرادی نه همانا که مرد		مرگ چنان خواجه نه کاریست خرد
جان گرامی پدر باز داد		کالبد تیره به ما در سپرد
آن ملك باملکی رفت باز		زنده کنون شد که تو گویی بمرد
کاه نبد او که ببادی پرید		آب نبد او که به سرما فشرد
شانه نبد او که به مویی شکست		دانه نبد او که زمینش فشرد
گنج زری بود درین خاکدان		کود و جهان را به جوی می شمرد
قالب خاکی سوی خاکی فگند		جان و خرد سوی سموات برد
صاف بد آمیخته تا در دمی		بر سر خم رفت و جدا شد ز درد
در سفر افتند به هم ای عزیز !		مروزی ورازی و رومی کرد
خانهٔ خود را بازر و دهر یکی		اطلس کی باشد همتای برد
"خامش"کن چون نقط ایرا ملك		نام تو از دفتر گفتن سترد

دا د پارسي مرثيې يوه لومړنۍ نمونه ده، چي بې ځايه تکلف او تصنع نه لري، وينا يې صافه او روښانه او سپېڅلې ده او شاعر خپل احساسات په زړه سوي او صميميت پکښې ځای کړي دي.

په رثايي قصيده کي تشبيب نه ځايېده او نه د تغزل وخت و. نو پخوانو شاعرانو به لومړی پلا پخپل مقصد او د وير په ځرګندولو پيل وکړ. خو وروسته چي رثا هم درباري او تشريفاتي سوه، نو د رثايي قصيدې آغاز او انجام هم ځيني خاص صفتونه وموندل، مثلاً فرخي د سلطان محمود پر مرګ باندي د غزني د ښار مناظر او د وېرني مراتب په دې قصيده کي تصوير کوي :

شـــــهر غزنين نه هـــــمانست که من ديدم پار
چي فتاده است که امسال دګرګون شد کار؟
خان ها بينم پر نوحـــه و پر بانګ و خـــــروش
نوحه و بانګ و خروش که کــــــند روح فګار

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو پخواني قصايد
د امير محمد سوري په ويركي د شيخ اسعد سوري بولله

په تېر بحث کي پر پارسي رثا خبري وسوې، او دا دئ اوس په پښتو ادب کي پر رثايي قصيدې خبري کيږي :
د شيخ اسعد سوري قصيده هم يو راز خاص فني آغاز او ترتيب لري. دی خپله وېرنه د فلك په شکوه پيل کوي او د آسمان د ګردش اثرونه په کايناتو کي ښيي.
د قصيدې اوله برخه دغه تمهيد دئ، چي د قصيدې د تشبيب ځای يې نيولی دئ. دلته شاعر د خپل مقصد په ځرګندولو او اداکي ډېر قدرت ښکاره کوي، (۱۹) بيته وايي او د فلك د تېري او ظلم مناظر ښيي او دا تمهيد په استادي داسي يړدي:

د فلك له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چي خاندي په بهار

هر غټول چي پر بېديا غوړېده وکا
رژوي يې پاڼي کاندي نار په نار

ډېر مخونه د فلك ځېپړه شنه کا
ډېر سرونه کا تر خاورو لاندي زار

د واکمن له سره خول پرېباسي مړ سي
د بېوزلوويني توی کاندي خونخوار

چي له برمه يې زمری رپي زنګلوکي
له اوکوبه يې ډاري تېر و جبار

هم يې غشی سکڼي ډال د ژوبلورو
رستمان ځني ځغلاکاندي په ډار

چي يې ملاوي نه کږېږي په غښتليو
دا فلك پر وکا څه کاري ګذار

۷

په يوه ګـــــردښت يې پرېباسي له برمه
نه يې غشی نه لېندۍ وي نه يې سپار

تر دې ځايه د قصيدې تمهيد په تدريجي ډول تر مطلبه پوري را رسېږي او اوس نو شاعر غواړي، چي د دغو تېريو او ظلمونو تر بيان وروسته پخپله د فلکه سره وينا وکي، په دغو تېرو بيتوکي خو شاعر له يوه غائبه حکايت او شکايت کاوه، مګر وروسته له غائبه مخاطب ته التفات کوي او دا هم يو فني ترتيب دئ، چي لومړی د ګيلې او شکوې آغاز له غايبه وسي او داسي فرض کړای سي، چي ګويا هغه هلته نسته او نه اروي او شاعر هم نه غواړي چي خپله شکوه د هغه غوږ ته ورسوي. مګر وروسته چي د ده تأثر ډېرېږي او حوصله يې هم تنګېږي نو لکه په غشي ويشتلی زخمي پر اصلي ويشتونکي باندي حمله کوي او فلك له غيابه حضور ته راولي او له هغه سره خپلې ګيلې او ماڼې حضوراً وايي. دا التفات په صنعتي لحاظ دلته ډېر خوږ او مفيد دئ. چي پسله يوه تمهيده له غايبه مخاطب ته التفات کوي، دلته فلك ته په يوه احتجاجي مخاطبه داسي پيل کيږي :

څه تېری څه ظـــــلم کاندې اې فلـــکه
ســـتا له لاســـه نه دئ هيڅ ګل ببله خار

په ويرژلو لور[۸] نه کړې په زړه کراړيه
پر نتلـــــــيو اوروې د غـــــــــــــم ناتار

---

[۷] اوکوب :- عظمت.

[۸] لور : مهرباني

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا مخاطبه هم یوولس بیته ده، او په ډول ډول د فلك تېرى او جفا څرګندوي او په پای کي په ډېره استادي او مهارت خپل مقصد ته ګرېز او تخلص کوي، او دا مرحله د ادبي معاییرو سره بالکل سمه ده او په ادبي اصطلاح (حسن تخلص) ورته ویلای سو.

کله غــــورځــــــــوې واکــــمن له پلازونو[9]
کله کښېــــــــــــنوي په خـــــــاوروکي بادار
زمورږ پر زړونو دي نن بیا یو غشی وویشت
ودي ژوبلـــــــــــله په دې غشي هـــــــــــــزار
پر ســــوریو باندي ویر پرېووت له پاســــه
محــــــمد واکـــــــمن چي ولاړی په بل دار

دلته اسعد د امیر محمد عدالت اوکردار ښیي او بیا نو د ده پر اسارت او مرګ افسوسونه کوي او په دې ویرکي د غوریانو د درد او الم ترجماني داسي کوي :

په دې ویر د غور وګړي تور نمري سول
په دې ویر رڼا تیاره ســــــــوله د ښـــــار
ګوره څاځي رونې اوښي له دې غـــرونو
داکړونګی[10] ساندي لي په شـــــورهار

شاعر دلته طبیعت ته رجوع کوي او د غور ښکلي مناظر په دې ویرجنه پېښه کي هم نه ځني هېرېږي او چاپېر د شاعر په طبیعت کي داسي جلوه ګري کوي :

نه هغه زرغا د غرونو د بېدیا ده		نه د زرکیو په مسا دئ کټهار
نه غټول بیا زرغونېږي په لاښونو		نه بامي بیا مسېده کا په کهسار
نه له غرجه بیا راځي کاروان د مشکو		نه رادرومي غور ته بیا جوپې د شار
د پسرلي اوره تودې اوښي تویوینه		مرغلري به نیسان نه کړي نثار
دا په څه چي محمد ولاړ له نړیه		په وېرنه یې سو غور ټول سوګوار

وګورئ ! دلته د طبیعي شعر ښکَنې ښې څرګندېږي، د شاعر تکیه ټوله پر طبیعت ده او خپل نظر پر طبیعي مناظرو باندي ځغلوي او په درد او ویرکي هم خپل محیط او چاپېر نه هېروي، د ساندو اوکوکارو په وخت کي هم د غور غرونه او دښتونه، د سرو غاټولو فرشونه، د مشکوکاروانونه او د پسرلي د بارانو مرغلري شیندنه او د زرکوکټهار او د ګلونو مسا یادوي او دا ټوله د میحط او طبیعت یوه ښکلې ترجماني ده.
دلته تاسي د فرخي هغه قصیده هم ولولئ چي د سلطان محمود پر مرګ یې ویلې ده. دا شاعر د خپل محیط ترجمان او د ښاروالو د احساساتو او احوال مصور دئ او داسي وایي :

[9] پلاز : تخت.
[10] کړونګی : آبشار.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شهر غزنین نه همانست که من دیدم پار خانه ها بینم پر نوحه و پر بانگ خروش کویها بینم بر روی زنان همچو رمان حاجبان بینم خسته دل و پوشیده سیه مطربان بینم گریان و ده انگشت گران		چه فتاده است که امسال دگرگون شده نوحه و بانگ و خروشی که کند روح فگار چشمها کرده زخونابه برنگ گلنار کله افگنده یکی از سرو دیگر دستار رودها بر سر و بر روی زده شیفته وار

فرخي يو ښاري او درباري شاعر و، د ده د تفکر او تخيل مجرا هيله وه. په کوم ځای کي چي احمد د غرو ښکلا او ښايسته مناظر په ساندو کي هم تصوير کول، دلته فرخي د غزني د کوڅو او کورو حال ځرگندوي چي خلکو په ژړا ژړا دلته او هلته ځغستل او مهترانو خپل مخونه په څاپېړو وپړسول، حاجبانو خولۍ او لنگوټې ورکي کړې او ډمانو سرناوي او ډومبکي پر خپلو سرو او مخو باندي د لېونو په څېر ووهل.
د دواړو قصيدو دغه فرق ته ځير سئ، چي دغه خصايص په ټول ادب کي ښکاره کېږي. د قصيدې دغه آخر بيتونه هم ښکلا او ښايست او ځانته رنگ لري :

نه ښکارېږي هغه سور د سور په لتو
چي به نجليو په نڅا پکې خندله
هغه غور په وير ناتار د واکمن کښېنوست

نه ځلېږي هغه لمر پر دې ديار
چي به پېغلو کا اتڼ قطار قطار
هغه غور سو د جاندم غوندي سوراړ[11]

دلته نو شاعر د قصيدې مخ گرځوي او بيا له فلکه سره داسي د زړه له درده وينا کوي :

لاس دي مات سه اې فلکه ! چي دي وکا
محـمد غوندي زمری د مـــــېړيني ښکار

په وروستنيو بيتو کي شاعر خورا تندېږي او د وير اورني او تند احساسات په مهارت ښکاره کوي :

شين زړگی فلکه ! ولي لا ولاړ يې مځکي ولي په رپېږدلو نه پرېوزې چي زمري غوندي واکمن ځي له جهانه		اې د غور غرونو په څه نه سوئ غبار لاندي باندي سه چي ورك سي دا شعار چي څوك نه کړي پر نړۍ باندي قرار

د فرخي د قصيدې پای د سلطان محمود سره په ويناوو کي داسي دئ:

زينت و قيمت و مــــقدار جهـــان را بتو بود
تا تو رفتی زجهان این سه برون شد یکبار
شـــــعرا را بتو بازار بر افـــروخـــــــــته بود
رفتی و با تو بیـــــــکبار شـکست آن بازار

دلته خو هم فرخي خپله استادي ږغوي او قصيده په مهارت تماموي، مگر د لوړ بيته څخه لږ څه توزنه هيله هم ښکاري، چي ښايي شاعر په دغه وير کي د خپل بازار کوټه والي هم نه وه هېره کړې او دا يو ډول ځاني او طبقاتي شعور دئ، چي په يوه

[11] سوراړ : گرم دښت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عمومي ماتم کي نه ښايي. اما اسعد خپله قصيده په بل ډول پای ته رسوي او بله نتيجه ځني اخلي، چي يو ډول ملي غرور او ننګ او اجتماعي شعور ځني ښکاري.
دلته د پښتنو عنعنوي ننګه بيانيږي، او د سوري تېر وياړنه پر بنا کيږي، چي په اجتماعي او اخلاقي لحاظ مهمه ده، دی وايي :

سخ په تا اې محمده ! د غور لمر وې ته پر ننګه وې ولاړ په ننګ کي مړ سوې که سوري دي په مرګ وير کاندي ويرمن سول		په نړۍ به نه وي ستا د عدل سار هم پر ننګه دي پر ننګه کا ځان جار هم به وياړي ستا په نوم ستا په تبار

دا د پښتو د هغي پخوانۍ قصيدې تحليل و، چي تر دغي دمخه موږ اوس بله زړه قصيده په لاس کي نه لرو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په غوري دوره کي
د ښکارندوی قصیده

د پښتو قصیده خو د زماني په رنګ ورنګېدله او له خپل چاپېر څخه يې ډېر څه په ځان کي ومنله، د عربي او پارسي ادب اغېزي هم پکښې ښکاره سوې، مګر بيا يې هم خپل سبك او آهنګ او خصوصيات خوندي کړل.
د شيخ اسعد د غزنوي دورې تر پخوانۍ قصيدې وروسته موږ ته د غوري ښکارندوی يوه د ستاينې بولله بيا هم په هغه پټه خزانه کي د رڼو مرغلرو په څېر راپاته سوې او خوندي سوې ده او دا ښکارندوی هغه پښتون ستايوال او پياوړی شاعر دئ، چي د (۵۸۰ هـ) کال په شاوخوا کي د غور په دربار کي اوسېدی او محمد بن علي د تاريخ سوري ليکوال د ده د بوللو يو غټ دېوان په بُست کي ليدلی و (پټه خزانه).
د غور له تاريخي لوړتيا او عظمته او د سور د درنې شاهنشاهي کورنۍ څخه اوس موږ ته تشي د ښاروکنډوالې او د فېروزکوه يو جګ منار پاته دئ، چي د دغو پښتنو صنعتي ذوق او د عمران لياقت ځني څرګندېږي.
خو د دغو پاتو آثارو سره د شيخ اسعد او د ښکارندوی ادبي مرغلري هم د بليغو او غرا قصايدو په لړ کي د پښتو ادب پر خول باندي په ډېره ځلا او رڼا بربښي.
د سوريانو د درنې کورنۍ نامتو بريالی او د هند فاتح سلطان معزالدين يا شهاب الدين خو د سلطان محمود په څېر په واور وارو د هند پر لور لښکري بېولي او هلته يې د اسلام او عدالت او د اخلاقو او تهذيب رڼا خپره کړې ده[۱۲].
داسي ښکاري چي ښکارندوی د ده د دربار ستايوال شاعر هم په دغو جنګي سفرو کي ورسره ملګری و، او کله چي شهنشاه پر اباسين باندي تېرېدی، نو ښکارندوی د ده په ستاينه کي يوه قصيده ويلې وه.
دا قصيده په پوره فني دود په يوه پسرلني تشبيب شروع کېږي او شاعر خپل نهايي قدرت د پسرلي د مناظرو په تصوير کي ښکاره کوي، کوم حيات، کوم حرکت، کوم نشاط او ښورښت چي د پښتونخوا په پسرلي کي سته او د پارسي شعر د قصايدو د تشبيب يو ښکلی او په زړه پوري زېور دئ په دغه قصيده کي هم پروت دئ، لکه چي وايي :

د پسرلي ښکلونکي بيا کـړه سينګارونه
بيا يې ولـــــونل په غـــــرونو کي لالونه
مځکه شنه، لاښونه شنه لمنې شنې سوې
طـــيلسان زمـــــردي واغوســـته غـــرونه

د نسيب ادبي او فني لوازم او ښېګني خو دا دي چي شاعر خپل مقصد ته يوه ډېره مناسبه او سمه لار پيدا کي او خپل اروېدونکی په خوږو الفاظو او په زړه پوري مضمون داسي راکښېباسي، چي د ده هغه اصلي مقصد په پوره زړه او مطمئن نفس واروي. د قصيدې مضامين سره پوري او متناسب وي استحالت عقلي ونه لري[۱۳].
درانه او خواتوري کلمات پکښې نه وي او که ستاينه کوي هغه هم په داسي ډول وي چي ادب، نزاکت او د مادح او ممدوح مقام پکښې خوندي سوی وي. د ښکارندوی د قصيدې نسيب خو يو د ښکلا بهېر او د جمال انځور او د ښايست بېخي ښه منظر دئ، هر بيت يې پر خپل ځای ښه ښکاري او د ښکلا ترجماني کوي، مثلاً د ګلو ښه بوی خو هر څوك ستايي، مګر دغه مقصد په فني ډول او لطيف تشبيه سره ادا کول د پياوړي شاعر کار دئ، وايي:

هـــر پلو د ګلو وږم دئ لـــونلی
ته وا راغله له ختنه کاروانونه

---

[۱۲] طبقات ناصري.

[۱۳] المعجم في معايير اشعار العجم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته د پښتو د تشبيه له نازکو اداتو څخه ته وا داسي لطافت لري چي د ختن د کاروانو ورمې ډېري خوندوري کوي او مضمون د حقيقت خوا ته نزدې کوي، له اغراقه يې پاکوي، ځکه چي اصلاً خو د ختن کاروانونه او هغه هم په مشکونډېيو بار نه دي راغلي، مگر شاعر په خپل ادبي اعجاز د پسرلي له گلو څخه دغسي ورم تون جوړوي.

د قصيدې خورا دقيق او ځيرتابه ځای هغه دئ، چي شاعر خپل مقصد ته هڅه کوي او غواړي چي ستايني يا وېرني يا کوم بل مقصد ته مخه کي. په فني ژبه دغه تخلص يا گرېز د شاعر په مهارت اړه لري، چي رکيك او سپك نه سي. منوچهري د يوه نوروزي او بهاري نسيب په پای کي د خپل ممدوح ابوسهل زوزني ستايني ته داسي د گرېز لاره مومي :

شاخ بنفشه بر سر زانو نهاده سر
مانندۀ مخـالف بوســهل زوزنی

دا تخلص خو ظاهراً ډېر ښه او ماهرانه ښکاري، مگر په انتقادي نظر خو لږ څه سپکي هم لري، ځکه که دلته د بوسهل ز

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځـــپان ســـیند يې هـــــــم له ډاره ايلايي کا
پر اوږدو وږي د غـــــــوريانو ښـــــــه اېږونه[14]
په هــــــر کال اټك د ده ښـــه راغـــلی کاندي
غـــوړوي په څـنډو خـــپل پاســـته سالونه
پښتـــونخوا ښکلي زلمي چي ځغلي هند ته
نو آغلـــــيه پېــــــغله کانــدي اتڼــــــونه

دلته به موږ د تاريخ هغه وقوعي او رشتياني مناظر را په ياد کو، چي د غوريانو کاروانونه هند ته روان دي او د اباسين پر ځپانو اوبو باندي د دوی بېړۍ نڅا کوي او د سيند غاړي په پستو رېګو فرش دي او په دې خوښي کي ښکلي پېغلي د اټك پر ګذرګاه خاندي او ناڅي.

ښايي چي ځيني ښاغلي لوستونکي به دلته دا غواړي چي د پښتو قصيدې فکري ذخيره او د ستايني د دغي قصيدو اجتماعي او ادبي اړخونه او د شاعر د فکر قدر او قيمت په ټولني تطور کي په انتقادي نظر او کره کتني سره واروي.

خو زه به دغه مباحث د دې څېړني اخيرنيو برخو ته پرېږدم، مګر دا نکته به اوس هم ووايم چي د پښتو شاعر د تفکر او تخيل جولانګاه هم د پښتو او پښتونوالي ښکلی او واقعي غولی دئ او دغه پښتانه زلمي چي د جګړې مهيب ډګر ته په خندا او نڅا راغلي او د يوه لوی ملي مقصد له پاره سرونه بايلي دوی له کانږو بوټو څخه نه دي پيدا سوي.

دغه ښايسته او آغلي پېغلي د دوی خوندي مېندي او خپلي دي، پر دوی خپل زلمي ګران دي خو بيا هم دوی د فراق او بېلتانه پر وخت له خوښۍ او نشاطه اتڼونه کوي او خپله خوښي د اتڼ او نڅا په زړه وړونکو ننداروکي ښکاره کوي.

دا ولي ؟ ځکه دلته يو ملي لوړ هدف او لوړه غايه مخي ته ده او دغه هم د پښتانه شاعر او پښتو ادب هغه امتيازي ټکی دئ.

قصيده د روښانيانو په مکتب کي

تر غوري دوري وروسته د پښتو ادب په تسلسل کي يوه ناوړه تشه سته، ځکه چي له (٦٠٠ هـ څخه تر ٩٠٠ هـ) پوري موږ ډېر لږ آثار اوس په لاس کي لرو او په خاصه توګه بيا په دغو درو سوو کالو کي د قصيدې نمونه تر هغه وخته نه لرو، چي د پير روښان پياوړي شاګردان لکه دولت او انصاري او ارزاني او مخلص او نور تر (٩٥٠ هـ) وروسته په قصيده خوانۍ پيل کوي.

دا رکود او انفصال طبيعي هم دئ، ځکه چي تر (٦١٨ هـ) وروسته د چنګيز وحشي يرغلونه پر پښتونخوا راغله، دوی د غزنويانو او د غوريانو د عظمت مانۍ په غزني او باميان او فېروزکوه او هرات او بلخ کي ونړولې او بيا هم ګوډ تېمور دا هيواد پسي سپېره کی، په دغو تاړاکو او يرغلو کي چي غټ غټ ښارونه په سپېرو ډاګو بدلېدل او يو متنفس هم نه پاتېدی نو هلته علم او ادب او پوهنه هم پوپناه کېدل او پښتانه هم د لويو غرو سرو ته ختل چي له دې وحشيانه تاړاکه ځانونه وژغوري.

دلته نو د دوی سلسله له غوره سره وشلېدله او کوم وخت چي ابن بطوطه عربي سياح تر پښتونخوا د هند خوا ته تېرېږي د ده په قول افغانان د سليمان د غرو په سلسلو کي خپاره او مېشته وو او هم له دغه سببه د قصيدې تسلسل دغه درې پېړۍ له خپله لرغوني کانون سره پرې کړی ښکاري.

مګر کله چي د لسمي هجري پېړۍ په نيمايي کي بيا د پير روښان په فکري او ادبي مکتب کي قصيده نه په هغه قوت او

---

[14] اېږ : کښتۍ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

انجام ښکاره کېږي نو موږ ته دا خبره زباتېږي، چي په دغه تشه دوره کي به هم قصیده په ادب کي وه خو که تر اوسه د دې دورې د قصیدې نمونې زموږ لاس ته نه وي راغلي له سابق او لاحقه دا معلومولای سو، چي دا طلایي مزي بالکل نه وو شلېدلي او د غورې دربار د قصیده سرایانو لرغوني روایات د لسمي او یوولسمي پېړۍ د شاعرانو په مخ کي پراته او موجود وه.

په دغو وختو کي پښتو قصیده د پیر روښان او بیا د خوشحال خان په مکتب کي وروزله سوه، مگر پس له غورې درباره درې پېړۍ د قصیدې نمونې اوس موږ نه لرو، خو بیا چي د پیر روښان په روحاني بزم کي وځلېدله نو رنگ او جوله یې بالکل بېله وه، یعني هغه قصیده چي په غوري دربار کي په فني او ادبي گېڼو ښکلې د مدح او رثا له پاره ویله کېده د پیر روښان په بزم کي خاص د تصوف او الهي تفکر په رنگ رنگېدلې راووته. د روښانیانو قصیدې خو د وحدت او تصوف په افکارو ډکي او غني دي، مگر د صنعت او ادب او بیان له پلوه وچي کلکي او بې خونده او تشي توري دي او د دوی د شاعرۍ او فني کمال او صنعتي جمال خوا سپېره ښکاري.

د ارزاني او میرزا قصاید :

د دولت او ارزاني او انصاري کوم قصاید چي اوس موږ ته پاته دي د مضمون او انسجام له پلوه بالکل نوي کړه وړه لري او داسي ښکاري چي د سنایي تر فکري تحول وروسته د تصوف او حکمت او موعظت قصاید او بیا فخرالدین عراقي د جذبې او حاله ډکي ویناوي په دغو اوقاتو کي دوني مقبولي سوي وې، چي د رندانو او زړو د خاوندانو بزمونه هم په دغو خبرو تاوده وه او د پیر روښان د مکتب شاگردان هم ټوله په دغو مردافگنو میو مست وه.

د سنایي وجد او حال، د عراقي درد او سوز، د مولانا جلال الدین بلخي مستي او نشاط او د وحدت په متلاطم دریاب کي د دوی لاهو کېدل، د روښانیانو د قصیدو اصله شمزۍ ده، مگر فرق دوني دئ چي د روښان په مکتب کي ادبي قدرت او د شاعریت حقیقي جلوې ډېري کمي دي. نه هغه شاعرانه اقتدار او طمطراق سته، کوم چي د غزنوي او غوري دورو په قصایدو کي لیدل کېږي، او نه هغه مترنم او د انگازو او خوند او ښکلا ډک کیف سته چي موږ دمخه د اسعد او ښکارندوی په قصیدو کي ولید.

که څوك د روښانیانو دواوین په انتقادي نظر وگوري او د صنعتي ښکلا تجلیات هلته نه مومي او د دوی په بیان او کلام کي د خوند او ذوق کمی حس کوي نو باید چي د روښانیانو ادب او خاص بیا قصیده وچه او له صنعتي او ادبي ښکلاوو څخه تشه وبولي او دا د پښتو ادب یوه خاصه دوره ده، چي موږ یې په ادبي انحطاط قایل یو او ښایي چي دا هم د هغه خاص کیف اثر وي، چي دغه پښتانه روښانیان په هند کي له محیط څخه لیري پاته سوي او له پخوانو ادبي روایاتو او ښکلاوو څخه بیرته سوي وه. نو ځکه د دوی په کلام کي هغه خوږوالی او هغه پیاوړتوب نه و، چي موږ یې د اسلافو په آثارو کي په ښکاره ډول وینو.

ښایي چي ځیني پوهان به د دغه ادبي رکود او تیارې علت دا وگڼي، چي روښانیانو په پښتو ادب او قصیده کي د تصوف او عرفان او الهیت روح پو کړی دئ او دغه مضامین د دوی غایي مقصد او هدف و، نو ځکه د شعر په ښکلا او د ادب په ذهني تخلیقاتو پسې نه گرځېدل.

مگر دا خبره هم د دوی عذر نه پر ځای کوي، ځکه چي تصوف او عرفاني مضامین خو د شرقي ادب او فارسي قصیدې چاشني وه او د خوند او خوږوالي او مستۍ او نشاط سبب یې سول او په دغه رنگ کي ځیني ادبي شهکارونه لکه حدیقه او مثنوي لرو، چي تصوف په هیڅ ډول د هغو آثارو ادبي مقام او صنعتي او هنري قیمت نه دئ ورکښته کړی.

نو ځکه د روښانیانو د دورې ادبي انحطاط پخپله د دوی د هنري لیاقت لږوالي ته منسوبوو او دا وایو، چي تر دوی وروسته د خوشحال خان له ادبي نهضته سره بیرته قصیده په هغه پخواني آب و تاب ژوندۍ سوېده.

میرزا انصاري چي په (۱۰۴۰ هـ) د دکن په یوه جگړه کي وژل سوی او د روښان پیر لمسی دئ په یوه قصیده کي عرفاني معروفي خبري په داسي ډول کوي، چي هیڅ ادبي خوند یا صنعتي ښکلا نه لري، دی وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

معشوقه چي حجاب واخلي		ترو عاشق به نزدېکت کا
آواز ښه واړه د يو دئ		کهي قهر که رحمت کا
چي په زمکه په آسمان دي		د يوه مولا صفت کا
په هر صورت سامع پوهېږي		او سرود يې زيات لذت کا
عارفان به پرې خوښېږي		کم دليل ځني وحشت کا
هر واصل چي يګانه شي		نندار به د وحدت کا
په يوه کي دويم نشته		نه زياتی نه کمامت کا

اوس نزدې دغه مضمون ته د حضرت سنايي له ملکوتي ارغنونه دا نغمه واورئ، چي په څه قوت او سلاست او پوخوالي په فضا کي انګازې اچوي :

ممقدسی که قديمست از صفات کمال		نزهی که جليلست بر نعوت جلال
هر آنکه شربت سبحانی و اناالحق خورد		به تيغ غيرت او کشته در هزار قتال
زآهوان طريقت هر آنکه شير آمد		نهاده است به پايش هزارگونه شکال
زما زم ملکوتش کند دلم چون خون		مراست جام وصالش هميشه مالامال
بنغمه های مز امير عشق او مستم		شراب وصلش دايم مرا شدست حلال

(ديوان سنايي ۱۹۲ مخ)

اوس دغه مطالب د روښان پير د بل شاګرد يعني ارزاني خويشکي څخه هم واورئ، چي د زرم هجري کال په شاوخوا کي ژوندی دئ، دی وايي:

د اثبات په کور دننه		د احد ډېوه کړه بله
ستا زړه جام جهان نما دئ		او وې کاږه له بغله
يو څراغ دئ چي بلېږي		پوشيده دئ له احوله
د دغه څراغ رڼا ده		تر اعلی هم تر اسفله
چي منصور په سر د دار دئ		د انا لول يې ښيله
بايزيد سبحاني ولوست		د خپل زړه له هيکله؟
د ملا پر کتاب نشته		د رندانو له عمله
د کامل تخته ده پاکه		د دې غير له امله

همدغه مضمون ته ورته مضمون دمخه عراقي په داسي ښکلو او خوږو الفاظو په شاعرانه مهارت بيان کړی و :

(c) ketabton.com: The Digital Library

روشنان آئینه دل چون مصفا بینند		روی دلدار در آن آئینه پیدا بینند
از پس آئینه دزدیده برویش نگرند		جان فشانند برو کانرخ زیبا بینند
عارفان چونکه زانوار یقین سرمه کشد		دوست را هر نفس اندر همه اشیا بینند
در حقیقت دو جهان آئینه ایشانست		که بدو دررخ زیباش هویدا بینند

(دیوان عراقی ص ۷۵)

دلته نو اوس پخپله ښاغلي لوستونکي اټکل کولای سي، چي په غزنوي او غوري دوروکي خو پښتو قصیده اوږه پر اوږه له پارسي قصیدې سره تله او په ځینو خصایصو کي لا ځني دمخه کېده هم، مګر د روښانیانو په مکتب کي خو قصیده ژوندۍ وه، اما جوله او بڼه یې کوږتې اوښتې وه او هغه لرغوني ښېګني او خوږتیاوي او د جړاو او سینګار ګڼي یې نه درلودې. مګر دغه وچه کلکه او توره تیاره دوره اوږده نه سوه او خوشحال خان بیا د قصیدې دلربا ناوې په هغه سینګار او ښایست راوایسته چي په لفظي او معنوي خصایصو او فني معیارکي هغه لرغوني قصیدې ته ورته ده.

قادر داد :

هم له دغي ډلي څخه قادر داد د محمد زمان زوی د روښان پیر له کورنۍ څخه تر (۱۱۱۸ ق) پوري ژوندی و، چي پلار یې هند ته فرار سوی او هلته به مړ وي، دی هم اوږدې عرفاني غزلي لري، چي کله کله یې دغه غزلي د قصیدې درشل ته هم قدم ږدي.

د ورکي خزانې مؤلف (۳۹۵٪) د ده څه نظمونه راخوندي کړي دي، چي د روښان پیر د ادبي مکتب یو ورك پلو را روښانه کوي.

قادر داد د روښانیانو په صف کي د کریمداد بنګښ تر څنګ

(مګر وروسته) د دربېدلو حق لري. ځکه چي په کلام کي یې شعریت تر واصل، دروند ښکاري. عمومي موضوع خو یوه ده، مګر کله کله هنر

هم پکښې ځایېږي او سړی ویلای سي، چي غزل یې د شعر ښکلاوي لري، لکه :

چي مدام په زړه کي خـــــيال لري و جـــنګ ته
څوك به څه وايي دې مست شوخ و شنګ ته
چي پرې اه د عـــــــــــاجــــــزانو اثــر نه کـــه
د نرمۍ خــــــوی به څه ســـتايي و ســـنګ ته
لـــــکه زه چي د هجـــــران په اورګـذار شـــوم
خدای دي هسي ساعت پېښ نه که نهنګ ته
اندېښـــــني لــــکه خـــــــــارونه رالګـــــيږي
په آرام مي اړخ نه لــــــــــګي پالـــــــــنګ ته
عـــاقبت به ســـــتا د غــــم حــــصار ته پرېوزم
چي ارتاو دي کـــــــړم د میني وکــــــړنګ ته
د تهمت درســــته رقیب کړه په مـــا تشه
د غضب توره په لاس ګرځي و څنګ ته
رقیبان د کوڅې سپي شوه قـــادر داده !
مــــــدام غـــاپي د دین وړي ملــــنګ ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ورکه خزانه ۱/۱۱۳)

د قادر داد د کلام په نمونو کي یوه اوږده قصیده هم سته، چي په دې ډول شروع کیږي :

ابتدا چي د حمل په درست جهان شي
زمکه سبزه زرغونه هم کوهستان شي
رنګا رنګ ګلونه ګل شي په چمن کي
ډېر عالـــم يې و دیدن ته نګـــران شي
چي زېلي د خـزان ښایست بیا مـومي
آه سرد بیرون له جس په ســـندان شي
(الخ)

د تشبیب په سینګارولو کي د ده قدرت دغوني دئ، مګر په تخلص او ګرېز کي څه له شاعرانه مهارته کار اخلي او په هنر ځان خپل عرفاني او تلقیني مطلب ته نزدې کوي :

عـــندلیب په ډېر هـــــوس تر ګلو ګرځي
مړاوی ګل په پرېشاني کي خـــندان شي
له مـــاضي فـــراقه ژاړي و چـــــــمن ته
ترس مي نه له مستقبل غم د هجران شي
دا اټکل يې هـــــومره نه دئ په خاطر کي
چي به بیا دا زمـــا جـمع زړه پرېشان شي
نه به زه تر تله اوســـــم په جــــــــهان کي
نه به پاته جـــــوړ دا هسي ګلســـتان شي
یا به زه وړاندي لــــه ګلــــــــه جدا کـــــېږم
یا به وړاندي تر ما پېښ پر ګل خزان شي

په دې ډول دی ورو ورو ځان مقصد ته څرمه کوي او د خزان مناظر، د ګلو مړاوتوب، د پاڼو رژېدنګ، د سمسورو باغونو خمسوري تصویر کوي، خو ښه په پای کي وايي :

بې وفا دنیا به پاتي شي له واړو
په ارمان به ځني ولاړ شیفتګان شي
له دارا له سکندر يې وفا نکړه
څه امید په دغه بې وفا دوران شي
اورنګزېب ولي پادشاه تر دنیا تېر شو
چي د عدل يې تعریف په هندوستان شي
چي دا هومره نصیحت کړم باور وکړه
ځان ته وایم تش مذکور د دیګران شي
همه واړه عیب وینم پخپل ځان کي
که بهانه په خوله دا نور نور آدمیان شي
هیڅ سړی به غلط نه ځي قادرداده !
که پیرو د انصاري بایزید روښان شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کریمداد بنګښ په دېوان کي قصاید :

د پښتو ادب د قصیدې په اوږده تاریخ کي چي کله موږ د غوري دورې تر لوړو او ښکلو قصیدو راتېر سو نو د روښاني مکتب له بې خوندو منظوماتو سره مخامخ کېږو او داسي وینو، چي تر (۸۰۰ ق) را په دې خوا پر پښتو ادب باندي د هنري رکود او د ښکلا د فقر دوره راغلې ده. مګر کله کله پخپله په دغه ډله کي ځیني د ذوق خاوندان او د هنر او ښکلا روزونکي شاعران هم پیدا سوي دي، چي له هغو څخه یو کریمداد دئ، چي په دري شعر کي ځان "عیشي" بولي.

د روښاني ډلي د منظوماتو په لړ کي د کریمداد ځیني قصیده وشمه منظومې د هېرولو وړ نه دي. د ده دېوان اکثر په هغو اوږدو تغزلاتو ډك دئ، چي سرې یې غزل نه سي بللای، خو د قصیدې ټول خصوصیات او تعریفونه هم نه لري.

کریمداد هم عمر په هندوستان کي تېراوه، په قوم بنګښ و، ځیني فارسي غزلي هم د دېوان په پای کي لري، چي ادبي ارزښت یې متوسط دئ، مګر د پښتو وینا یې تر نورو روښانیانو قوي ښکاري او سړی ویلای سي، چي کریمداد یو ناظم و، چي د شعر درشل ته ور نزدې سوی و.

د کریمداد د زوکړې ځای د هند شمس آباد او د استوګني ځای رشید آباد و، او دا ځای هغه رشید خان آباد کړی دئ چي د روښان پیر له لمسیانو څخه و، او د هندوستان کورګاني پاچهانو هلته فراره کړی او په (۱۰۲۹ هـ ق) کال یې د اورنګ آباد په صوبه کي مځکي اوکروندې د جاګیر په ډول ورکړې وې، دی وایي :

زما ځای د قـــــناعت رشید آباد دئ

که هر څو ښهرونه ډېر دي بې شماره

د ماثر الامراء خاوند لیکي :

"رشید خان در سنهٔ ۱۰۵۸ ق در صوبه داری ناندیر بساط هستی در نورد، در شمس آباد دیهي آباد کرده، با غ طرح انداخته، نعش او را برده همانجا مدفون ساختند"، (مآثر دوهم ټوك، ۱۸۹۰ م)

نو کریمداد هم په شمس آباد کي د رشید خان په دغه کلي کي اوسېدی، چي وروسته رشید آباد سو، دی وایي :

دریغا سیر گلگشت رشـــــید آباد میـــخواهم

تماشای پری رویان شـــمس آباد میــــخواهم

می و معشوق گلرخسار و آواز خوش مطرب

کنار گنگ و سرو ســــــوسن آزاد مـــیخواهم

(د کریمداد دېوان، ص ۹۸)

کریمداد چي په دري ژبه کوم خواږه اشعار ویلي دي، خپل تخلص (عیشی) او قوم بنګښ داسي ښیي :

عیشی ام بنگشی ام خاك رهم

دین و دل باخــــــته در راه تو ام

په هر صورت د کریمداد ژوند تر (۱۰۵۸ ق) پوري چي رشید خان مري یقیني دئ، پس له دې نه ده معلومه چي په هند کي و، که بیرته خپل وطن تیرا او بنګښو ته راغلی وي که یه؟

کریمداد په روښاني مکتب کي لوړ ځای لري، ځکه چي د ده د بیان قوت په دواړو ژبو پښتو او دري کي ځلیږي، او داسي ښکاري چي د عرفان په څرګندولو او بیانولو کي خپل هنري استعداد هم لري، او د ده ویناوي تشي بې خوندي منظومې نه دي.

تاسي وګورئ چي هنري استعداد څنګه د یوه هنرمن په تخلیقاتو کي اثر کوي، او خپله اغېزه ښکاره کوي. خبري هغه خبري دي چي دولت او میرزا انصاري یا پخپله روښان پیر په خیرالبیان کي کړي دي. مګر کله چي د عرفان هغه زر د یوه ماهر زرګر په لاس ورغلي دي نو ده پخپل هنري مهارت هغه داسي سینګار او جړاو کړي دي، چي د ښکلا یوه دلکشه نمونه ده، او سړی چي یې لولي نو خوند ځني اخلي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د عاشق په نظر ګوري		د محبوب د مخ جمال دئ
توري زلفي يې خورې کړې		پر سپين مخ يې ايښی خال دئ
ګهي سرو د چمن شي		بيا جنبش يې پر خپل حال دئ
ګه بلبل خوش الحان شي		ګه طوطي شېرين مقال دئ
توري سترګي يې مکحولي		هم يې قد په اعتدال دئ
بيا عجب يې کړې وروځي		چي تشبيه يې په هلال دئ
درست مجلس يې په مې مست که		څه عجب ساقي کلال (؟) دئ
موجودات يې برګ بر شه		د وحدت د باغ نهال دئ
ګهي ساز ګهي يې مات کا		دی د کل بانډو کلال دئ
ساتندوی د زنده سرو		د جمله حيوانو ګوال دئ
د اسلام په لوړه وخوت		بانګ يې وواية بلال دئ
مقلد پکښې بندي شو		دا تقليد بې مثله جال دئ
چي له دې دامه بېرون شو		پر هغه ديدن حلال دئ
دا ديدن به هغه کاندي		هر چي تېر تر سر و مال دئ
چي يې آئينه شوه رنګه		پر هغه ديدن محال دئ
ذميمه اوصاف به څو که		هر چي حميده خصال دئ
له بدئ به تل پرهېز که		چي پسنديده افعال دئ
کريمداد دا بيان کښلی		په زر شپږ پنځوسم کال دئ
يادګاري يې ده پرې ايښې		بيان کړی يې خپل حال دئ
هر چي راشي پر دا دنيا		عاقبت يې ارتحال دئ

د کريمداد بنګښ د قصايدو هنري خوا :

کريمداد کله د قصيده سرايانو پر سنت برابر اول د بهار د مناظرو تشبيب لري، او بيا خپلو عرفاني او تلقيني مطالبو ته تخلص او ګرېز کوي، او دلته نو سړی دا مني چي زموږ د پښتو ادبياتو کړۍ د لوی افغانستان په سلسلة الذهب پوري نښلي، او هغه رنګه مطالب چي سنايي پخپلو عرفاني او اخلاقي قصيدو کي ځای کړي وو، دکريمداد په کلام کي هم هغسي ښکاري، لکه دا قصيده :

تشبيب

ښه نسيم چي زېری راوړی له بهاره		عندليب مي په فغان شه تر ګلزاره
په وصال يې د ګل ډېره خوښي وشوه		چي په ځان يې محنت وښکاو له خاره
په چمن يې له ګلبانګه شراشور که		په هر هر نفس يې ذوق دئ له دلداره
د نيسان او رو مدد ورسره وکه		په هر لور ګلونو وتړل قطاره
مست بلبل لکه خليل پکي جاروزي		د نمرود اور شه څرګند له لاله زاره
د لاله پياله له سرو شرابو پر شوه		نرګس سترګي کړې ور پورته له خماره
څه راحت به له ژوندونه که په بخره		چي په هسي ښه موسم ګرزې بې ياره

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تخلص بیتونه

په جهان کي تفرج په تجربه کړې دغه زمکه لګد کوبه د هر چا شوه		لا څونه يې مقيم شوې له رفتاره چي مقيمه پخپل ځای وې نه د واره

اصل مطلب ته ګرېز

له طلبه يو زمان فراغت مه کړه		خبر ته شه له هر ملکه له دياره
حماقت به دي بدل په پوهه نه شي		څو له کوره دي سفر وي تر بازاره
افرينش واړه پر تا دئ نثار شوی		د خسيس په دود لاس مه وړه تر سناره
قافله دي د همت اوده په خوب ده		ته په بانګ د استغنا يې کړه بيداره
سرو ځان د آزادۍ و ملك ته ويوست		مېوه داري ونې لاندي وي تر باره
قلپ زر به دي قبول پر صراف نشي		څو يې ور نه وړې د عقل تر معياره
په تحقيق به تر انجامه ورسېږي		هره چار چي په اخلاص کړې اختياره
د رښتيني ميني قياس کړه له پتنګه		چي يې خپله هستي ځار کړه تر نګاره
د اشنا ميني مي زړه هسي دوه نيم که		چي تشبيه يې په څه نشي بې اناره
خشك و تر به يې يکباره سره بل که		په هر زړه چي شي د عشق شعله حراره
شراشور به د ديدن په اهل ګډ که		که يو ځل په جلوه ګا شي غمګساره
توري زلفي تاريکي دي لکه ليله		تجلی يې د مخ زياته له نهاره
څوك له شوقه بې تسبيح که تل تر تله		او د ځينو سريکار شه له زناره
له عاشق سره يکتا شو بې پيونده		په حجاب کي يې مخ پټ که له اغياره
له صوفي سره کلام د تصوف که		او له رنده ميخواره سره ميخواره
که ګذر يې د قبور په عالم وشي		شهيدان به ژوندي پاڅي له مزاره
چي هر ښهر دي معدن دئ د حورانو		تر بهښته دي کم نه وينم هندوباره
ښايسته يې په هر لوري په څو لونه		آراسته يې په انهار او په اشجاره
په خوبۍ دي هيڅ د يار برابر نه دئ		تجربه ده ډېره کړې په ډېر واره
د ما ځای د قناعت رشيد آباد دئ		که هر څو ښهرونه ډېر دي بې شماره
د "کريم" په دود به ژاړي د زړه ويني		هر چي بېل شو د دوستانو له قطاره

يو زمان له درد و غمه نه خلاصيږي
بېلــتانه مي رڼا ورځ کـــړه شب تاره
(دېوان، ص ٤٠)

د کريمداد ادبي او هنري استعداد په دواړو ژبو کي سره برابر دئ، او هغه دا چي ده د روښاني مکتب قصيده له رکوده او بې خوندۍ څخه را ايستلې او بيا يې د هنر پر ښکلي تخت کښېنولې ده. علت يې هم دا دئ چي ده په دري ژبه کي هم دغوني غښتلی لاس درلودی، چي دلته يې يوه غزل رانقلوم :

(c) ketabton.com: The Digital Library

چو بلبل هر زمان آشفته گرد چمن گریم
بیاد قامت رویش بسر و یاسمن گریم
چو میرم در غمت ای جان ! بیا بعد از وفاتم بین
که از سوز، درون پنهان زمردم در کفن گریم
دلم خون شد، زحسرت تا بکی چون پیر کنعانی
جدا از یوسف خود مانده در بیت الحزن گریم
چنان در محنت راه و بلای منزل افتادم
که گاه از هجر یار و گاه بر یاد وطن گریم
گهی بر شورش و افغان مجنون نغمه یی گریم
گهی در بیستون با ناله های کوهکن گریم
ندارم همدمی اندر همه گیتی، مرا آن به که
در پیغوله غم، بعد ازین با خویشتن گریم
کجا از محرمان بزم وصل او شوم "عیشی" !
پس این کز شوق او چون شمع در هر انجمن گریم

(دېوان، ص ۹۰)

واصل :

د ده نوم پخوا موږ اروېدلی و، خو ښه مو نه پېژاند. په (۱۳۵۳ ش) کال ښاغلي پوهاند رشاد د ده څو نظمونه خپاره کړل، چي د ارزاني او دولت او انصاري غوندي يې سړی په فکري لحاظ د روښاني فکر يوه کړۍ ګڼلای سي. خو په کلام کي يې هنري او شاعرانه ارزښتونه لږ دي.

په دغو خپرو سوو نظمونو کي يو څو اوږدې غزلي سته، چي د قصيدې تر تعريف لاندي نه راځي، خو په (۳۵) مخ کي :

هر چي يو سړی افګار شي ځيني دی غواړي ارمان کا		عيال درست پسې بيمار شي څوك د خپل صورت په ډار شي

قصيده ده چي (۳۵) بيته لري او په پای کي يې داسي ختموي :

نصيحت د کاملانو په اسلام باندي اقرار که هيڅ حيوان په لاري نه ځي وجود ونه د چندڼ ده		د نادان علاج په ډار شي چي يې سر په ذوالفقار شي څو علاج يې په اوسار شي نوس يې عين تور د ښامار شي

"واصــــل" واړه اجـــــاره کړه
تر حضور ديدن يې جار شي

دا سړی که څه هم د خوشحال خان معاصر او د لسم قرن ژوندی ښکاري، مګر په کلام کي يې کټ مټ د روښانيانو د نظم

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړو قصیدو خصایص لیدل کیږي، او په هغه ژبه ګڼه دئ، چي میرزا او دولت او ارزاني مو دمخه ولیدل.
اورکزی :
د ده نوم نه دئ معلوم، د قادر داد او د هند د روښانیانو سره محشور او معاصر و. داسي ښکاري چي د قادر داد تر مرګ وروسته هم ژوندی پاته سوی دئ (حدود ۱۱۷۵ ق). په غزل کي یې څه هنري ښکلا ځلیږي، خو په قصیده کي یې خوند نسته او نه په بحث او کره کتنه ارزي. خو دوني به ووایو، چي د روښان په مکتب کي د ذوق خاوندان او ځیني ښه شاعران هم لرو، چي د دوی قصیدې د پښتو ادب د تاریخ په تندي کي ځای نیسي او سړی ویلای سي، چي دا شعر دئ او تش بې خونده نظم نه دئ.

میر خان روښاني :

د دولت لوانړي په دېوان کي (ص ۲۵۲ د کابل طبع) یوه اوږده قصیده د میر خان په نامه سته، چي تر (۱۰۰) بیتو زیاته ده. دا سړی هم د روښاني مکتب شاګرد ښکاري، مګر کله چي دولت ژوندی و (۱۰٦۸ ق) ښایي دا روښاني ناظم به مړ و. دولت د ګنج عارفین تر بیان وروسته چي د رسول) معجزات دي دا قصیده د دغي اصطلاح په شرحه کي راوړې ده، چي داسي شروع کیږي :

نن مي زړه له خفي ګنج که څو وینا		مخفي ګنج دئ بې شریکه بې همتا
یو عجیب ښایسته نور و بې مثاله		منزه له سبزو سرخه هم بیضا
نه یې رنګ نه یې مثال شته نه یې لوری		پاك ساده او منزه و تعالی
هم کامل هم مکمل او هم غني و		پاك له فقره له نقصانه له فنا
د غفلت او د نیسان اثر پرې نه و		دی علیم او خبیر و توانا
لوی علیم چي و خپل ذات و ته نظر که		یکباره شو پر خپل ذات باندي شیدا
چي دغه رڼا څرګنده شوه صبا شو		هر چي و له ده رڼا شوه هویدا
لوح، قلم، بهشت دوزخ له ده څرګند شو		عرش، کرسي، آفتاب و ماه ارض و سما

دا د ځینو صوفیانو هغه عقیده ده چي د (الله نورالسموات والارض) پر اساس یې دغه نور د کایناتو منبع ګڼي او بیا په دغه رڼا کي د رسالت او امامت مقام ښیي، او د رسول او اصحابو ستاینې کوي. خو په پای کي وایي :

اطاعت د حقي لاري پر تا فــــرض و
که عاقل یې اعتراض کړه له جهلا

وروسته څو بیته لري، ګمان کوم چي غلط به چاپ سوي وي، خو په دې بیتو کي خلك د روښان پیر لاري منلو ته راغواړي :

هر چي لار یې وي له خدای څخه موندلې		که نېکبخت یې ورپسې کړه اقتدا
رسالت د عارفانو که و حق ته		مشتاقان له خپله یاره که اشنا
ګماني سحاب یې درست له دلدار واخیست		له شها سره تل راز د عرفا

اې میرخانه ! قسمت شوی په ازل دئ
انتها راجــــــــــــع همـــــــــېش د ابتدا
(ص ۱۵۲ د دولت دېوان)

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو په دغه ډول میر خان هم د روښاني ډلي په ناظمانو کي د قصیدې خاوند ګڼل کېږي. مګر څنګه قصیده؟ چي شعر خو نه دئ مګر نظم به وي.

د دولت لوڼ قصیده سرایي :

د پښتو ادب د روښاني ډلي په شاعرانو کي دولت لوڼ د داداو زوی هم نه سو هېرولای، دی پخپله ځان داسي ښيي :

اې دولته روښـــاني
حسن خېله نوحاني

بل ځای هم وايي :

د کمکوټي ثنا مـــکړه
د داداو نوحاني زويه

نوحاني خو د پښتو لوڼ یا لواني یو هندی سوی شکل ښکاري، او په دې بیت کي خپل ځان ښه راښيي :

شیخ دولت مي نوم دئ هـــاتف ایښی
پر زبان د خلکو یاد "فقیر دولت" یم

دولت خو په پښتو د غونډ دېوان خاوند دئ، او د پښتو نور شاعران یې هم په شاعري مني. خوشحال خان غوندي لوی شخصیت هم د ده وزن په پښتو شاعري کي داسي اټکلوي :

بل دولت فقـــیر درې پاوه
زه ترې څو شېرشاهي تېر
(دېوان، ص ۳۸٦)

نور شاعران یې هم داسي ستايي :

د فقیر پښتو خـــبري
لکه سپیني مرغلري
(ارزاني)

دولت ځان د میا روښان لاس په لاس مرید او شاګرد ګڼي :

زه فقیر دولت مرید د میا روښان یم
له فتراکه به یې نه کاږم آســان لاس

له دې څخه ښکاري چي دی د روښان معاصر، ارادتمن او د (۹۸۰ هـ) کال د شاوخوا سړی دئ چي باید د (۹٦۰ هـ) په حدودو کي زوکړی وي، او ژوندون یې تر (۱۰٦۸ هـ ق) پوري یقیني دئ، ځکه چي په همدغه کال یې د الهداد انصاري ویرنه (مرثیه) ویلې ده.

د دولت ژوند هم اکثر په هند کي تېر سوی او د رشید آباد او دکن په سیمو کي رورد دئ، او پخپل دېوان کي هغه افکار او عقاید ځایوي، چي د پیر روښان د مکتب شاګردان یې لري. دی د قرآن او سنت او شریعت او سني مذهب تابع دئ او د خپلي شاعرئ باغ د عرفان او دیني افکارو په ګلونو سمسوروي.

دېوان یې په (۱۳۵۳ ش) کال د پښتو ټولني په همت په (۲۷۹) مخه کي له کابله خپور سوی دئ.

د دولت شعرونه خو د عرفاني او دیني قالب په محدودو لړګیو کي راګیر سوي او ډېري اوږدې قصیدې لري، او هغه چي د غزل په قالب کي اچول سوي دي هغه هم د غزل تر محدود قالب کله کله وزي او د تغزل شکل مومي. ښاغلي پوهاند رشاد هڅه کړې ده، چي د ده ځیني شعرونه د خلیل بن احمد په عروضي قالب کي کښېباسي، او د عروضي تقطیع په کړاو یې اخته کي، (وګورئ د ده د مطبوع دېوان مقدمه، تر ۱۹ مخ وروسته). دغه هڅه خو د علمي پلوه ښه او په زړه پوري ده، مګر د پښتو ژبي له طبیعته او جوړښته سره سمه نه ښکاري مثلاً دا بیت :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ای چي دايم يې جاجا ځرګند
نه وينم غير بې له تا ځـــرګند

دا خو سپك بحر (فاعلاتن – مفاعلن – فع لان) دئ، مګر زه داسې ګمان کوم چي د پښتو عروضي طبيعت د آريايي ژبو له وزمونو سره نښلي، او د دولت ګرده شعرونه به په عربي قالبونو کي اچول مشکل وي.

که موږ په روښاني ډله کي دولت ته کومه درجه ټاکو نو بايد چي د شاعرۍ پر ډګر دی ترکريمداد وروسته د ارزاني او مخلص تر ځنګ ودروو. خو په فکري لحاظ محقق ښکاري، او توحيد له اتحاد او حلوله بيانوي :

د توحيد وينا يې شوه پر زړه نزوله
مـــــبرا له اتحـــــــــاده هم حـــلوله

بل ځای وايي :

د يقـــــــــين په نظر يو راته ښـــکاره شو
له اوله چي مي ځوك په نظر سل کوت

قرآن وايي :
(چيري چي مخ کئ، هلته د خدای ننداره ده "اينما تولوا فثم وجه الله").

د روښان د مکتب مفکران له کثرته بيرته وحدت ته ځي او د اسلامي عارفانو په هغه ډله ننوزي چي د دويي له ډګره يکی ته ور تېر سوي وي :

چون يکی باشد همين نبود دويی
هم منی برخيزد اين جـــا هم تويی

خواجه عبدالله انصاري ويلي و :
"از خود فروتر آی ورسيدی" (طبقات الصوفيه، ص ۹۱).

دا مرتبه چي سړی له خودۍ څخه وزي، او سل يو ويني د اسلامي عارفانو په کلام کي داسي شرح کيږي، چي نېستي سوي خلك د هستۍ پر ور درېږي.

نيستانی که بر در هستند		نه کمر بر درش کنون بستند
کز ازل پيش عشق و همت و زور		خود کمر بسته زاده اند چو مور
جهد کن، تا چو مرگ بشتابد		بوی جانت پکوی او يابد
برگذر ! زين جهان پر او باش		گر بدي يانه، بر در او باش

(د سنايي حديقه)

دغه نيستان چي ځانونه يې د هستۍ له ډګره وړي وي او د وحدت په څپان سيند کي فاني سوي وي، د دولت په ژبه داسي وايي :

په قوت درياب چي ګډ شي يو يادېږي
په جهان کي هر څـــو ډېر دي دريابونه

د دولت لوڼ په قصايدو کي عرفاني مضامين:

د دولت په تغزلاتو او قصيدو کي عرفان، اخلاق او شرعيات سره ګډ دي، او سړی يې په پښتو کي د سنايي د قصايدو پيرو ګڼلای سي. مګر د سنايي د شعريت قوت نه لري.

د ده د فکر او ادبي قوت د ښکاره کولو له پاره دغه تغزل ولولئ، چي ټول يو ګڼي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ظاهر باطن چې ګورې سبحان یو دئ
صورتونه ډېر لیده شي جانان یو دئ
د کثرت په حسابونه غلط مه شه
مومنان هر خوا نیوه دي ایمان یو دئ
په صدف کې در خالص په مار کې زهر
بارنده پر هر ځای ابر نیسان یو دئ
پر اغزي پر ګل یې نور یو شان وېشلی
تابنده پر جهان لمر درخشان یو دئ
رنګ رنګ ګل ځني پیدا شي په پټي کې
چې ګیاه پرې زرغونېږي باران یو دئ
که لښکر حشم یې ډېر لیده شي څه شو
چې په حکم یې عمل شي سلطان یو دئ
د دنیا بازار یې جوړ کا په څو شاني
د معنی په سترګو ګوري هر شان یو دئ
د احول سترګې کږې دي یو دوهویني
جلوه ګر، په عرش، کرسي کان مکان یو دئ
د شاهد لباس اغوستی دلبري کا
ذات واحد، بصیر، علیم، څو الوان یو دئ
چې د عاشقانو زړه په زلفو خال وړي
دلربای د زړونو ژر په جهان یو دئ
د معشوق عاشق جامه واغوندي راشي
عشق باقي، شاهد، مشهود بې ګومان یو دئ
پرې مومن، کافر، ماهی، چونګښه زیست کا
پاك دریاب بېحده لوی، بې پایان یو دئ
د مجاز په څو څادرکې یې مخ پټ کا
د "دولت" د زړه انیس پټ عیان یو دئ

(د دولت دېوان، ص ۱۷٦)

په دې ډول تاسي د دولت د بیان هغه اصلي جوهر او پر کلماتو او الفاظو د ده راځرمه توب اټکولای سئ چې یوازي د عرفان فکري پانګه نه لري بلکې د بیاني هنر لږ څه ذوق او ذخیره هم ورسره ده.

ځان جهان په لا اله نېست کړه "دولته" !
د جـــانان په سترګو ګوره خپل جانان ته

د دولت قصیدې چې عرفاني او اخلاقي مضامین لري لکه د سنایي عرفاني قصیدې، اوږدې دي، او د ده کلام په پښتو ادب کې د عرفاني پانګې یوه غوره ذخیره ګڼلای سو. د ده شعر د شعر له پاره نه و، هدف یې د روښاني عرفان څرګندول و. د دې کار له پاره چې ده کوم هنري استعداد او د کلماتو ذخیره درلوده، هغه یې ټوله په دې لار کې کښېښووه. که څه هم ده لکه سنایي یو لطیف ادب جوړ نه کئ، مګر بیا هم په پښتو ادب کې د ده وینا تر ډېرو ناظمانو غوره ده، او کله کله د لطیف ادب پر پولو هم پل ږدي، او کله د تغزل میدان ته رادانګي لکه یو تکړه غزل سرا داسي مضمون آفریني کولای سي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

شېرين يار چي ما د زړه په سترګو تل کوت
هر ساعت به مي د ميني د ده ګل کوت
د ديدن شراب يې راکړه هسي مست شوم
چي هر جز مي د معنی په قوت کُل کوت
ځان جهان راڅخه هېر شو په مستۍ کي
لور په لور به مي دلبر جلوه ګر کوت
چي په لا اله مي غير وجود نفي کا
روحاني پادشاه مي ناست پر تخت د دل کوت
که نظر مي د صفات پر عالم وکا
بې آشنا مي نه جهان، نه ځان، نه بل کوت
د يقين په نظر يو راته ښکاره شو
چي اول مي د ګومان په سترګو سل کوت
د وحدت په باغ څړه بې سره ګډ شوم
ګل او خار مي يو ليده، زاغ مي بلبل کوت
که د زړه ارسۍ صفا کړې و به وينې
هغه مخ چي پاك ولي، نبي مرسل کوت
زه "فقير دولت" هرګز په ميان کي نه وم
دلبر خپل جمال پخپلو سترګو تل کوت

(دېوان، ص ۸۲)

اوس د دولت يوه قصيده را اخلو، چي دا هم د مضمون تسلسل لري او هم د تخيل سره ښښتون پکښي ښکاري، مګر موضوع يې هغه عرفان او هغه د روښاني مکتب د افکارو څرګندونه ده :

(c) ketabton.com: The Digital Library

هر چي نوش د توحید می کا		د خودۍ مرکب به پی کا
یو دیدن به د دوست ویني		هر نظر چي پر څه شی کا
دا هغه زه، ته پرده یم		په پرده کي بازي دی کا
وایي نه یم، نوازه شي		څه عجب اشارت نی کا
چي د شك ګومان مچ وخوري		د توحید نعمت په قی کا
کامل ځکه غلط نه ځي		تګ د پیغمبر په پی کا
هغه نه مري تل باقي شي		چي مړ زړه په ذکر حی کا
د خیر ساج په شان به		په رضا د ده مرګی کا
درست بدن د ذاکر ذکر		ګوشت پوست، هډ مغز رګ و پی کا
پر بیابان مجنون جاروزي		لیلی سیل د خپل حی کا
یو صفت په خپله ژبه		چین، ختن په هند، روم ری کا
په قدرت له یوې خاوري		سوار، پیاده، شتر، مزری کا
دېګ، طباخ، سرپوښ، ججری		خم، پیاله، بدنه، ګړی کا
بېل د غوښي له صورته		پی، شودې، شړومبې، غوړی کا
بادشاهان یې خدمت هسي		لکه ښه عاجز مریی کا
اولیا په یوه دم کي		تر مشرق مغرب لار طی کا

د دې قصیدې د تخلص په برخه کي داسي نتیجه اخلي او خپل مطلب ته ګرېز کوي :

غیر مه ګوره دولته!		خیر، شر سبب کل دی کا
په ساعت کي نېست نفي شي		د هستۍ لافي لوګی کا
مراد هاله مومي مرید چي		سر د پښې تلی کا
عاشقان د ده له شوقه		تنن، تن، تنا له لی کا
په بهشت کي ګفت کم دئ		بې سلا مه بې علیکا

(دېوان، ص ۲۲ – ۲۵)

د دولت د قصیدو موضوعونه د عرفان په ارت چاپېر کي متنوع دي، او ډېر داسي څه پکښې سته چي سړی یې د اسلامي عرفان او د شرقي صوفیانه ادب نخوړ بللای سي. که یو څوك دغه افکار او ښکلي مضامین سره بېل او تر خپل عنوان لاندي کښېږدي، د عرفان او تصوف یوه ښکلې او ګلالۍ باغچه به وي، لکه:

د دلــــــبر دیدن په هر لـــــوري عـــیان وینم
هر نظر یې په هر څه کي په څـــــــو شان وینم
چي مي سترګي د باطن کړې پیر کامل رنې
په هر څه کي یو دیدن د پاك سبـــحان وینم

(دېوان، ص ۲۱۲)

د سالك څه زده؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

نن هغه سالك د دې لارې ادب زده
چې له دم سره يې ذكر د پاك رب زده
مرده دل د دل له سره خبر نه دئ
په تقليد يې په زبان د خداى لقب زده
غير دېوال به يې حجاب په ميان كې نه وي
چې يې سهل پر فلك لكه كوكب زده
زه "فقير دولت" به روغ په نور څه نه شم
كل زما درد و دارو د دلبر لب زده

(د ديوان ۹۹ مخ)

بې الحاده او حلوله خالص توحيد:

د توحيد وينا مې شوه په زړه نزوله
مبرا ده له الحاد هم له حلوله
يو الله دئ بې جهته تجلى كا
پوشيده دئ له دوبين، ظالم، جهوله

(ديوان ص ٤٣)

يو حق دئ !

په ظاهر، باطن، اول، آخر يو حق دئ
نصيحت په زړه كې ونغوړه زما دا
د احد په ملك كې بې احده نشته
تل دا حال په ژبه وايي كل اشيا دا

(ديوان، ص ١٨٦)

د وحدت د باغ مرغه دكثرت په ننداره كې

د وحدت د باغ مرغه بلند پروازه
ننداري لره راغلى دكثرت يم
روحاني وطن مې نه هېرېږي هيڅ وخت
د صورت په ملك كې بند په ضرورت يم

(ديوان، ص ١٤٩)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خوشال خان خټک
په ادبي مکتب کي قصيده

اوس نو بيا د قصيدې سمسور موسم راغی او د پښتو پلار خوشحال خان خټك په خپل ادبي زيار او مېنود کي قصيده هم تر لاس ونيوله، او د روښانيانو له خانقاه يې بيرته بزم او د رندانو ټولۍ ته راوسته.
پخپله خوشحال خان او تر ده وروسته د ده د کورنۍ ډېرو شاعرانو پښتو قصيده په صنعتي او فني لحاظ هم وپالله، او د مضمون د تنوع له پلوه يې داسي غني کړه چي اوس هغه د غوريانو او روښانيانو قصيده چي پرته له ستاينې او تصوفه يې نور رنګونه، نه لرل په دوه ډوله مضامينو وپسولله سوه، او هر راز ادبي ښکلا يې بيا مونده.
اخلاق، حماست، افتخار، شکوه، غندنه، ستاينه، ښېګڼه او تلقين خو کله کله تصوف او توحيد او نور ډېر مضامين هم د قصيدې په ښکلولو کي داخل سوه.
په حقيقت کي خوشحال خان د نوي قصيدې ژوندی کوونکی دئ، پخپله دی د روښانيانو ادبي ضعف او کمزورۍ ته متلفت دئ او په يوه خوږه او ښکلې قصيده کي خپلي ادبي کارنامې او د سابقينو احوال داسي بيانوي :

په پښتو شعر چي ما علم بلند کړ		د خبرو ملك مي فتح په سمند کړ
مدعي د توري شپې اور اورکی و		د سهيل غوندي مي ځان باندي ځرګند کړ
يو په حال او په ماضي کي هسي نه و		چي ښکاره يې د خبرو راته خوند کړ
د ميرزا دېوان مي ومانډه په ګوډې		مسخره مي ارزاني خويشکی زمند کړ
که دولت وکه واصل وکه دا نور وه		په خبرو مي د هر يوه ريشخند کړ
کتلمې مي ورته سازي کړې د قندو		د اوربشو په ډوډيو چي چا شخوند کړ
لعل و دُر مي ورته وپېيل د نظم		د مشکنو بنجاره مي مستمند کړ
هرکلام مي واردات دي يا الهام دئ		چي موزون مي په تقطيع د بحر بند کړ
په تشبيه او په تمثيل او نزاکت کي		عذوبت مي د خبري چند در چند کړ
په تازه تازه مضمون د پښتو شعر		په معنی مي د شېراز او د خجند کړ
د بوستان وني مي واړه پيوندي دي		حقيقت مي د مجاز سره پيوند کړ

رشيتا هم دا ده چي تر خوشحال خان دمخه د پښتو قصيده د روښانيانو په دورکي داسي وه لکه چي سړی اوربشينه ډوډۍ خوري، خو اوس په خوړتيا او خوند او کيف کي په الهامي ډول او تازګي د خواجه حافظ او کمال خجندي د کلامه سره سياله سوه.
د خوشحال خان په قصيده کي د چا غندنه يا ستاينه يا کومه صله او ګټه مقصد نه وه، د ده کلام د زړه الهام او د محبت کمند و.

نه مي سود نه مي مقصود شته په دا کار کي
محبت زمـــــا په غـــــــــاړه دا کـــــــمند کړ
عشــــــقه ته تر اورنګزېب پاچا بهـــــــتر يې
چي خوشحال دي په عالم کي سربلـــــند کړ

د خوشحال خان د قصايدو دېوان ټول تر دوه زره بيته پوري رسيږي، چي ما په ۱۳۱۷ ش کال له کندهار په بشپړ ډول خپور کړی و. په دې قصيدو کي د پند او موعظت ګټوره ذخيره، د پښتني اخلاقو او محسناتو ښېګڼه، د تعليم او روزني نکات او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وطني سندرو خوندوره برخه، حمد او نعت، د جنګ او حماست خبري، د خپلي کورنۍ او قوم څخه ګیلي ماڼې، د معیشت او طب او حفظ صحت لارښووني، پسرلني ښکلي تشبیبونه، منظر نګارۍ او غندنه اوکله کله هزل او ملنډې هم سته.

نو په لنډو الفاظو باید داسي ووایو، چې:

د خوشحال خان قصیده د ده د شعر یوه جامعه برخه ده، چې د شاعر پیاوړتوب او فني اقتدار او ادبي مهارت ښه ښکاره کوي. هم د فرخي او منوچهري د قصایدو صنعتي ښېګڼې لري او هم د سنایي د حکمت او موعظت معنوي مزایا پکښې پراته دي او هم د پښتو او پښتونوالي یوه رڼه هینداره ده.

د خپل زوی نظام په وېرني بولله کي وایي :

څه داغونه ېږدې پر زړه باندي فلکه		چي نظام دي له ما بېل کړ خوا یې ډکه
خدایه ته خو ستمګر نه یې دا څه کړې		خلقه دي په دا کار کړه هکه پکه
په لحد کي هغه مخ خورې په چنجیو		چي د هیچا پرې پېرزو نه وه ځوانکه
کشکي ځوان د پښتانه په ننګ کي مړ وای		نه چي ګور لره روان شو له تلتکه
چي د قام په ننګ کي ومړ هغه زویه		په عالم کي د خپل پلار غاړه کا لکه

په شرقي شاعري کي خو تل شاعر تش ستایونکی وي، دی د دلاورانو او جنګیالیو مېړو جنګي کارنامې او بهادرۍ ستایي اما پخپله د جنګ ډګر ته نه ورځي. خوشحال خان د شاعرۍ سره سره یو جنګي سردار او د جګړې د میدان توریالی سپاهي هم دئ. نو ځکه د ده وینا په جنګي مناظرو او د توریالیو په ستاینه کي پر یوه واقعي او حقیقي کیف بنا ده او تل له ځانه حکایت کوي نه له نورو، اوکه کوم وخت دکوم توریالي ستاینه کوي هغه هم هغه څوك وي چي د ده تر مشرتابه لاندي توري وهي، په یوه قصیده کي خپل زوی بهرام ته وایي :

څو دي توان توفیق رسېږي بېرون مه شه		په هر دم د پښتانه له ننګ و نامه
ته د چا و جام ته هیله امید مه کړه		حریفان دي باده نوش وي ستا له جامه
یا تکیه د یوه خدای ده یا د توري		په جرګو مرکو نه شي کار تمامه
که دي نفش د توري کښېښي راته غوړ کړه		کامروا به شې هاله له هره کامه
ښه ځوانان به خپل هوډ پرېږدي له لاسه		که یې سر شي د خوني مزري تر ژامه
که تل توري غشي خوري ماتي د جنګ وړي		مرد به سوړ نه شي په زړه له انتقامه

په یوه بله قصیده کي خپل وروستنی ارمان او د فلك د ناوړو سره ډغري وهل داسي ښکاره کوي، چي د شاعر لوړ همت او پر ځان ویسا ځني څرګندیږي :

مرګه ! هومره مهلت راکړه په جـــهان کي
چي جـــمدر د مــدعي په وینو ســـور کړم
که یې درست د متو زور راته ښـــکاره کړ
بیا فلك سره کشتي په خپل دستور کړم

د خوشحال خان د قصیدو د منظرنګارۍ او د بهاري تشبیبونو دګرېز او تخلص ځای بیرته هم هغه د پښتونوالي ښکلې دنیا او د ننګ او ناموس تودکانون دئ. په یوه غرا قصیده کي په تشبیب داسي پیل کوي :

د نوروز منت پر باغ دئ پر صحرا هم
نوراني یې شي له فـــیضه هغه دا هم

دا بهاري تشبیب خو ډېر ښکلی دئ، اما داسي ښکاري چي شاعر د بند او له وطنه د لیري تابه په حال کي ویلی دئ نو ځکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قصيدې په تخلص لهجه داسي وراړوي :

د قفس بلبلي ژاړي ګرياني کا په هغو زما سلام ما دي هم ياد کا څو بهاره مي بې ميو معشوقو ځي		چي به چيري په ګلګشت والوزو بيا هم په ګلزار کي چي نګار لري صهبا هم دا خودراى فلك څه چاري کا په ما هم

دلته د شاعر لوړ همت او د پښتونوالي غرور بيا ښکاره کيږي، پخپل ارت زړه کي د جهان غمونه ځايوي او له دنيا او مافيها څخه استغنا مومي، وايي :

چي و خپلي کامرانۍ ته مي شا کړه د منت دارو که مرم په کار مي نه دي د پرښتو امين منت دئ په دعا کي د جهان غمونه واړه پکښې ځاى شول		غم اندوه د فلك نه لرم پروا هم که علاج لره مي راشي مسيحا هم لا جرم ورځني پټه کړم دعا هم شکر دا چي زړه يې لوى راکړ و ما هم

په دې دوني جنګي او حماسي تاو او د پښتونوالي په شورماشور کي خوشحال خان د سنايي په دود د حکمت او موعظت ويناوي هم لري، چي سړى له دې مادي دنيا څخه د يوې بلي معنوي نړۍ په ياد کي هم اچوي، لکه چي په يوه اوږده قصيده کي وايي :

مخ د هغو تور شه چي يې ميني نفساني دي
يوه مينه باقي ده نوري کل ميني فــاني دي
مه کړه د نس نغوته د هوا په لوري مـــه ځه
واړه د نس چاري شيطاني نه رحماني دي

د قصيدې په پاى کي شاعر خاصه روحاني جوله ښکاره کوي، او د خپل زړه د مقاصدو د پوهولو له پاره کوم ترجمان ته هم اړتيا مومي، وايي :

چا و ته ويل کړم ترجمان نشته په منځ کي
زه سمرقندي يم ياران واړه ملـــتاني دي

خوشحال خان او د ده زامن او لمسي لکه د پښتو ادب په نورو څانګو کي چي د استادۍ لاس لري او زموږ ژبه د دوى د ادبي تخليقاتو مرهونه ده، قصيده هم د دوى په ادبي مکتب کي په ښه ډول روزل سوېده، او د ادب دې څانګي ته هيڅا دوني پرورښت نه دئ ورکړى لکه د خټکو درنې کورنۍ چي په دې ښکلي بڼ کي رنګي او مسوونکي ګلونه زرغونه کړيدي.
اشرف خان هجري او عبدالقادر خان او ګوهرخان زامن او شيدا د ده لمسى د قصيدې پياوړي روزونکي دي، چي له دوى څخه د پلار په شان ډېر غرا و بليغ قصايد په پښتو ادب کي پاته دي او که د دوى دغه زېبا او خوندور آثار نه واى نو به د پښتو ځولۍ د قصيدې له ښکلو ګلونو څخه هم تشه واى. د دوى په زمانه کي د هند د بابري کورنۍ تاړاکونه پر پښتنو جاري وه.
د مغولو دا تېرى او ناتار خو د دوى له پاره تريخ و مګر د پښتو په ادب کې يو خاص باب پرانيتى دئ، ځکه دا سرداران شاعران چي به له وطنه ليري سول دوى به د احساساتو رقت او د قريحې حساسيت او د زړه نرمي بيا مونده او دغه صفات د ښه او مؤثر شعر په تخليق کي ډېر اغېزه ور دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشرف خان هجري :

اشرف خان هجري چي کله کله ځان روهي هم بولي د خټکو د کهول يو پوخ او پياوړی قصيده سرا دئ. د ده په قصيدو کي د وطن د بېلتانه درد او سوی پټ پروت دئ او دي بېلتون د ده کلام ته خاص اثر او رقت او د آتشينو احساساتو تودوالی او د وطني اشعارو خاص رنګ و آهنګ ور بخښلی دئ. د دکن په منفاکي د روه دغه شېرين نوا بلبل هسي درافشاني کا :

ما هجري ته يې هجران دکن لمبه کړ
ځکه تل د يار له غـــمه در افشان يم

هجري د هنر دوست او د فنان ذوق خاوند و په يوه اوږده قصيده کي د هنر لوړ مقام او د پښتنو شاعرانو هنري منزلت ټاکي او په انتقادي نظر د دوی هنر تجزيه کوي، دا قصيده داسي شروع کېږي چي په ادبي اصطلاح يې مقتضيه يا محدوده بولله ګڼلای سوای، ځکه چي کوم نسيب يا تشبيب نه لري :

د مردانو بهايي علم و هنر دئ		آرايش د ګلرخانو په زېور دئ
د هنر پېشه زېور د زيرکانو		هر چي فخر په دولت کاندي بقر دئ

د هجري په نظر کي آرټ او صنعت په دې نړۍ کي يوه لايزاله پديده ده او په داسي حال کي چي نور اعتبارات نېستي کېدونکي دي فقط هم دغه صنعت د نړۍ ښکلا ساتي او خپل اثر جاويدان پرېږدي، دی وايي :

په اقبال د دهر ځای د غرور نشته		د بقا زوال يې ژر لکه ديګر دئ
په هغه يار فرزانه کله نازېږي		چي يې نن په غېږ کي يو سبا دګر دئ
مهين يار تر علم نشته په دنيا کي		په دوه داره مدعا لره رهبر دئ
که عالم په علم جوړ ملك يې بوله		بلکي لا تر پرښتو نه نېکوتر دئ

دلته هجري د شاعرۍ فن ته ورګرځي او داسي يې ستايي :

هر صفت چي خالق ايښی په بنده کي		تر همه وګويايي والاګهر دئ
هيڅ تميز به يې ونه شي له حيوانه		خو په ژبه آل ممتاز ديو البشر دئ
ګويايي اګر چه کسب د انسان ده		ولي هر چي سخنور هغه بهتر دئ
که سبب يې ګويايي د زبان نه ده		سکه په څه بلبل په طيرو کي سرور دئ

دلته هجري د خپل قوم د هنري فعاليت لږوالي ته ملتفت کېږي او پر دغه تريخ حقيقت په داسي ډول اعتراف کوي چي د ده نقاد نظر ځني ښکاري :

دانايي حکمت نصيب د سرو مغولو		پښتانه ته جهل خوړ لکه شکر دئ
پښتون ذات چي رب پيدا کړ له ازله		دود د علم و د هنر پکښې کمتر دئ
که همه قوم پره کړي سر له سره		دا حکمت په څو مکانه مقرر دئ

هجري د خپل پلار په استادۍ او فني مهارت وياړي او ځان يې مستقيماً خلف او شاګرد ګڼي او وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

اولاً به د استاد له حاله وایم		چي يې شعر جهانګير لکه قمر دئ
په پښتو ژبه چي شعر چا بيان کړ		د همه وو نظم ستوري دي دی نمر دئ
څه خوبي د هغه نمر وايې مهجوره		چي يې نوم دهر نيولی سر په سر دئ
ټول يې وسپاره په ما سرير د نظم		هغه نمر چي نن د خاورو په بستر دئ
نن حريف د ځواب نه وينم په دور		نه مي يو له مړو په شعر برابر دئ
زه محتاج د شاهد نه يم په دا قول		په راستي مي دا غرا شعر محضر دئ
که څوك خيال د جدل کا زما له نظمه		دغه ګوی دغه ميدان دغه احقر دئ

زېبا شعر هسي زړه د هــجري يووړ
لکه زړه د سفله وړی سيم و زر دئ

د هجري په کلام کي د پخوانو قصيده ګويانو اغېزې لفظاً او معناً ښې ښکاري، تاسي دمخه ولوستل چي شيخ اسعد سوري د پښتو پخوانی بولونکی يعني قصيده سرا د امير محمد سوري پر مرګ څنګه له فلکه سره ګيلې مانې کولې، او څنګه يې د هغه وېرنه يعني رثا په مهارت او غني لياقت سره ويلې وه، اوس د هجري يوه شکوه هم وګورئ، چي د هغه زاړه فکر او بلاغت بځرکي ښه پکښې ځلېږي او د منظرنګارۍ او استعارې کمال ځني ښکاري :

هسي چاري په انسان ولي سما کا		چي يې کار همه په څټ د مدعا کا
کيفيت يې مشابه له بازيګرو		نوی نوی مخ له غيبه هويدا کا
ماه و نمر جوړه مهرې د حقه بازو		په ماښام يوه په خوله بله پيدا کا
توره شپه ګويا پر ده د نېرنګيو		و هر چا ته روزانه بازي نما کا
سره مهره په لپو ونيسي تياره شي		بيا عطسه د شپې مصدره د سبا کا
زمکه سره لکه شهپر شي د مورانو		چي پيدا له فمه زاغ د زرو ها کا
د مراد باده څرګنده کا سړي ته		بيا يې ژر ور ځني پټه په جفا کا
نه به يار و يار ته وبخښي قسم دئ		نه به څوك ځني حاصله تمنا کا
بيا به کله درخو وکا سينګارونه		چي لېمه د حسن سترګي پې جلا کا
نه به بيا آدم شمله په څېره کېږدي		چي درخو يې سينه يخ په تماشا کا
دګردون هسي روش دئ له ازله		دوه مين په زجر تل سره سوا کا
هر زمان چي خنجر وکاږي د قهر		له ګدايه برابر لوی امرا کا
د فاضل په فضيلت يې رقت نشته		نه يې توره لړ ادب له اوليا کا
دا ويل به ارمان کېږي په وګړي		که قرائت يې په منبر باندي ملا کا
چي آخر وفا له مرده مونده نه شي		مرد هغه چي په حيات همه تر شا کا

هجري دُر دي پيوسته د حقيقت کړه
کيفيت يې کاڼي زړه هــــــــم په ژړا کا

وګورئ د شاعر په فکري چاپېرکي تل د زمانې سياسي او اجتماعي اوضاع اغېزه من وي. د اسعد سوري او د خوشحال خان د زوي رثايي قصيدې هم وېرني او شکوې دي خو هغه وخت د پښتنو سياسي عظمت د فکري استقلال او پر ځان ويسا او د روحي ټينګار او صلابت مويد و، په وير او ماتم کي هم شاعر له دنيا څخه فرار نه کاوه او د يأس او قنوطيت څپو نه لاهو کاوه، مګر د هجري عصر خو د مغولو د پردۍ سلطې او اقتدار د لوړتيا وخت و، دلته د پښتنو ملي مرکزيت د دوو غښتلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاهنشاهیو تر منځ تري تم او خوشحال خان غوندي پياوړی سردار او د آزادۍ د جنګ نوميالی مبارز او اور ژبی شاعر تر خاورو لاندي سوی و، نو ځکه د هجري په کلام کي يو د يأس او نا اميدۍ رنګ ښکاري په کوم ځای کي چي اسعد سوري او خوشحال له خپلي وېرني او شکوې څخه هم د ژوند او قومي افتخار له پاره نتيجه راباسي هجري د ملي مړيني په ګروم او وير کي دنيا و مافيها ته شاکوي او وايي :

مرد هغه چي په حيات همه تر شاکا

دا دئ د بلواکۍ او بدبختۍ لوی نښان، چي زموږ په قومي شاعري کي د مغولو د مظالمو او جفاوو څخه پيدا سوی و او پښتنو پوره درې سوه کاله د دغه اجنبي تاړاکه سره مبارزه کوله، مګر سره د دې چي د پښتو ادب د دغي دورې په آثارو کي ډېري الميې او د ګرومه ډکي انګازې پاته دي، بيا هم پښتون مهجور شاعر خپل وطن او د خپل ملي ژوند او افتخار مرکز نه دئ هېر کړی، لکه چي هجري وايي :

کـــه نصيب بنده بندي کړ په دکــــن کي
دامنګير يې هميشه عشق د وطـــن دئ
د زړه باز يې د روه په زمـــکه ګـــــــرزي
که هجري په دکن ناست خالي بدن دئ

عبدالقادر خان ختټک :

د خوشحال خان بل زوی عبدالقادر خان چي د (۱۱۰۰ هـ) کال په شاوخوا کي ژوندی و او د پښتو له ښو قصيده سرايانو څخه و، دی د خوشحال خان د مکتب پياوړی شاګرد دئ، او د شعر په ښېګڼو او ادبي مزاياوو کي پس له پلاره دی استاد ګڼل کېږي.

د ده ورونه هم د پښتو مقتدر شاعران دي خو پخپله اشرف خان هجري هم عبدالقادر پس له پلاره په لومړي پوړ شاګردانو کي ګڼي او وايي :

اوس يې وايه حقيقت د شـــــــاګردانو
چي هـــــر يو له دې هـــنره بهره ور دئ
قادر خان که بحـــــر بولم دروغ نه دي
چي يې فکر د اصلي دُرو مصدر دئ

د عبدالقادر خان له قصيدو څخه اوس موږ فقط نه قصيدې د ده په چاپي دېوان کي مومو، چي ما په (۱۳۱۸ ش) کال له کندهاره چاپ او خپور کړی دئ.

په دغو قصيدو کي ثنا، عرفان، حکمت، موعظت، رثاه، شکوه، انتقاد او منظرنګاري ټوله سته، او ځيني قصايد يې ښکلي تشبيبونه هم لري.

عبدالقادر خان د وينا په رواني او خوږتابه کي خپل پلار ته ورته دئ او په لفظ او معنی کي هغسي پياوړتوب لري او غزل يې ډېره مستانه ده، مګر په قصيده کي يې روحاني رنګ غالب دئ او هغه مطالب وايي چي سنايي پس له خپلي فکري اوښتني پخپلو عرفاني قصيدو کي ويلي وه.

ښايي دا به د هغه څه اثر وي، چي عبدالقادر د خپل سياسي کړاو او بېلتانه په وخت کي د نقشبندي طريقې د يوه مشهور عارف شيخ سعدي لاهوري لاسنيوی کړی و او دغه طريقت به د ده فکر خاص هغو معناوو ته ګرځولی وي چي د يوه مطيع مريد سره ښايي.

د عبدالقادر خان په غزلو کي شور او مستي او د تغزل ښکلی آهنګ او د شاعريت مظاهر ډېر سته خو په قصيده کي دغه مزايا لږ دي، که څه هم پر الفاظو بشپړ سلطه لري خو د فني تخليقاتو اندازه يې په قصيده کي لږ ده او په واعظانه ډول خپل مطلب سِده ادا کوي. مثلاً د جهانداری او سياست د ښېګڼو په تلقين کي د ده له قصيدو څخه دغسي بيتونه راوزي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي د ظلم اور يې بل کړ په عالم کي پخپل ځان باندي ستم کا نه پوهيږي چي پر تله تر پلي لا د سپاره سخت دي لايزال دئ سلطنت دګدايانو	ظالمان به ځان سوخته په دغه نارکا چي ستم پر بېوزلانو ستمګارکا بېايي پر پلي ولي شهسوارکا د زوال وېره يې نشته نه يې ډارکا

د پښتو شاعرانو په وينا د مېړه او مېړنتوب د صفاتو په ځرګندونه کي ښه ذخيره سته او دا د پښتو د اخلاقي شاعرۍ يوه غوره برخه ده. خو هر شاعر د خپل فکري استعداد سره د دغو صفاتو ځرګندونه او څېړنه کړې ده او خپل نظر يې د مېړه د لازمي صفاتو په شرح کي ښکاره کړی دئ، چي موږ له دغه ډول اشعارو څخه د هغه شاعر فکري سويه او د ده د تخيل مجاري معلوموﻻی سو، مثلاً خوشحال خان د مرد په ستاينه کي د ده له پاره دغه صفات ضروري ګڼي :

مرد هغه چي همتناك برکتناك مخ يې مخ قول يې قول عهد يې عهد چي خبره د پستۍ د بلندۍ شي په تمکين کي لکه سبر په پستۍ کي لکه ګل شګفته روی تازه په باغ کي	د عالمه سره خوږ په زيست و ژواك نه دروغ، نه يې فرېب، نه تش تپاك په لويي لکه آسمان په پستي خاك په هر لور يې ځانګي ږنګري له تاك همېشه د ښو بلبلو پر بلغاك

د خوشحال خان د تصور او تخيل نيلی د مېړنتابه په ځرګندونه او توضيح کي تل د پښتونوالي او مادي نړۍ پر ډګر ځغلي، له ژوندانه سره اړه لري او د ژوندانه خبري کوي.

مګر د ده د زوی د تخيل چاپېريال بېل دئ، عبدالقادر په تصويرکي د ملائيت ځيني نخښي ښکاري او داسي ځرګنديږي چي د مدرسې او خانقاه ماحول د ده په قصيده کي اوځار اثرونه پرې ايښي دي او هغه څه چي خوشحال خان د مېړنتابه په لوازموکي نه ګڼل، د ده زوی هغه هم پکښې داخل کړي دي، او دا هم د عصر د هغې خاصي ديني روحيې اغېزه ده، چي د شرق اکثر اخلاقي شعر همدغه رنګ لري، حتی چي حضرت سنايي شاعر ته هم د دغې لاري تلقين کوي، او وايي:

تو ای مرد سخـــــن پېشه ! که بهر دام مشـــتی دون
زدين حـــــــق بما ندســـتی، به نيروی سخــــندانی
چه سستی ديدی از سنت، که رفتنی سوی بيدينان
چه تقصير آمد از قرآن ! که ګشـــتی ګـــرد لامـــانی

عبدالقادر خان د مېړه په ستاينه کي دغسي مادي او ديني صفات سره ګډوي، د ده يوه قصيده داسي شروع کيږي :

مرد هغه چي په بخشش لکه درياب وي لکه مځکه هسي پست په تواضع وي په ثبات کي تر غره لا ثابت قدم وي تل يې وچولی د مياشتي غوندي ويل وي قناعت لکه همای په استخوان کا چي د ظلم لمبې بلي په عالم شي	په ښه بد باندي مشفق لکه آفتاب وي د واړه عالم مرجع وي هم ماب وي په صفات او په نرمي کي لکه آب وي دوست دښمن يې له ديداره کامياب وي نه ظالم نه حرصناك لکه عقاب وي پرې بريان د ده خاطر لکه کباب وي

تر دې وروسته زموږ د شاعر په تصورکي د خانقاهي تلقيناتو اثر داسي ښکاري:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په نعمت کي شکر کا په محنت صبر		زړه يې ټينګ په مسبب نه په اسباب وي
په قضا د حق راضي خرم خورسند وي		ورته يو جنت دوږخ ثواب عقاب وي
يو زمان يې زړه خالي نه وي له يادو		که په ناستي که په تللو که په خواب وي
اوامر لکه سنت ادا کوينه		پټ ځرګند له نواهي په اجتناب وي
که اشيا ورته ښکاره کماهي شي		مناجات يې زدني علماً يا وهاب وي
عام عالم ته ناست ښکاريږي په رفتار کي		د وصال تر شپې لا تله د ده شتاب وي
لاتاثيره يې بد ښه لکه سره زر شي		په لمبو د عشق سوخته لکه سيماب وي
ځو چي ګرزي د دنيا په خرابات کي		په باطن کي آبادان ظاهر خراب وي
د ډك سيند غوندي آواز نکا بهيږي		نه پر شوره، پر غوغا لکه سېلاب وي
د دانا سوال ځواب په ادب ورکا		و احمق ته يې په پټه خوله ځواب وي
د ښو بوی يې په همه د يار پرېشان وي		درست وجود يې په معنا د مشك ناب وي
په ظاهر جامه له خلقه سره خلق		په باطن کي تابعين وي يا اصحاب وي

هغه مرد ولي ګڼه عـــــــبدالـــــقادره
چي عمل يې په سنت او په کتاب وي

ګورئ د فکري تحول آثار چي له پلاره تر زويه پوري يې څوني فرق کړی دئ، د خوشحال ايډيل مېړه يو عالي همت او پر خپل بول ولاړ، رښتين او دروند او د ورين تندي خاوند پښتون دئ، چي وسله يې پسول او تکيه ګاه يې فقط خپل همت او خپل مړوند دئ. مګر عبدالقادر خان مېړه يو شاعر او صبور او له خدايه وېرېدونکی ذاکر او پر کتاب او سنت ټينګ او خاموش غوندي خانقاهي زاهد دئ، چي تلقين يې هم هغه له دنيا څخه فرار او د نفس او ژوندانه او د هوا او د هوس د کوډغلي وراني ده.
عبدالقادر خان په يوه قصيده کي وايي :

د بقا بهبود يې هيڅ نشته فاني ده		په دنيا چي مينه کاندي ناداني ده
د دنيا د خلقو کار راته ښکاره شو		د سېلاب په مخ يې کړې وداني ده
دا چي ته يې وداني ګڼې ناپوهه		د عاقل تر فهم عين ويراني ده

عبدالقادر د خپل پلار خوشحال خان او خپل ورور معظم پر مرګ رثايي قصايد هم لري، مګر د دغو قصيدو فکري جوله هم هغسي خانقاهي او ملايي ده، د کوم خاص او نوي فکر پرورښت نه پکښې ښکاري. خو سره د دې هم ځيني ادبي، د ويلو وړ معاني لري چي د خوشحال خان په وېرنه کي يې دغه بيتونه په ادبي لحاظ ښه دي :

اوښکي هم د وچېدو له وېري ولاړې		له تودې تبغني مي ګرمه ټټر لا ده
د فراق په اور دي وسو نو مي وچ سو		اوس مي تل په وچو سترګو ستا ژړا ده
په بهانه د آه خپل دم راځني درومي		له همدغو بېهوده ګيله ځما ده

د خپل ورور د ځوانيمرګۍ او ښکلا تصوير داسي کوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر هـــــغو رخســــارو پرېوتلې خـــــاوري
شـــــماتت يې چي په ګلـــــو د ګلاب شـــــو
چي دا هسي رنګ ځوانان پکښې پراته دي
په آســـــمان باندي ډېر فـــــــخر د تراب شو
غـــــواصي کـــوم د اوښـــــــيو په درياب کي
نه يې مـــومــــــم معـــــظم دُر ناياب شـــو[١٥]

له دې لنډې څېړني څخه په پای کي موږ دا نتيجه اخلو، چي عبدالقادر شاعر دئ، خو مفکر نه دئ، پر الفاظو او ادبي تعابيرو قدرت لري، مګر د فکر غولی يې تنګ او محدود او په خانقاهي تلقيناتو کي نغښتلی دئ. له ځانه سره د فکر کوم خاص اسلوب او جوړښت نه لري، او لکه خپل پلار موږ ته د يوې خاصي فکري دنيا نمايندګي نه سي کولای. خو که د عبدالقادر خان په شاعرۍ کي کوم کمال او ښکلا وي هغه نو د ده په غزل کي ده، چي د پښتو غزلي په څېړنه کي به موږ ده ته بيا پوره برخه ورکوو.

سکندر خان خټك :

د خوشحال خان د درنې کورنۍ يو بل ستوری د ده زوی سکندر خان د دېوان خاوند ښه شاعر دئ. د ده له خپله کلامه ښکاري چي په (١٠٩٠ هـ) کال د (٢٢) کالو ځوان و، نو يې د زېږېدو کال د (١٠٦٨ هـ) کال په شاوخوا کي ټاکلای سوای.
کله چي د (١٠٧٤ هـ) کال په دريمه خورکي لوی خان د کورګاني پاچا نوکرانو ونيو او ډهلي ته يې واستاوه نو د ده کډې او زامن لکه جلال خان او سکندر خان او ګوهر خان او عجب خان چي کوچنوټي وو، د خپلو مندو سره له اکوړې څخه د يوسفزو په سيمه کي بائيزو ته ولاړل، دا مطلب خان په خپله فراقنامه کي داسي وايي :

هغه ملــــــــك واړه ثمر دئ
چي پکښې زما سکندر دئ

تر دې وروسته چي سکندر ځوانېږي، نو په اکثرو هغو واقعو کي چي د ده پلار او کورنۍ ته ور پېښېږي د ده نوم هم يادېږي، او په (١٠٨٨ هـ) کال د امير خان صوبدار (حکمران) سره د خپل پلار په امر کابل ته ولاړ او تر (١١٠٠ هـ) او د خوشحال خان تر مرګه وروسته چي اشرف خان د ده مشر ورور د ډهلي پاچا اورنګزېب اته کاله بندي کی، د خټکو د خانۍ له پاره د خوشحال خان د ښيلي ښويېدلي زوی بهرام خان او د افضل خان د اشرف خان د زوی تر منځ شخړې رواني وې، سکندر خان د خپل وراره پر خوا و، دی پخپله وايي :

د پېښې وار اوس پر سکندر راوړه فلکه
رقص دي وکړ د منحوس بهرام په کام
په شلمه د رمضان په جان کړ کي
افضل خان سره يکرنګ په اهتمام
که تاريخ د سن و سال غواړې له مانه
د ابجد په حروف عين غين، لام

جانه کړ له پېښوره شرقي پلو ته د چراټ په جنوب کي د آدمخېلو اپرېدو ځای دئ او دغه واقعه د (ع ٧٠ + غ ١٠٠٠ + ل ٣٠ = ١١٠٠ هـ ق) ده. د ده د مړيني کال موږ ته نه دئ معلوم، خو دوني پوهېږو چي تر شعبان (١١١٦ هـ ق) پوري ژوندی و، چي په همدغه تاريخ يې د خپلو زامنو ويرنه (مرثيه) ويلې ده او د افضل خان په تاريخ مرصع کي هم د ده احوال لږ و ډېر راغلي

[١٥] دغه بيتونه (د پښتو ادب په تاريخ کي قصيده) نومي کتاب کي نسته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي.
د سکندر خان د شعر دېوان د پېښور ادارۀ اشاعت چاپ کړی او دوهم ځل په (۱۹٦۲ م) کال خپور سوی دئ، چي د ښاغلي دوست محمد کامل په اهتمام او مقدمه ښکلی دئ، او غزل، قطعه، رباعي او قصايد لري.
د ده غزل لطافت او خوږوالی او پر مضمون آفرينۍ باندي قدرت ښيي، تعقيد او ابهام نه لري، په ساده الفاظو او ترکيبونو کي مضامين ځايوي، دا غزل يې د نمونې په ډول زه انتخابوم :

غوږ کاڼه کړه د غمازو و پېغور ته		مزري نه ګوري د سپيو شر و شور ته
د يار خيال راغی و سترګو ته شرمېږم		چي دا څه عزيز مېلمه راغی وکور ته
نرګس هسي ستا شهلا سترګو بيمار کړ		په قوت شو د همسا له مزکي پورته
د هجران لمبې يې لا ليدې سوزاني		څکه ځان هندوي واچوه و اور ته
له هغو خاورو د اعذار لاله پيدا شه		چي يې داغ د ښکلي مخ يووړ وګور ته
خط و خال چي يې رقيب وته ښوك ستايي		د مصحف توري نقطې ښايي وکور ته
درست صورت مي لکه کسی شو له شوقه		چي ديدن د هغه يار کړم و هر لور ته
پر قوته لينده وشلوي ژر ژبه		زوره ور څه دئ د چرخ و هومره زور ته
حال دي هيڅ راڅخه پټ نه دئ "سکندره"		په فراق کي نارې مه وهه په زور ته

"سکندر" زړه غم ته ورکړ راشئ ګورئ
په ســــــاتنه يې خس وســــــپاره و اور ته

دلته د چاپي نسخې په دريم بيت کي "ستا شهيد سترګو" راغلی دئ، چي معنا نه لري، او بايد صحيح يې شهلا سترګي وي.
په آخر بيت کي " و غم ته" د بيت وزن ورانوي، بايد (و) حذف سي.
د سکندر د کلام په ټولو اقسامو کي د تصوف او عشق او ميني او اخلاقو ښه مضامين سته او داسي ښکاري چي د ده له شاعرانه طبيعته سره ادبي مطالعات او ګڼ معلومات هم مله وه، او وينا يې هم پوخوالی او صلابت لري او هم خوږوالی او سلاست.
د ده په ګرده شاعري باندي تبصره د دې ځايه سره مناسبه نه ښکاري، ځکه چي زموږ څېړنه تش په قصيدو پوري اړه لري او دا د ده د دېوان دوهم ټوك دئ، چي له (۲۱۳) مخه شروع کېږي.
د سکندر ادبي او شاعرانه مروچي او د هنر تجلا د ده په غزل کي تر قصيدې ښه ښکاري، نو دی په حقيقت کي غزل ويونکی شاعر دئ، چي کله کله قصيده هم وايي، خو قصيده يې نه د غزلو ښکلا لري، او نه د قصيده سرايۍ آداب او لوازم.
دی پخپلو قصيدو کي نېغ په مطلب شروع کوي، تشبيب يا نسيب او تمهيد نه لري، رډېله خپل مقصد وايي او د کاکړو په اصطلاح (يوګای) کوي، او هغه په څه پيرايه او تمهيد خبرو کي نه نغاړي. مثلاً اخلاقي قصيده او د نصيحت وينا يې داسي ده :

ته چي فخر په مردۍ کړې د بابا		راښکاره دي شوه مردي درومه بابا
دروغژن، زاني، ممسك به سردار نشي		هم بخيل، قول بيعت چي کا ابا
مه بدګوی شه مه فحاش شه مه زود رنځ شه		په ښه خوی کي آراسته اوسه زېبا
لکه زمکه هسي پست همېشه اوسه		چي ښه بد درباندي ځي سبا بېګا

په دې ډول دا قصيده شل بيته ده، خو نېغ نصيحت دئ ،کوم شاعرانه هنر يا د مضمون ښکلا نه لري، او لکه د يوه اخوند

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوندي وايي : "ښه کوئ بد مه کوئ!".
سکندر خان خو حساسه طبعه لري، شاعر دئ، د کلام قدرت يې په غزل کي ښه ښکاري، نکته آفرين دئ. د دغي غزلي په هر بيت کي يوه ښکلې معنا لري. په دوهم بيت کي د يار خيال او عزيز مېلمه او په څلورم بيت کي د نرګس ناروغي او په همسا پورته کېدل او د يار توري سترګي او په پنځم بيت کي د ستي کېدلو علت او په شپږم بيت کي له خاورو څه د لاله ګل راټوکېدل او په اووم بيت يوه صوفيانه نکته او د جهاني جمال ځلا داسي تخيلات دي، چي په پښتو کي يې د تعبير او تصوير او قوت بيان ښې نمونې ګڼلای سو. د اووم بيت جمالي ارزښت د دري د دې بيت سره اوړه پر اوړه درېږي :

در هر چه بنـــگرم تو پديدار بوده يی
ای نانموده رخ تو چه بسيار بوده يی

نه پوهېږم چي سکندر خان د خپل طبيعت دغه استعداد او قوت او نازکي او لطافت ولي په قصيده کي نه دئ ښکاره کړی؟
د ده د پلار او ورور هجري ځيني قصايد خو ادبي ښکلا په پېخرو پېخرو لري.
په دېوان کي تر اتيا بيته زياته يوه اوږده قصيده لري. په دې مطلع :

ځيني څه کارونه شي په دا جهان اوس
خصوصاً فتنه فســاد په دا ايوان اوس

وګورئ بې له کومه تمهيده يا نسيبه نېغ خپل مطلب ته ورننوزي. دی حق لري، چي د خپل عصر له ناوړو څخه شکوه وکي، ځکه چي د زمانې غالبو ظالمو حکمرانانو يعني د دهلي پاچهانو د ټول هند ثروت او د مظلومو ويني زبېښلې، او د ډهلي او اګرې مانۍ يې په جوړولې او د ملوك الطوايف ډمامې پر ګرده نيمه وچه باندي ډنګېدلې. دغه ټول فسادونه چي سکندر پخپله قصيده کي ځای کړي دي، تاريخي واقعيتونه دي او د فيوډالي نظام طبيعت او خاصيت هم دغه دئ.
وګورئ ! د شاه جهان زوی راولاړېږي او خپل پلار نيسي، په زندان کي يې غورځوي، خپل ورور تر غاړه نيسي او خوله يې وريټوي، پر ګرد هندوستان باندي د لمن الملکۍ (؟) نغارې وهي. دلته به د مظلومو بزګرانو او خواريکښانو او بېوزلو رعيتو حال څه وي؟ سکندر په دغه قصيده کي وايي :

مروت، وفا، رښتيا له دنيا ولاړل — ځای (يې) ونيوه دروغ، مکر، بهتان اوس
که پخوا دهر بهار و اوس شو منی — چي هر لور آه و فرياد کا رنځوران اوس
نه هغه لولو ګوهر له دريا ووزي — نه هغه لعل و ياقوت له بدخشان اوس
نه هغه باران په وخت له اورو اوري — چي تمامه مزکه وکا ګلستان اوس
د ماضي ايام شاهان به کوم کوم شمارم — په ښه نام واړه حيات دئ په دوران اوس
يو د دوی غوندي ځما په عصر نشته — چي لايق د سلطنت وي په دوران اوس

[16]

په دې ډول سکندر د خپل عصر ټول معايب او ناوړي په دې قصيده کي رابرسېره کوي، او د خپل چاپېر د خلکو اخلاقو او سلوك ته د انتقاد ګوته نيسي :

[16] په اصل (کي) مګر غلط چاپ سوی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په راتلل د تنګسې څه په اوربدل که د يار د بېلتانه په تير زخمي شي درې څلور چې سره ناست وي مه ور درومه		لور په لور په درڅخه لاړ شي همرهان اوس په طلب يې طالب مشه د درمان اوس سراسر دي په ورتلل کي وينم زيان اوس

د سکندر د عصر په ټولنيز ژوندانه کي د رياکارو او مغرضو شيخانو ډله هم دګوتنيوي وړ وه، دی حقيقي شيخان او د صافو زړونو خاوندان او هغه رهنمايان چې په فساد او ناوړو ککړ نه وي ښه بولي، خو پر ريايي او کرغېړنو مدعيانو باندي داسي انتقاد کوي :

که بازيد وکه ذوالنون واړه ښکاره وه د عالم له بدخويۍ پوشيده اوسي پکښې اور دئ د ټګۍ ويسا پر مکړه پندارونه يې پراته پر سجاده دي شب و روز چې تسبيح اړوي په لاس کي د دنيا په جمعيت په فکر و غم دي روايت د معتبر کتاب منسوخ کا		هسي نه وايم چې نشته بزرګان اوس په جبال او په ځنګل په بيابان اوس چې لړلي په ايرو ويني جوګيان اوس په دا مکر فن اکثر وينم شيخان اوس خپل حساب کاندي د زرو عالمان اوس په زانو مراقبه شي متقيان اوس چې سکه د زرو وويني قاضيان اوس

دا خو د رياکارانو او زاهدنمايانو او رشوت خورو قاضيانو غندنه وه، چې د سکندر خان د عصر د ټولني په ورانۍ او اجتماعي فسادونو کي بې برخي نه وه، اوس د دغي اجتماع د فساد بل اړخ وګورئ :

بېګانه ورته قرين وينم تر خپلو جاهلان ورسره خوښ په مسند ناست وي سيه تور داغ يې ښکاره د زړه په سر شي ويني سرې د مظلومانو نه دي څه دي؟ رحمدل، خدا ترسان به عامل نکا په کښتونو يې د ملك باران نه ووري		خوی خصلت د سردارانو شو دا شان اوس د عالم التماس نه وروړي دربان اوس چې له کوره د ده ووزي سوې نان اوس چې پرې سقف ستني رنګ کا د ايوان اوس دا ظلم به علمدار وي ظالمان اوس چې په ځای د ابر ژاړي يتيمان اوس

دا قصيده د سکندر د عصر د اجتماعي حال او د خلکو د ژوندانه او مسلطو طبقاتو د تېريو او ناخوالو هينداره ده، او که يې موږ په قديم ادب کي نظير وغواړو، نو د ناصر خسرو يا سنايي د ځينو قصيدو سره به شباهت ومومي. ځکه دغه دواړه شاعران دغسي د خپل عصر ناوړي غندي او سخته انتقادي ژبه لري.

د سنايي ځيني اخلاقي او اجتماعي ګټه وري قصيدې هم کوم تشبيب او تمهيد نه لري، نېغ په نسيب او انتقاد پيل کوي، او سکندر هم په قصيده کي د سنايي غوندي نقاده او نېغه لهجه لري. تاسي دلته د سکندر د قصيدې منتخب يو څو بيتونه وکتل، چې د حضرت سنايي يوه دري قصيده هم دغه شانته مضامين لري، اوګمان کيږي چې سکندر دغه قصيده ضرور لوستلې او خپله پښتو قصيده به يې هم د سنايي د انتقادي او اخلاقي وينا تر اثر لاندي ويلې وي، واورئ د سنايي څخه يو څو بيته :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ای مسلمانان خلایق حال دیگر کرده اند
از سر بی حرمتی معروف، منکر کرده اند
کار و جاه سروران شروع در پای او فتاد
زانکه اهل فسق از هرگوشه سر بر کرده اند
پادشاهان قوی بر داد خواهان ضعیف
مرکز درگاه را سد سکندرکرده اند
ملك عمر و زید را جمله بترکان داده اند
خون خشم بیوگان را نقش منظرکرده اند
عالمان بی عمل از غایت حرص و امل
خویشتن را سخرهٔ اصحاب لشکرکرده اند
خرقه پوشان مزور سیرت سالوس و زرق
خویشتن را سخره قیماز و قیصرکرده اند
گاه خلوت صوفیان وقت باموی چو شیر
ورد خود ذکر برنج و شیر و شکرکرده اند
خون چشم بیوگانست آنکه در وقت صبوح
مهتران دولت اندر جام و ساغرکرده اند

د سنايي دغه قصيده د خپل عصر هينداره ده، او دا د شاعر هنر او د مروج کلام اثر دئ چي مور د اخلاقي او انتقادي شاعرئ په ښېګڼو رودېږو، او تر ده وروسته ډېرو شاعرانو پخپلو ژبو کي د ده اغېزه منلې او د عصر د اجتماعي او واقعي مناظرو عکاسي يې کړېده. سنايي په پای کي وايي :

ای مسلمانان دگرگشته است حال روزگار
زانکه اهل روزگار احوال دیگرکـــــرده اند
ای ســـــنایی پند کم ده کاندرین آخـر زمان
در زمـــین مشتی خـــر وگا سر و برکرده اند

سکندر هم خپله قصيده داسي ختموي، چي د سنايي له کلامه سره بې شباهته نه ده :

چي په دا مـــــــکر فســـاد زمـانه وينم
لا عجب که سلامت يوسم ايمان اوس
نناره د نېك و بدوکړه ســــکــــندره
چي څه چارې کا عالم په دا آوان اوس
و هر بيت وته يې ګوښې ګوښې ګـوره
آيينه ده د سکندرګوره جــــهان اوس

اشرف خان هجري د سکندر ورور، پخپله يوه انتقاديه قصيده کي د ده شعر داسي ستايي :

د سکندر شــعر له څه سره مخئ کــــړم
طبـــــــيعت يې ډېر تر درو مــــــنور دئ
د اشعارو ملك يې همه په ژبه خپل کړ
په سرير د نظم شــــاه بل ســـــکندر دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د هجري خطي دېوان، ٤٤ مخ)
لنډه یې دا چې سکندر خان د خوشحال خان د زامنو شاعرانو په
لومړي صف کې درېږي او په تېره یې بیا غزل خورا خوږه او د سهلو وړ او خوندوره ده.

ګوهر خان خټک :
د خوشحال خان د درنې او د ستاینې وړ کورنۍ چې پښتو ادب ته کوم خدمتونه کړي دي، د دوی په سبب د خټکو کام د احترام وړ دئ.
ما د دې کورنۍ پر قصیده سرایي باندي ځېرنه اوکتنه تر دې ځایه رارسولې وه، چې متأسفانه د دماغي او قلمي کارونو د ډېرښت په سبب داسي ناروغي راته پېښه سوه، چې باید د طبیعت په سپارښت قلم کښېږدم، کتاب او کاغذ هم پرېږدم. ځکه نو پر سکندر خان باندي هم لنډ لنډ ورغېدم او د دې له پاره چې د خوشحال خان د زامنو څخه یو بل قصیده ویونکی ناپېژندلی نه وي پاته سوی، ناچاره یم چې دا بحث پوره کم او یو څو ټکي پر ګوهر خان باندي هم وکاږم.
راسئ چې لومړی خو ګوهر خان لږ څه وپېژنو :
دی د خوشحال خان له زامنو څخه دئ، چې د خپل پلار سره له کوچنیوالي څخه تر ځوانۍ پوري په اکثرو سفرونو او جنګي واقعو کي ملګری و، (تاریخ مرصع، ٣٢٢ – ٣٩٦)، او کله چې خوشحال خان په (١١٠٠ هـ ق) کال وفات سو، ده په دغه مثنوي کي د وفات تاریخ ووایه :

خان خانان و قدوهٔ افغان		آن حکیمی سر خردمندان
چون به هفتاد و هشت سال شده		چو الف بود، همچو دال شده
روز آدینه بود چون زجهان		رفت و ماندیم ما به آه و فغان
غرهٔ ماه مهر بود آن حوت		که به لب می نهاد مهر سکوت
بیست و هشتم ربیع آخر بود		که امین جان پاك او بر بود
چون زتاریخ فوت خان خبرم		شده "زما رفت زین جهان پدرم"

(تاریخ مرصع، ٤٨٢ مخ)
تر خوشحال خان وروسته چې په قبیلوي رقابتونو کي افضل خان د اشرف خان زوی او د ګوهر خان وراره بریالی او د خټکو خان سو، نو ګوهر خان هم د خپل وراره سره ملګری و، خو د سیاست چاري یې هغه ته پرې ایښي وې. وخت یې په علمي او ادبي چارو تېراوه، د ده دېوان ما نه دئ لیدلی، خو یو غونډ او ضخیم منثور کتاب یې د قلب السیر په نامه (٤٠٠) پاڼې ما د پېښور په موزیم کي کتلی دئ، چې په دېرش بابه کي یې د حضرت محمد) سیر او انساب او احوال او د خلفای راشدینو تاریخ د ډېرو عربي او فارسي معتبرو کتابو په حواله ترجمه کړی دئ، او د پښتو نثر په غورو آثارو کي راتلای سي.
ګوهر په دې کتاب کي ځای پر ځای خپل اشعار لکه غزل، قطعات، رباعیات او تغزلات او قصاید راوړي او د کتاب نثر په ښکلی کوي.
دا کتاب یې په (١١٢٠ هـ) کال د خپل وراره افضل خان په نامه کښلی او د دغه ادیب او مؤرخ او مقتدر خان ادب پالنه او د پښتو کتابونو را ژوندي کړنه یې ستایلې ده.
دی وایي :
"اګر چه پښتو ژبه په علت د دورنشینۍ هونبره لذت نلري چه عربي او فارسي سره نسبت شي، لیکن از راه ضرور پښتنو ته هم په پښتو ویل بهتر دي، او سنت الهي هم پدا جاري دئ. هر کتاب چې به نازلېده، هم د هغه قوم په ژبه به نازل شه، دا پدا چې د هر چا پخپله ژبه فهم کېږي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوه یاران چي راز د زړه تر بله نمایي
بایده دئ چي پخــــــــــپله ژبه وایي
د فارسیانو کن مکن ویل څه سود کا
پښــتنو ته کړه مــکړه ویل ښه ښـــایي
د کتاب د مضمونونو په ترڅ کي ځیني مفیدي اخلاقي او اجتماعي ټوټې داسي ځایوي :
مال چي دي وخوړ، هم هغه ستا دئ
چي له تا پاتو شي نور د نور چا دئ
که دي څه وښنده د خدای په لوري
مال دي هم دا دئ مال دي هم دا دئ
د ګوهر خان د فکر جولانګاه هم هغه دیني او مذهبي چاپېر دئ او دغه کتاب یې هم په دیني احساس او روحاني داعیه د دیني لویو لارښوونکو پر احوال کښلی دئ. نو ځکه د ده قصیده هم دغسي رنګ لري او په دیني پیرایو سبماليږي.
د قلب السیر په سریزه کي د حمد و ثنا یوه ډېره اوږده قصیده لري چي د حضرت محمد) پر نعت او دعا ختميږي، او داسي ښکاري چي سړی په مسجد کي د یوه ژبور اخوند خطبه اوري، دا قصیده داسي شروع کيږي دلته نو په صنعت التفات لوی څښتن ته خبره اړوي :
نه د خیال د عقل کار شته ستا و ذات ته
انبیا دي سرګــــــشته په دا اســــرار شي
وروسته بیرته له مخاطبه، غایب ته ملتفت کيږي :

څه عجب خرګاه یې روغ کړ بې ستونه
پکښې نور کاروڼ ... چي یې رفتار شي (؟)
څه عجبه فرش ترو لاندي غوړولی
بیا پر جوړ، جبال، اشجار، دریا ثمار شي
ډېر تأثیر یې په آفتاب مهتاب کي ایښی
هم له نوره یې روشن لیل و نهار شي

دا دئ له دغي قصیدې څخه د نعت څو بیته :
محمد یې کړ پیدا له خپله نوره
عرش و فرش یې کل روشن پدا انوار شي
دی سلطان دئ اولوالعزم د انبیاوو
د آدم او د حوا پرې افتخار شي

قصیده خورا اوږده ده، دلته نوره نه ځايیږي. مقطع یې په شاعرانه ویاړ ختميږي، مګر ښاغلي لوستونکي په ذوقي توګه دا ټاکلای سي چي ګوهر خان به په دغه افتخار کي څوني برخه لري؟
ښه یې وپیبل ګــــــوهر په تار د نظم
آفرین دي پدا هسي شان اشعار شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د قلب السیر له خطي نسخې څخه)

تر هغه ځایه چي د ګوهر خان نظمونه او نثرونه لیدل سوي او پیدا سوي دي، موږ ده ته د خوشحال خان په شاعرانو او لیکوالو زامنو کي دریمه برخه ورکولای سوای، ځکه چي د ده په تخلیقاتو کي هنري ښکلا او شاعرانه لطافت لږ ښکاري، او په فني لحاظ یې ناظم بللای سو، نه شاعر.

د ګوهر خان د وفات نېټه نه ده معلومه، خو د قلب السیر له سریزې او د ده له ویناوو څخه ښکاري چي په (۱۱۲۰ هـ ق) کال سپین ږیری او د کورنۍ مشر و. خپل وراره افضل خان ته د کشر په خطابونو سره دعاوي کوي، او د ده توفیق د قوم او ژبې په خدمت کي غواړي.

کاظم خان شیدا :

کاظم خان شیدا د خټکو د کورنۍ د ادبي ګلستان وروستی ګل او د هغه آسمان آخرنی ځلاند ستوری دئ، دی د خوشحال خان کړوسی او په څلور پښته د خپلي کورنۍ د ادبي روایاتو حامل و.

کاظم خان په داسي محیط کي پیدا او لوی سوی و، چي نیکه او پلار او ټول تربرونه یې شاعران او لیکوال او مؤلفان وو او له دغسي ادبي چاپېره حتماً په ټولو ادبي روایاتو او فني عنعناتو خبر سړی راوزي.

اما د کاظم خان په شاعري کي چي غزل یې لویه برخه ده یو راز لفظي او معنوي بدعت ښکاري، ځکه چي ده د فارسي ادبي تعبیرو او د عربي غریبو الفاظو راوړلو کي داسي افراط کړی دئ چي یقیناً یې د ده شعر د پښتو له ادبي معمول سبکه لیري کړی دئ.

د کاظم خان د دې فکري او لفظي تحول د تحلیل له پاره موږ مجبوره یو چي د ده د ژوندانه محیط او د عصر ادبي جریان وڅېړو او ویې ګورو.

د شیدا د ژوندانه دوره د هند د مغولو د آخرینو سوګلیو وخت دئ، د ده مخي ته د فارسي د سبك هند د مقتدرو استادانو لکه کلیم او عرفي او فیضي او نظري ښکلي تخلیقات پراته وه، مګر هم په دغه عصر کي د سبك هند افراطي شاعرانو لکه بیدل او ناصر علي د شعر پر ادبي جریان دروند تسلط درلود، چي دغو استادانو په فارسي ژبه کي د تعبیر او ادا او موشګافۍ او نزاکت آفرینۍ او شاعرانه تلازماتو او استعارو یو نوی ور پرانیتی و. حتي چي ځینو پخو د فارسي ادب استادانو دغه جریان کورټ بدعت ګاڼه او سخت یې غانده.

محمدعلي حزین چي له فارسه هند ته راغلی د ادب منلی استاد و، د دغه جریان داسي مخالف و چي ده به ویل :

"که زه بیرته وطن ته ولاړ سم نو د خپلو ملګرو او دوستانو د خندا او ملنډو له پاره د ناصر علي تر کلام بل بهترین شی نه سم وړلای".

مګر میرزا عبدالقادر بیدل چي یقیناً د خپل عصر لوی پوهاند او صوفي او پوخ شاعر و دغه سبك یې داسي مقبول او د منلو او سهلو وړ کړ، چي وروسته دغه استاد ډېر پیروان او عقیدت مندان وموندل او یو خاص د ادب مکتب یې وپرانیت چي حقاً باید د ده په نامه د بیدل مکتب وبلل سي.

په پښتو ادب کي همدغه هندي سبك اغېزې وکړې او لومړی پلا حمید ماشوخېل مهمند د دغه سبك ادبي موشګافي او تلازمات د نظیري او عرفي په پیروي خو په معتدل ډول پښتو ادب ته راوستل.

مګر د حمید استادي دغه ده چي د پښتو د تعبیر قوت او رنګ او جوله یې پکښې خوندي کړه، او په دې کار کي یې له بې ځایه افراطه ځان وژغوره.

اما شیدا خو د خپلي کورنۍ په فیوډالي کړاو کي د سیاست ښکار سو او د عمر اکثره برخه یې په کشمیر او هند او رامپور کي له وطنه لیري تېره کړه او د سبك هند سره مستقیماً مخامخ سو او د هند د ادبي جریانه څخه یې درنې او سِده اغېزې قبولي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې[۱۷].

نو که د ده په شعر کي موږ يو ډول بدعت او افراط کاري او د سبك هند د آخرني عروج نخښې وينو، دی به ډېر نه ګرموو، ځکه چي محيط خو حتماً د شاعر په فکر او سبك کي اثر کوي، او پخپله شيدا هم دې نکتې ته متلفت و، چي ويل به يې:

که نکات مي عجايب دي		عبارات مي غرايب دي
خاص به حسن د کلام وي		د معنی دقت يې عام وي
خالي نه وي له صنعته		عاري نه وي له رفعته
په لوستنه يې ابتهاج کړه		آفرين مي په مزاج کړه

رشيتا دا ده چي شيدا د فنان ذوق او مضمون آفريني قريحې خاوند او ده په پښتو کي هغه کار کړی دئ چي بل چا نه وکړی.
نو لکه په فارسي کي چي د حضرت بيدل تخليقي ادب خاص مقام لري او حتی مخالفين يې هم د فکري يوې خاصې ذخيرې په ډول مني او دغه ګران بها پانګه نه سي هېرولای، دغسي هم د شيدا شعر او په خاص کړه بيا غزل يې د پښتو يوه خاصه او خوندوره پانګه ګڼل کېدای سي.
د شيدا پر شاعرۍ باندي څېړنه او ږغېدنه ډېر وخت غواړي، خو دلته زما د دې څېړني سره يوازي د ده قصيده اړه لري.
ښاغلي بېنوا څو کاله مخکي د ده دېوان ترتيب او چاپ کی، چي فقط د شيدا دوې قصيدې لري او يوه يې نږدې دوه سوه بيته ده.
د دې قصيدې تشبيب د منظرنګارۍ او د شاعر د نکته آفرينۍ يو اوږد سجل دئ چي داسي پيل کيږي :

بيا تحول شو د حمل ګوره آثار		شګفته په هر طرف تازه بهار
څه بيان وکړم د ګلو له افراطه		يا انواع کړم د ګلونو درته شمار
يا چه چه د عندليب په ښاخ د ګلو		يا جلوه د روان آب به سبزه زار
يا خوبي په هر طرف د خرميه		سرسبزي د باغ و راغ هم د کوهسار
يا په سر د هر زلمي زېبا ګلونه		يا په غاړه د خوبانو رعنا هار
يا له خياله آشفته د دستار ولونه		بې شماله توري زلفي تار په تار
يا لباس د دلبرانو قسم قسم		يا يې ټيك په تور اوربل باندي آشکار
يا يې دور د خلخال او د څړيه		په خرام کي يې ادا د ژرنګهار
يا نغمه د مغني په څو څو رنګه		ترانه يې د شيدا رنګين اشعار
يا شوخي د رقاصانو په ادا کي		يا ګرمي د حريفانو په خپل کار
يا هر دم باده نوشي د ساقيانو		منعدم وينمه هوش د باده خوار

دا قصيده د شيدا فکري مجرا ښه راښيي چي د هندي ژوند نخښې پکښې تصوير سوي او داسي ښکاري چي شاعر د هندي بزم په رنګ پوره رنګېدلی و او هر څه چيويني او هر څه چي وايي، ته وا ږغ يې د يوه هندي موشګاف ويونکي ږغ دئ.
وګورئ په دې بيتو کي شرري تخم او د بنفشې ږمنځ، او د غنچې پرده، او د برقي شعلې ګرم بازاري او د ګلو د اور لمبې ټوله

[۱۷] د پښتو ادب تاريخ، د څلرم ټولګي له پاره، پر همدغه ځای پای ته رسيږي، وروستني ټول مطالب مي (د پښتو ادب په تاريخ کي قصيده) نومي کتاب څخه رانقل کړي دي. (م. روهيال)

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه تراکیب او تعابیر دي چي فقط هم د هندي سبك د آخرني عروج په وخت کي د بیدل او ناصر علي له خولې اورېدل کیږي. خو د نورو په غوږو کي داسي ږغونه حقیقتاً غرابت او وحشت لري، او د محمدعلي حزین په تعبیر فقط د خندا او منلهو وړ دي، شیدا په دغه قصیده کي وایي :

د غنچې له پردې مخ د ګل ښکاره شي		د عروس غوندي په ډېر زیب و سینګار
چي په سر لکه شعله یې حواله شي		پس شرر د ګلو تخم کړ ګل کار
توري زلفي یې پرېشاني په سبا شوې		شانه هیڅ د بنفشې نه ده په کار
پرېشاني د ګل خرمن کړ ګل فروشو		که د برق په شعله ګرم دئ بازار؟
په لمبه یې لکه دود د بهار ابر		افروخته په باغ و راغ د ګلو نار

د هندي نښا یو منظر داسي تصویر کوي، چي د دې فن کمال دئ، خو رنګ یې داسي هندی سوی دئ چي له پښتني ذوقه او د پښتو له تعبیره ډېر لیري ښکاري:

څرخ وهل د دل آرام دي راته وایه		که فلك دئ نن زما په کام د وار
په رنګین قالین رفتار کوي د رقص		که صبا دئ په ګلشن کاندي ګذار
حنایي قدم چي اوس په قالین کیږدي		د کاشان اهل صنعت شه ځني زار
په صفا یې د لقا قالین مرآت شي		د توتي نقش ګفتار کاندي چغار
په صدا یې د هر زنګ او د کنګرو هم		هر نفس د شاهد باز خاطر افکار
د مهتاب په چپ و راست په پېش و پس هم		لکه خاص شي کواکب په انتشار
د سیم تن په هر طرف افراط د نقد		چي حاصل یې وي د فن کامل عیار

شیدا د دغو موشګافیو او صناعیو وروسته ځینو اخلاقي مطالبو ته ګرېز کوي، او خپلي قصیدې ته د پند او موعظت رنګ ورکوي. مګر دلته هم منفي او فراري فلسفې ته هڅه کوي، چي دا هم د هند د روحاني محیط او د ده د ژوند د اوږدو محرومیتونو نتیجه ده، وایي :

د دنیا اوج لړلی په ډېر غم دئ		لکه کښېنوي عاصي په سر د دار
اعتماد یې هیڅ په داد و ستد نشته		کجبازي یې ده په مثل د قمار
انقلاب د زمانې تنده سېلۍ ده		چي په هند یې وه راغلې دند و کار
طاوسي تخت یې په شان د بنې واخیست		بیا یې تېر کړ تر کابل و قندهار
خپله خونه لکه مرغ د پیر کاه کړه		چي محتاج نه شي په عمر د معمار

د شیدا دا فکري فراري اړخ خو اوس زموږ له پاره اخلاقي سرمشق نه سي ګرځېدلای، مګر د ده ادبي زیار او رنګارنګ مضمون آفریني او نوي تعابیر خو زما په خیال پښتو ادب ته د یوې پانګې په ډول ډېر غنیمت دي، او که ده څه بدعت کړی وي، نو هغه به هم د بداعت حصه په شمېر راتلای سي او دی به د ادبي شریعت په حکم په دې خپل کړاو کي مأخوذ نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه په ژبه کي باید تل د توسیع او ارتوالي وسایل موجود سي او د هر راز تخیل د تصویر له پاره الفاظ او تعابیر ولري. نو د مرحوم شیدا سخنګویي چي د پښتو په بحار کي د سوسن ژبه سرمه سایه کوله پر خپل ځای د قدر وړ ده، او موږ د شیدا زیار او مښود د پښتو ادب په تاریخ کي کورټ نه سو هېرولای.

د سوسن ژبه حیرت کړه ســـرمه ســـایه
چي شیدا په دا بحار کي سخنګوی شو

شیدا پیاوړی آرټیسټ و، خو افسوس چي د ده د آرټ ذوق له خپله محیطه لیري د هند په مځکه کي پرورښت وکی او هندي اداکارو په دې ساده پښتون نوري چاري وکړې، دی پخپله وایي :

په هندي ادا یې وکړې په ما چـــاري
زه شیدا په زړه ساده د روه افغان یم

د نورو شاعرانو قصاید

د خواجه محمد بنګښ قصیدې :

د یوولسمي هجري پېړۍ دغه نازکخیاله شاعر موږ هغه وخت و پېژاند، چي د ده (۲٤) غزلي او شپږ قصیدې راورټي پخپل کتاب ګلشن روه کي په (۱۸٦۰ م) کال د انګلستان په هرتفورډ کي چاپ کړې، او بیا فادر هیوز په کلید افغاني کي هم ځای ورکی، (د لاهور طبع ۱۸۹۳ م).

کله چي په (۱۳۱۹ ش) کال ما د پښتانه شعراء لومړی ټوك سره راټولاوه، نو مي د بنګښ پر احوال او شاعرۍ باندي فقط د ګلشن روه او کلید افغاني په حواله لږ څه ولیکل، خو وروسته د ده د دېوان یوه خطي نسخه د مردان د پښتنو یوه پوه ښاغلي حبیب الرحمن ما ته راولېږله، چي تر اوسه راسره پرته ده، څو چي په (۱۹۸۵ م) کال د پېښور پښتو اکاډیمۍ د پرېشان خټك د مقدمې سره چاپ کړه.

خواجه محمد د خوشحال خان د زمانې سړی دئ، چي هم د شاه جهان او بیا د اورنګزېب معاصر ګانه سي، پخپله وایي :

هسي خــوښ د تخــــت د پاسه خــرم نه دئ
چي عاشق د ستا په درکي خوښ خرم دئ
(د دېوان ۹۳ مخ)

خرم خو د شاه جهان نوم دئ، چي په (۱۰٦۸هـ ق) کال خپل زوی له تخته راوغورځاوه. په بل بیت کي خپل معاصرت د اورنګزېبه سره هم داسي ښیي :

د اورنګ په پاچهي کي مي نیاو نه شي
زه خواجه محــمد به ووزم و بل لـــــور ته

نو موږ د ده د ژوندانه حدود له (۱۰۳۰ هـ ق څخه تر ۱۱۰۰ هـ ق) پوري ټاکلای سوای.

دغه مطلب په لاندي دلیل هم ټینګېږي چي بنګښ په چشتي صابري طریقه کي د میا عبدالرحیم مرید و او د دې سړي پلار میا علي د شېرپاو اوسېدونکی بیا د اکبر پورې د اخوند پنجو مرید و، پخپله وایي :

چي ســـــاکن د چشــــتیانو په سریر دئ
شیخ حضرت عبدالرحیم زموږه پیر دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اخوند پنجو بابا د مرګ کال (۱۰۷۳ هـ ق) دئ (خزینة الاصفیا، ۱/۷۹ مخ). نو بنګښ په درو وسیلو د اخوند پنجو د طریقت په سلسله کې داخل بلل کېږي.
د خواجه محمد بنګښ غزلي خو په لفظ او معنی کې د هنر ښکلا لري، هم یې قالبونه ښه دي هم یې محتوی ښکلې ښکاري، د تصوف په رنګ کې عاشقانه غزلي لري چې کله کله په اخلاقي او عرفاني ګڼو هم پسوللي سوي دي، لکه د زړونو ماتول (نه آزارول) چې شاعرانو راز راز مضمون آفریني پکښې کړي دي، خواجه محمد یې په دې بیت کې څنګه په یوه حسي تشبیه سره تلقین کوي :

زړونه مه ماتوه لعل د بدخشان دي
بیا مشکل دي رغول د شکسته وو

په دې بیت کې د جناس او استعارې او تضاد اقسام څنګه سره یو ځای سویدي :

ګوتې توري کړې په ما یې کړې راپوري
زه حیران یم ستا د سپـــینو ګــوتو تور ته

د ښاغلي پوهاند رشاد په حساب د ده خطي دېوان (۱۸۱۳) بیتونه اوګرده (۱٤۲) غزلي او (۳۱) قصیدې لري، (وږمه مجله، ۲ ګڼه ۱۳٤۸ ش)، او دغه نسخه چې په (۱۳۲۰ هـ ق) د حمیدالله په بد خط کښلې سوېده، ډېر نواقص او ادبي عیوب هم لري، چې سړی ورته ارياني‌ږي. ځکه چې د خواجه محمد ځیني غزلي خو د ده بشپړه ادبي استادي او پر لفظي او معنوي ښېګڼو باندي احاطه څرګندوي چې په عروضي اصطلاح یې خرم بولي.
او د ځینو بیتونو ضروري هجاوي یې کمي دي، یعني پزېږې کړي بیتونه لري. داسي ګمان کېږي چې دغه به د کاتبانو ګناه وي، چې د ده د ځینو بیتونو پزي یې ور پرې کړي دي.
د ده له یوې اوږدې قصیدې څخه د اځو بیتونه ولولئ چې د شاعر د هنري کمال ځلا ځني ښه ښکاري :

زړه راځخه وړی دئ جمال د چشتیانو
سرې سترګې، سرې شونډې مجذوب حال د چشتیانو
واړه شهبازان د لا مکان سیرونه کاندي
هسي رنګه تېز دئ پر و بال د چشتیانو
پټ په زړه کې تل لکه لاله وینه د زړه خورم
نشته دئ په ژبه قیل و قال د چشتیانو
دا څه سپوږمۍ نه ده چې ځلیږي په آسمان کې
تللی په آسمان کې د آس نال د چشتیانو
زړه به د دردمنو لکه ګل پرې وغوړیږي
کله به راوالوزي شمال د چشتیانو
هیڅ ورته څرګند شوه د دنیا واړه شالونه
هر چې یې اغوستي شړی، شال د چشتیانو
سر و مال به ورکړم کې یوه ذره ترې راکړه
ډك جامونه ګرزي مالامال د چشتیانو
واړه ښایسته په مثال ستوري د آسمان دي
ما پکښې موندلی دئ هلال د چشتیانو

(ص ۸۲ خطي دېوان)

قصیده اوږده ده، او سړی د شاعر د استعداد نښانې پکښې لیدای سي، خو ټوله د یوه مخلص ارادتمند له زړه راوتلي کلمات

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، چي د نورو په درد نه خوري.
خواجه محمد د تلقين او وعظ و پند قصيدې هم لري چي د کلام قوت او رواني يې ځني ښکاري، دا د سنايي غوندي زهديات دي، چي د شرقي ادب يوه لويه برخه ګرځېدلې ده، لکه دا قصيده :

د دنيا عمر دي تېر که بېهوده		که شپېته و، که اتيا و که زياده
بختورو له دنيا فايده يووړه		تا بې زيانه هيڅ ونه کړله فايده
د مجلس ياران همه درڅخه لاړه		نظر نه کړې په رڼو سترګو اوده
په سرې باندي چي غم پرېوزي خوب نکه		ته چارپا يې که سړی آدم زاده؟
پلار، نيکونه دي همه په مرګ تمام شوه		خلاص به نه شې يکتنها علاحده
زنده سر به په دنيا کي پاتي نه شې		چا اخيستې ده غافله ستا هوده
په پيرئ دي ږيره سپينه شوه ملا ټيټه		لا ترکومه به پايېږې جك زده
ستا شپېته کلونه تېر شوه زوړ بوډا شوې		ته لا ځان ګڼې تر اوسه چهارده
که عاقل يې دنيا پرېږده قلندر شه		فقيران په دواړه کونه آزاده
د ګمان پرده دي ليري کړه له مخه		رضا کېږي د صاحب په اراده
د مغان د دروازې د در خادم شه		چي د عشق له جامه درکاندي باده

دا زاهدانه قصيده په مناجات داسي ختمېږي :

هدايت وکړه و ما ته يوه خدايه		چي و تا ته ځم په سم لار رسېده
ما بد وکړه زه بنده يم بې ادبه		ته بخشش کوه پخپله قاعده
ګناه کار خواجه آزاد کړه غني خدايه		غنيان تل آزادوي زاړه برده

(ص ۹۲ خطي دېوان)

په دې قصيده کي د عشق او ميني د مرموزي دنيا ځيني اسرار او دردونه يا خوندونه او شواخونونه ځرګندوي، او داسي ښکاري چي دی پخپله په عيني ډول له دغو وارداتو سره آشنا و :

(c) ketabton.com: The Digital Library

عاشقان نظر په مخ د قمر نه که	ببله یاره و بل مخ ته نظر نه که
شپه و ورځ د ده په فکر مستغرق وي	غیر فکر (یې) په زړه کې ګذر نه که
نور عالم چې سپوږمۍ ویني اختر که	عاشق بې د یار له میني اختر نه که
هغه لاف د عاشقۍ کا په دروغو	چې بلبل غوندي فریاد په سحر نه که
د هجران اغزی مي ښخ دئ په پهلوکي	عاشقان بېغمه خوب په بستر نه که
پروانه له بلي شمعي نه جاروزي	څو آخر پرې دړې دړې بشر نه که
که یار سر ورځخه غواړي ترې (یې) ځارکه	هیڅ د سر په پرېکولو خطر نه که
عاشقي د تن پرورو خلکو نه ده	خر، ټټو به خدای د آس برابر نه که
په خوله تشي لافي کا د عاشقۍ	معشوقه چې ورته وایي اثر نه که
که هر څو ورباندي کا ناځاري چاري	عاشقان د یار له جوره حذر نه که
مستغني د قناعت په خزانو شي	جستجوی د دنیا دارو په در نه که
هم سفر هم یې مقام دئ پخپل کورکي	و بل لوري ته هیچري سفر نه که
که په هر وېښته یې وي هزار هنره	بې له عشقه عارفان بل هنر نه که
د عشق تاج به د هغه پر سر حرام وي	چې د یار له پاره خاوري په سر نه که
په دا لاري ډېر خطر دئ لاړ به نه شي	څو چې توره د اخلاص په کمر نه که
له دې غمه به هرګز بېغمه نه شي	څو ګردن د غلیم غوڅ په خنجر نه که
د عاشق نامه به کله وي پر روغه	څو په سرو لنبوکي ځان سمندر نه که
بحروبر یې دواړه بیا مونده په کورکي	عاشقان سفر د بحرو د بر نه که
د تهمت له ناپاکیو به خلاص نه شي	څو پناه ورته د صبر سپر نه که
که تندی په دواړه لاس وهي له غمه	نور به کښلي د محفوظ د دفتر نه که
په یوه نظر یې زړه راځخه یووړ	یار و ما ته نظر بار دیګر نه که
پرهرونه مي د زړه واړه زون شوه	طبیبان مي هیڅ علاج د پرهر نه که
زه په یار پسي په غلا ژاړم له خلقه	چیري نه وي چې رقیب راخبر نه که
ما به سر له تنه غوڅ د رقیب پرېکړ	ملګري راسره چرغ اخضر نه که
آه فریاد کوم له درده سره ژاړم	د آه غشی مي هرګز پرې اثر نه که

[18][19]

د خواجه محمد که سر ځي لاړ به نه شي
څـــــو یوه بوســـه یار ده لـــــــره ور نه که
(خطي دېوان، ۷۰ مخ)

دا وې د خواجه محمد د قصیدو یو څو نمونې چې دلته راغوره کړه سوې.
ښاغلي لوستونکي که دغه د عشق او زهد بیانوونکي قصیدي ولولي، او بیا یې د ده د غزلو سره پرتله کې نو به دا له ورایه ورښکاره سي چې غزلیات یې ډېر ښکلي او مستانه او لطیف دي، خو په قصیدوکي یې د زاهدانه تقشف ډېري اغېزې لیدلي

[18] مراد د نقشبندي صوفیانو سفر در وطن دئ. چې صوفي پخپل نفس کي یون کوي، او خپل باطن تصفیه کوي او ځان پېژني.

[19] زوی : هغه د وینو سره ګډې اوبه چې په زخم کي وي. زون : هغه پرهار چې اوبه واخلي او زوي کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي.

موږ به خواجه محمد په دې واعظانه قصیدو او مریدانه ویناوو نه کږو، دی د خپل عصر د روحاني فضا نمایندګي کوي، او دغه کیفیت د دغه عصر په اکثرو هنرمندو شاعرانو لکه د عبدالقادر خان او ګوهرخان او نورو په ویناوو کې هم سته.

لنډه یې دا ده :

که موږ د خواجه محمد د ځینو غزلو طراوت او ښکلا او مضمون آفریني او بیا د ځینو قصیدو واعظانه ډول یا د مضمون اوچتوب ګرده سره راټول کو او ده ته د پښتو نورو شاعرانو په کوم پوړ کې د دربېدلو ځای وټاکو، نو به په متې د هجري او عبدالقادر ځای ته ورسېږي.

وګورئ ! د بنګښ دغه د وعظ او زهد مطلبونه که د غزل په قالب کې توی سي، نو داسي ګټوره، ښکلې او موثره وینا ځني جوړېږي :

چي بازار لره خالي لاسونه درومې	اټکل نه کېږي چي سود به ځني راوړې
ته د وړاندي ځې دنیا دي کړه د وروستو	په تورتم کي مشال ولي پسي شاوړې
عاقبت به یوه ورځ درځخه مات شي	که هر څو په احتیاط لوښي متیا[20] وړې
چي دي تخم پر پټي کرلی نه وي	د غلې په وخت به واخلې ځني خاورې

نصیحت و بل ته کړې خواجه محمده !
ته یې ولي د خپل زړه په غوږو ناورې؟

(خطي دېوان، ٤١ مخ)

د علي اکبر اورکزي په ګلشن افغان کي قصیدې :

د اتحاد جماهیر شوروي د ارمنستان د جمهوریت د مرکزي ښار ایروان په کتابخانه کې یو ډېر خوشخطه او ښکلی او منقوش او مذهب (طلاکاري) او مصور دېوان سته، چي په هغه کتابخانه کي یې نمبر (٥٣٨) دئ.

نه پوهېږم چي دغه قلمي ښکلې او مصوره نسخه څنګه له پښتونخوا او کشمیره ارمنستان ته وړل سوېده؟ د دې نسخې یو میکروفلم د کابل په عامه کتابخانه کي سته.

د نسخې خط ښکلی نستعلیق دئ او ځیني مصور مخونه هم لري، د تصویر او تذهیب سبك یې کشمیری او متأخر دئ، خو د ښکلا او رنګ او تصویر او تذهیب اټکل یې په تور میکروفلم کي ښه نه کېږي او فقط دوني ښکاري، چي یوه ښکلې او ښه خوشخطه نسخه ده. علي اکبر په قام اورکزی دئ، دا پښتون قام په تیرا او د کورمي په سیمو کي له قدیمه اوسي او دا هغه وادي ده، چي تر اسلام دمخه د کوشانیانو د وروستنیو شهزادګانو او د کابلشاهانو په لاس کي وه، او اکثر د هندوستان تجارتي کاروانونه او د فاتحانو لښکر به له دغو سیمو تېرېدل.

کله چي امیر تېمور لنګ په (٨٠٠ هـ) د هندوستان د نیولو له پاره له دغو سیمو څخه تېرېدی د دې ځایو مشران شیخ احمد، خواجه اوغاني او ملك محمد او لشکرشاه اوغاني او شیخ عبدل وو[21]، او مؤرخان د دې ځای د ایریاب او شنوزان درې یادوي، چي هلته یوه اوغاني قبیله اورکزۍ اوسېده.

له دې تاریخي سنده ښکاري چي اورکزي اوغانان اوه اته سوه کاله دمخه له امو په دې ځای کي اوسېدل[22].

علي اکبر اورکزی له دې ځایه د (١١٥٦ هـ ق) په حدودو کي هندوستان ته تللی او په اکثرو ښارو ګرځېدلی دئ، د ده وظیفه غالباً عسکریت دئ، خو په پښتو او دري ژبو ښه شاعر او لیکوال هم و. د ده دېوان مردفي پښتو او پارسي برخي لري او یو

[20] متیا : له مات څخه صفت دئ، یعني ماتي قبلوونکی لکه بسیا، لګیا او نور.

[21] ظفرنامه، ٢/٣٤، ٣٧.

[22] روزنامهٔ غزوات هندوستان ٥٨، د پتروګراد طبع ١٩١٥ ع، په دې کتاب کي دا نوم غلط اورکزنی(؟) چاپ سوی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سني مذهبه حنفي او نقشبندي طريقې پيرو باذوقه او اديب پښتون ښکاري. د خپل دېوان مقدمه يې په دري داسي ليکلې ده :

"سپاس و ستايش بی پايان و حمد و ثنای فراوان، مر متکلمی را سزاوارست، که زبان هر حامد به چندين لغات مختلفه گويا گردانيد، و هر قومی را معنی لغات تازی و دری[23]، و افغانی دانايند ... اين فقير احقر مولای سيد علی اکبر بن قاسم خان اورکزی قوم افغان ساکن تيرا خيبر، در حداثت سن و آوان طفلی که طبيعتش مانند کف مفلسان، از نقد فن شاعری عاری بوده ... به فرمايش سلطان شوق به تسويد غزل چند، بزبان افغانی که محاوره اسلام و مانوس الاستعمال بود، چند صفحه را سياه ساخت و برقعات متفرقه مرقوم شده ... بعد از ان در عنفوان شباب در تعليم و آموختن اين فن نزد اکثری از اولوالالباب سعی و فور بکار برده ... و چون اين گلدسته مشتمل بر ازهار الفاظ رنگين و متضمن اشعار معانی شيرين است به اتقای حضرت يزدان به "گلشن افغاني" موسوم گشت ...".

د گلشن افغان لومړۍ غزله

زړه مي بل هغه دلبر په اور د غم کا		چي مي ورك په دغه اور د سترګو نم کا
هسي ما غوندي يې ډېر عالم خراب کړ		کرشمه و ناز پېشه چي يې صنم کا
د عالم په باب ژوندی له مړو بتر يم		که خوك شمار زما په عين د عالم کا
سرو مال تالا کوي پروا يې نه شي		که جهان سره برهم په يوه دم کا
لکه دی کاندي د هر عاشق په باب کي		د ازل حکم نه لوحه، نه قلم کا
په دغه ساعت يې زړه له ما نه يووړ		اوس په خپله غلا انکار راوړي قسم کا
د سپين مخ په عکس هر شي ته به ګوري		د مضمون په نمايش يې جام د جم کا

هر ســـــاعت به د يار ذکــــر کا په ژبه
که "اکبر" د زړه د زخم څوك مرهم کا

اکبر د هند په ښارو ګرځېدلی، او هلته هم د پښتنو سره محشور و، او له هيواده يې خپل سلامونه د وطن يارانو ته را استول. دی په يوه اوږده قصيده کي خپل ياران يادوي. چي څو بيته يې دا دي :

باده والوزه وطن ته په رفتار شه		د هر چا له حاله ښېل ښېل خبردار شه
لکهنو له ښاره کوچ وکړه بهار ته		په کتهيرو پښتانه باندي ګذار شه
د سردار سرفراز خان پرسش لازم دئ		چي څښتن يې هم ياور هم مددګار شه
د حاجي اخون په قبر دعا وکړه		د يوسف په حال دانا او خبردار شه

[24]

وروسته د پېښور د سيمي ځيني ياران يادوي او د ميا عمر څمکني دوه زامن داسي ستايي :

کشر ميان ته په دوه لاسه تعـــــظيم وکه
محمدي صاحب ته هم په تعظيم پار شه
د اکـــــــبر سلام په هر چــــا باندي وايه
په دعا مي يادوئ چي برخـــودردار شه

[23] د دري د نامه استعمال دلته د پارسي پر ځای د غور وړ دئ.

[24] کوچ بهار د هند يوه سيمه ده، او دلته د کوچ په معنی کي يو راز ابهام موجود دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکبر چي د تیرا د غرو او ښو خوشنوا بلبل و، په هندوستان کي له ژوندونه په عذاب سوی او خپل وطن یې داسي یاداوه :

نور توبه مي له پنـــــجابه هم له هــــــــنده
په نصیب زما که خپل ملك و وطن شي

له دې لاندي بیته ښکاري چي په کابل کي هم څو عمر اوسېدلی دئ :

چي خاطر مي دي بندي په تور اوربل کي
ځـــــکه نه مي شي اســـــتوګه په کابل کي

اورکزی د پښتنو شاعرانو له کلامه سره آشنا دئ، ډېر شاعران یادوي او خوشحال ختټك داسي ستایي :

نور د شعر مزه مه غـــــــــواړه له چـــــا نه
پوهنده د هر کلام ښه ســــــــخندان ولاړ
د خوشحال ختټك ارمان به اکبر یوسي
چي د میني د اخلاص کان له جهان ولاړ

د اکبر په دري او پښتو اشعارو کي د ده د عمر ډېر وقایع ذکر سوي دي، دی په پښتو ژبه کي د متوسطي درجې شاعر ګڼل کیږي، او کله نامانوس الفاظ هم راوړي. اکبر په خپل دېوان کي شاه عبدالرحیم نقشبندي خپل روحاني پیر ستایي او بل خپل استاد شاه معظم[۲۵]، ښيي چي د هغه یوه موعظت نامه په دري نثر هم لیکي. په دې ډول اکبر اورکزی زموږ د ادبیاتو د تاریخ د دوو ژبو شاعر او لیکوال او باذوقه سړی دئ، چي د ده دغه مستانه بیت د ده د ذوق ښه نمایندګي کوي :

هر ساقي چي د طرب پیاله کـــــه پورته
میخواران به واړه ودانګي دې لور ته

او دا غزل د خواجه محمد بنګښ د هغي غزلي جواب دئ، چي یو ښکلی بیت یې دا دئ :

ګوتي توري کړه په ما یې کړه راپوري
زه حیران یم ستا د سپینو ګوتو تور ته

د اورکزي دېوان قصیدې، غزلي، مثنویات، ترجیع بندونه او رباعیات لري. د شعر قالب او محتوی یې دواړه کومه خاصه ښېګڼه نه لري، په دوهمه درجه ناظمانو کي درېدلای سي. کله کله عشقي، اخلاقي، حماسي او صوفیانه مضامین د ده نظمونو ته تنوع وربخښي، خو قصیدې یې اکثره د واقعه نګارۍ ډول لري، او دا هغه یو راز بیان دئ چي خوشحال خان او د ده زامن هم کله کله د ژوندانه د واقعاتو په څرګندونه کي کار څني اخلي، بې له دې چي خپل نظم د شعر په ښېګڼو او هنري ګېڼو ښکلی کي، مثلاً په یوه قصیده کي د خپلي زیږېدني وخت داسي ښيي، چي فقط یو نظم دئ نه شعر :

زه چي راغلم په دنیا کي
له عـــــــدمه په اظـــــــــــــهر
پادشاهي د نادرشاه وه
په عــــــالم کي لـــــــکه لمر

په دې ډول د ده د تولد نېټه د (۱۱۵۰ هـ ق) حدود ټاکل کېدای سي، چي د تېمورشاه تر زمانې پوري (۱۱۹۰ هـ ق) هم ژوندی و.

[۲۵] پیر معظم شاه د پیر محمد فاضل زوی د پېښور د پیر سباك اوسېدونکی و، چي په هند کي د حافظ رحمت خان بړېڅ په خدمت کي داخل و، او د ده په خواهښت یې د خواجو ملیزي د پښتو تواریخ افغانه د تواریخ حافظ رحمت خاني په نامه په (۱۱۸۱ هـ) کي لنډ کړ. تاریخ افاغنه په (۱۰۳٦ هـ ق) په پښتو لیکل سوی و، دا کتاب د خښي او غوري او یوسفزي قبایلو تاریخ دئ، چي اووه مقامه لري، د پیر روښان او د ده د مریدانو حال هم لري، تاریخ حافظ رحمت خاني په (۱۹۷۱ ع) کال او خلاصة الانساب د حافظ رحمت خان تألیف په (۱۹۷۳ ع) کال د پېښور اکاډمۍ چاپ کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سن زر سل نوي وايه شه
چي له کوره شـــــوم روان
په دغه قصيده کي بې له کومه تشبيبه رډېډ پخپل حال داسي شروع کوي :

نن به وايم يو يو حال درته د ځان		ته يې واوره په نامه د پاك سبحان
نوم د خداى او د رسول مي درته واخيست		غوږ پرې کښېږده که بنده يې د رحمان
دا خبره وه مشهوره په عالم کي		هر څه وکړې بيا رېږې هغه شان

دلته وزن هم سپکيږي، او ناظم يې په بل ډول په هغه قافيه پسې ځي :

د نېکۍ عوض نېکي ده		بدي وي د بدخواهان
د ښه خداى څه ښه قدرت دئ		چي له چا نه شي بيان
ښه کارونه په قدرت کا		دى پرې ښه رسي يکسان
ځاى د ګفت و شنود نشته		په رضا د پاك يزدان
که له خاورو ګل پيدا کا		يا له ګل پيدا خاران
مدعا غرض خپل وايم		غوږ پرې ونيسئ دوستان
د ښه خداى له شفقته		هم له فضله د ديان؟
په کشمير کي وم څو کاله		و حاکم نورالدين خان
په قسمت مي نصيب (و) شو		ښه ديدن د بزرګان
په زيارت د پير مرشد شي		خداى عطا کړ دين ايمان

داسي ښکاري چي علي اکبر د اورکزو مشر و، او په لښکري لاموکي به يې د عسکري يا ملکي حکمران په څېر برخه لرله :

له وطنه را روان شوم		د لښکرو په سامان
لك مي کړ د خداى په فضل		په کامراج کي خپل نښان
د سلطان اساني وشو		په دښنه شولم ډېر ګران

د تېمورشاه له درباره حاجي کريمداد خان (د کشمير خان د احمدشاه بابا د دربار د عرض بېګي لمسى د کهندل خان زوى) د کشمير حکمران مقرر سو او علي اکبر ورسره ملګرى و، خو چي کريمداد خان ولاړ، نو دى هم خپل وطن تيراه ته راغى :

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل د وروستو مي ډغ راغی شو سردار کشمیر يې واخیست امیر بیا شو په ځای پاتو زما هم دا ملك تر فهم ځني ولاړمه وطن ته		چې حاجي کریم داد خان شوم امیر ته لوی آسمان بیارته لاړ کریم داد خان نهایت شو ډېر ویران په فراق، غوغا، ګریان

علي اکبر دوه کاله په کور کې و، څو بیا تېمورشاه وغوښت،
او د اورکزو د لښکرو سره يې په (۱۱۹۰ هـ ق) کال د کشمیر خوا ته واستاوه :

آخر بیا پس له مدته په طلب يې کړ ځان ستړی زما هم پرې خدای وار جوړ کړ د لښکر سامان مي ساز کړ		سلطان شو راپسې پښېمان هم سړی يې خپل ستومان دا مي غوښته له سبحان ښایسته، ښکلي سپایان

چې کامراج ته ورسېدی، نو يې جنګونه شروع سوه، د یوه جنګ مناظر داسي ښیي :

یوه ورځ له همه راغلو جنګ تر میان شولو صاحبه ! بیا په توره شوه تمامه رفیقان راځخه وتښو بې له خدایه څوك مل نه و که میدان یارانو بای کړ		په موږ باندي دښمنان د توپکو د سنان کل لښکر راته حیران موږ يې پرېښوو په ځان یا مدد و بزرګان خو موږ بیا لك کړ نښان

په دې ډول د اورکزي قصیده په حقیقت کې د واقعه نګارۍ یوه نظم کړې او بې خونده منظومه ده، چې هیڅ شاعرانه هنر کاري او د تخیل او لطافت او عاطفې رنګینیو څخه برخه نه لري.
اوس نو تاسي پخپله ووایاست، چې دی شاعر بولئ او که تش یو ناظم؟
باید دا هم وویل سي، چې د ده فارسي او پښتو غزلي دوني بې خونده نه دي، لکه قصاید. موږ د ده په پښتو غزلو کې د ځینو غزلو نمونې دمخه ولوستلې، او د پارسي غزلو دغه نمونه يې هم ولولئ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

به مشتاقان رویت قصه هر جا میتوان گفتن
حدیث حسن یوسف با زلیخا میتوان گفتن
چو احوال شهیدان از طبیبان کس نمی پرسد
زبیمار نگاهت با مسیحا میتوان گفتن
فتاده نیم بسمل بر سرره همچو من صدها
جفای ابرویش قضا را میتوان گفتن
چمن گل گل شگفته از نسیم صبح نوروزی
زحال غنچه دلها کسی را میتوان گفتن
خراب بادهٔ لعل تو شد امشب اگر بخشی
که حال "اکبر" بد مست فردا میتوان گفتن

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لومړۍ دورې د ادبي جريان لنډيز

د غوريانو زمانه د پښتو ادب يوه ښه دوره بلله کيږي او علاوه پر هغو شاعرانو، چې دمخه ذکر سول، دغه لاندي شاعران هم په لنډ ډول ذکر کوو :

۱ - قطب الدين بختيار :

دا سړی د احمد زوی او د موسی لمسی په قوم پښتون بختياری و، چې په بختيارکاکي مشهور دئ، په ٦٣٤ هـ په ډهلي کي وفات سوی دئ او قبر يې تر اوسه هم مشهور دئ. د سليمان ماکو په تذکرة الاولياء کي د ده يوه عشقي سندره نقل سوېده او يو فارسي دېوان هم لري.

۲ - شيخ متي (٦٢٣ – ٦٨٨ هـ) :

شيخ متي د عباس زوی او د خليل د قوم څخه و، د ده کورنۍ د ترنک په وادي کي اوسېدله او قبر يې تر اوسه د کلات پر غونډۍ د کلات بابا په نامه مشهور دئ. شيخ متي يو لوی عرفاني شخصيت و، د پښتنو مؤرخين يې د اولياوو په جمله کي شمېري. د ده کورنۍ هم متيزي بلل کيږي، چې ډېر شاعران او مؤلفان پکښې تېر سويدي او په پېښور او کندهار کي لوړ علمي شهرت لري. د پښتو مؤرخ شيخ کټه د لرغوني پښتانه مؤلف هم د ده له لمسيانو څخه دئ، (د ۷۵۰ هـ حدود).

بل شيخ قاسم د تذکرة الاولياء مؤلف په ۹٥٦ هـ زوکړی دئ او د ده زوی شيخ امام الدين د تاريخ افغاني مؤلف په ۱۰۲۰ هـ پيدا سوی دئ. د شيخ متي له اشعارو څخه فقط يو شعر د پټې خزانې مؤلف رانقلوي او وايي چې شيخ متي يو دېوان درلود، چې نوم يې و : (د خدای مينه)، دا شعر په پښتو ادب کي يو شاهکار دئ او شيخ متي د کايناتو ښکلا او د جمال تصوير په ښه ډول په دې ښعر کي کښلی دئ او دا هغه خبره ده، چې صوفيان تل په خپلو اشعارو او آثارو کي د جمال بيان کوي. د شيخ متي دغه ښکلی شعر په لاندي ډول دئ :

پر لويو غرو هم په دښتو کي په غاړه ږغ او په شپېلو کي		په لوی سهار په نيمو شپو کي يا د ويرژلو په شپېلو کي

ټول ستا د ياد نارې سورې دي
دا ستا د ميني ننداري دي

جُنډۍَ زرغون که په بېديا دئ ترنك چي خړ دئ په ژړا دئ		د بر بڼ خوا ته په خندا دئ دا ټول اغېز د ميني ستا دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټوله ښکلل دي ستا له لاسه
اې د پاسوالو پاسه پاسه !

که لمر روښان مخ ئې سپين دئ که غر دئ ښکلی پرتمين دئ		یا د سپوږمیه تندی ورین دئ لکه هنداره مخ د سین دئ

ستا د ښکلا دا پلوشه ده
دا ئې يو سپکه ننداره ده !

دلته لوی غرونه زرغونيږي بوراوي شاوخوا کړيږي		د ژوند وږمې پکښې چليږي سترګې ليدو ته يې هېښيږي

لويه خاونده ! ټوله ته يې
تل د نړۍ په ښکليده يې

خاونده ! ښکلی ستا جمال دئ که ورځ که شپه که پېړۍ کال دئ		ښکاره ئې لور په لورکمال دئ ستا د قدرت کمکی مثال دئ

ستا د لورونو يو رڼا ده!
دلته چي جوړه تماشا ده!

زړه مي دا ستا د ميني کور دئ رپ ئې و تا ته ستا پر لور دئ		سوی د عشق په سوځند اور دئ بېله دې هيڅ دئ ورك ئې پلور دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستا د جمال په لیدو ښاد دئ
که نه وي، دغه نور برباد دئ

په غروکي ستا د عشق شپېلکی دئ که غټ که ووړ، که پنډ نری دئ		د دې نړۍ په عشق سمی دئ ستا د جمال ځری هر شی دئ

چي پر دنیا مي سترګي پرې سوې
ستا د جمال په ننداري سوې

نه هسك نه مځکه وه تورتم و نه دا ابلیس نه ئې آدم و		تیاره خپره و، تول عدم و ستا د جمال سوچه پرتم و

چي سو ښکاره ښکلې دنیا سوه
د پنځ پر لوري ئې رڼا سوه

زه چي څرګند پر دې دنیا سوم ستا پر جمال باندي شیدا سوم		د ښکلي مخ په تماشا سوم له خپلي ستي راجلا سوم

په ژړا ژاړم چي بېلتون دئ
یمه پردېسی بل مي تون دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

وګړیو ولي "متي" ژاړي؟ څه غواړي، څه وايي، څه باړي		سورې ئې اورى غاړې غاړي خپل تون اوکور وکلى غواړي

چونې چي ببل سي نيمه خوا سي
تل ئې د بڼ په لور ژړا سي !

پښتو ادب ته یوه لنډه کتنه
تر ۱۰۰۰ هـ پوري

د شيخ متي تر زمانې را وروسته د پښتو ډېر شاعران لرو، چي د دوی اشعار حماسي يا عشقي يا اخلاقي يا تصوفي دي. په دې اشعاروکي کله ملي اوزان اوکله هم مثنوي يا قصيده يا رباعي يا غزل سته، مګر دغه اشعار د خپل ادبي ارزښت له رويه د غوري دورې له پاته سوو آثارو سره مقابله نه سي کولای، که څه هم د غوري دورې پاته آثار فقط يو دوې قصيدې دي، مګر د دغو قصيدو ادبي ا و هنري ارزښت دومره ډېر دئ، چي په وروستنۍ دوره کي تر خوشحال خان پوري څوك د هغو مقابله نه سي کولای. په دغو شاعرانوکي بابا هوتك د بارو زوی او د تولر لمسی دئ. د ده ژوند له (٦٦١ - ٧٤٠ هـ) پوري و. دغسي هم شيخ ملکيار د هوتك بابا زوی د (٧٤٩ هـ) په حدودوکي ژوندی و او اکبر زميندآوری د (٧٨٠هـ) په حدودوکي په زميندآورکي اوسېدی. دغسي هم سلطان بهلول لودي، چي د هندوستان لوی پښتون پاچا و (جلوس ٨٥٥ - وفات ٨٩٤ هـ)، د پښتو يو ښه شاعر و، چي دا يوه رباعي د ده دکلام نمونه پاته ده :

ملك به زرغون کړم په ورکړه راسه
ګــــــــوره اوريځي د داد له پاســــه
خـول مي د عــــــــدل په درو روڼ دئ
جهان به زېب مــــــومي زما له لاسه

خليل خان نيازی هم د (٨٩٠ هـ) په حدودوکي د دغه پاچا د دربار پښتون شاعر و.
دغسي هم زرغون خان نورزی د (٨٩٠ هـ) په شاوخواکي د پښتو دېوان خاوند شاعر دئ، چي د زميندآور په نوزادکي اوسېدی، او له ده څخه يوه ساقي نامه په مثنوي کي پاته ده.
د دې دورې درې پښتنې شاعراني هم د يادولو وړ دي.
اول زرغونه کاکړه، بله شاعره رابعه د (٩٢٠ هـ) په حدودوکي په کندهارکي اوسېدله. بله مېرمن نېك بخته د (٩٦٠ هـ) په حدودوکي د شيخ الله داد لور وه، چي د پېښور په اشنغرکلي کي يې يوکتاب د ارشاد الفقراء په نامه ليکلی و. دوست محمد کاکړ د ړوب اوسېدونکی د (٩٢٠ هـ په حدودوکي) د تذکرهٔ غرغښت ناظم او شيخ عيسی مشوانی د (٩٠٠ هـ په حدودوکي) په هندکي اوسېدی، شيخ بستان بړېڅ د محمداکرم زوی، چي دی هم د (٩٦٠ هـ په حدودوکي) ژوندی و. بل

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعر علي سرور لودي د (۹٦۰ هـ په حدودوکي) د ملتان دکهرور په قصبه کي اوسېدی. شيخ محمدصالح الکوزی د (۱۰۰۰ هـ په حدودوکي) دکندهار په جلدك کي ژوندی و. پير روښان د پښتنو يو مجاهد او آزادي غوښتونکی اديب مشر و، چي په (۹٤۲ هـ) زېږېدلی او ټول عمر يې د آزادۍ په جنګ او ادبي او تبليغي کاروکي تېرکړی او د (۹۸۵ هـ په حدودوکي) وژل سوی دئ. د بايزيد روښان په ژوندکي دوې نکتې د ياد وړ دي :

اول دا چي داسي حرکت ئې په پښتونخواکي د هندوستان د مغلو د سياسي اقتدار په مقابل کي منځ ته راوست، چي هدف ئې د پښتنو د يوه آزاد حکومت تاسيس و.

دوهم : پير روښان د خپلو تبليغي مقصدونو له پاره پښتنو ته په پښتو ژبه خيرالبيان کتاب ليکلی دئ، چي د پښتو ژبي قديم ليکلی کتاب دئ، چي اوس يې يوه نسخه سته، د پير روښان دغه سياسي او ادبي مجاهده د پښتنو په تاريخ کي ډېر اهميت لري، مګر د ده د نوشتو ادبي ارزښت ډېر لوړ نه دئ. ځکه چي ده په خيرالبيان کي د نثر يو داسي ډول غوره کړی دئ، چي هغه ته موږ نه روان او ساده نثر ويلای سو او نه يو خوږ او تکړه نظم. د پير روښان نثر يو مصنوعي او د تکلفه ډك نثر دئ، چي د پښتو د پخواني نثر سره ډېر تفاوت لري، مثلاً په (٦۱۲ هـ) چي سلېمان ماکوکوم نثر په تذکرة الاولياء کي ليکلی و، هغه نسبتاً ساده او روان او سپېڅلی و. مګر پير روښان د جملو په اخر کي په مصنوعي ډول سجع رعايت کوي، چي هغه د پښتو له اصلي بيانه سره اختلاف لري او دغه نثر و، چي وروسته اخون درويزه او د ده کورنۍ او نورو ليکوالو تر ډېره وخته پوري پيروي کاوه، څو چي پس له (۱۰۰۰ هـ) څخه خوشحال خان خټك پيدا سو او ده هم لکه پير روښان په ژوندکه دوه واره په مبارزه شروع وکړه :

اول د پښتنو د آزادۍ د ساتني له پاره د خوشحال خان مجاهده د هندوستان د مغلو سره روانه وه او دې توريالي اديب د افغان په ننګ توره تړلې وه :

د افـــغان په ننــــګ مي وتړلـــه تـــوره
ننګيالی د زمانې خوشحال خټك يم

دوهم : د خوشحال خان په نظرکي د پښتنو د سياسي اقتدار او آزادۍ د ساتني سره سره د پښتو ژبي ساتنه او روزنه هم يو مهم مقصد و، نو ځکه ده له توري سره قلم ملګری کی او د پښتو د نثر او نظم پالني ته يې ملا وتړله. د نظم خو يې ډېر ښکلی او وسيع او د ارزښت خاوندکړ، مګر په نثرکي د خوشحال خان ابتکار او هنر دا و، چي بيرته يې د نثر ليکلو سبك د پير روښان له مصنوعي او د تکلفه ډك طرز څخه سادګۍ او روانۍ ته راوګرزاوه او د خوشحال خان دغه ادبي ابتکار و، چي تر اوسه پوري هم په نثر او نظم کي تعقيب کېږي. په دې دوره کي د پښتو ادب درې لويې کورنۍ تېري سوي دي، چي هره کورنۍ د پښتو ادب په روزنه کي لاس لري. خو يوه د خوشحال خان کورنۍ داسي ده، چي د هغوی ادبي تخليقات د هنر له پلوه ډېر ارزښتونه لري.

اول د پير روښان کورنۍ، چي پخپله پير روښان او انصاري او دولت او ارزاني ئې ارکان دي.

دوهمه کورنۍ د اخون درويزه ننګرهاري ده، چي کريم داد او نور د دې کورنۍ رکنونه دي.

دريمه د خوشحال خان خټك کورنۍ ده، چي د ده زامن لکه عبدالقادر خان او اشرف خان هجري او صدرخان او سکندر او لمسی ئې کاظم خان شيدا او افضل خان د دې کورنۍ تکړه اديبان دي. د پښتو ادبي سير په نثر او نظم کي تر خوشحال خان را وروسته روان پاته سو او موږ وينو، چي زبردست شاعران او ليکوال په ټوله پښتونخواکي پيدا سوي دي، لکه :

رحمان بابا او حميد مومند، علي خان، عبدالرحيم هوتك، پيرمحمد کاکړ او نور ډېر شاعران، چي عدد ئې تر سوو پوري رسيږي. دغه دوره چي تر ۱۲۵۰ هـ پوري رارسيږي دغه لاندي خاصيتونه لري :

اول : په پښتو شاعري کي د شعر ظاهري ډول هم ملي او پښتني وزنونه لري او هم د فارسي او عربي د عروضو اثر پر سوی دئ، مثلاً : ملي لنډۍ اوکسرونه او بدلي او چاربيتي او نور آثار هم سته، خو د فارسي غوندي قصيده، غزل، مثنوي، رباعي او نور ادبي فنون هم پښتو ته راغلي دي.

دوهم : د فکر او موضوع له پلوه هم پښتو ادب پراخ سوی دئ، يعني هر ډول ادبي، تاريخي، ديني، فلسفي، تصوفي، اخلاقي، عشقي او داستاني ادبيات پکښې موجود سوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم : د پښتو شاعرۍ خپل پښتني او حماسي رنګ هم ساتلی دئ، یعني په پښتو ادب کې د حماست او پښتونوالي او آزادۍ غوښتلو پلوشې او تجلیات ډېر بربښي او دا هغه محیطي خاصیت دئ، چې د پښتو شعر ته یې ډېر خوند ورکړی دئ.
څلورم : خوشحال خان په خپله دستار نامه او نورو منثورو لیکنو کې د پښتو نثر و محاورې او د پښتنو عمومي ادا ته را نژدې کی. د ده لمسو همدغسې کوښښ وکی، ګوهر خان خپل کتاب (قلب السیر) او افضل خان خپل (تاریخ مرصع) پر دغه سبك ولیکل، چې وروسته نو پټه خزانه او نور ډېرکتابونه په پښتو نثر کې میدان ته راغلل او دغه حرکت و، چې په ټوله پښتونخوا او افغانستان کې تر (۱۲٦۰ هـ) پورې راورسېدی او په دغو کلو کې د احمدشاه بابا د کورنۍ پاچاهي ختمه سوه او امیر دوست محمد خان د محمدزو د کورنۍ څخه پاچا سو. دغه وخت د پښتنو سلطنت ته چې له پنجاب او کشمیره تر هرات پورې خپور و، یو نوی خطر د هندوستان له خوا متوجه سو، چې هغه د انګرېز استعمار و. کله چې په (۱۸۳۹ م) د انګرېزانو ایندس ارمي یعني د اباسین لښکر د بولان څخه پر کندهار حمله وکړه، نو د افغان او انګرېزانو لومړۍ جګړه شورو سوه.

د پښتو خاصیتونه
په وروستنۍ دوره کې

له (۱۲۵۰ هـ) را پدېخوا په یوه پېړۍ کې د پښتو ادب لوی تحول وموند او د دې تحول اصلي سببونه، چې د پښتو ادب ته یې نوې جوله او قیافه ورکړېده په لاندې ډول ښوول کېږي :
(۱) په دې وخت کې د اروپا د مدنیت صنعتي دوره شورو سوې وه او پر هندوستان باندې د انګرېزانو استعمار بشپړ سوی و او هندوستان ته د نوې مدنیت او صنعت اثرونه رارسېدلي وو، د انګرېزانو حکومت په هندوستان کې د ادارې او انضباط او امنیت او تنظیم نوې دودونه او اصول رواج کړي وو او په ټول هند کې د ټګ راټګ لارې او د اورګاډې خطونه جوړ کړي وو، نوی فکر او د مدنیت نوې دودونه او نوی معارف او مکتبونه په ټول هند کې موجود سوي وو. جراید او مطبوعات هم په انګرېزي ژبه او هم د هند په ژبو کې خپرېدل.
چاپخانې او دکتابونو د خپرولو وسایل هم ډېر سوي وو، انګرېزان د دغسې یو قوي مدني تشکیل سره د اباسین غاړو ته راورسېدل، دوی د پښتونخوا یو مهم د فرهنګ مرکز یعني پېښور هم ونیو او په (۱۸۳۹ م) یې پر افغانستان هم حمله وکړه، دلته نو د دغه اجتماعي او سیاسي کیفیت اثرونه د پښتو پر ژبه او ادب او ثقافت باندې لازمي وو. نو ځکه د پښتو نظم او نثر دواړه تر دغو لاندې راغله. په نثر کې رواني او د محاورې سره برابره لیکنه چې خوشحال خان یې اساس ایښی و، ښه رواج سوه او ځینې پښتوکتابونه یا اخبارونه هم په دغه ډول منځ ته راغله. نظم هم په هغه قدیم قالب کې نشو و نما وکړه او ځینې نوې سبکونه هم رواج سول.
(۲) د اروپا د مدنیت او صنعتي غورځنګ اثرونه پر پښتونخوا باندې د اېران له خوا او د شمالي روس له خوا هم راغلل، تجارتي ټګ راټګ او سیاسي روابط د روس او اېران سره موجود سول او د شمالي له خوا هم د روس د اورګاډو خطونه تر بخارا او خیوا پورې راورسېدل، دلته نو د یوې خوا له روسه او د غربي خوا څخه له اېرانه داسې قوي اثرونه پښتونخوا ته راورسېدل، چې د پښتنو فکر او ادب یې حتماً تر قوي اثر لاندې ونیوه، دلته نو اوس مونږ وینو، چې په پښتو ادب کې نوی فکر او د نوې مدنیت اثرونه پیدا کېږي. خلك د وطن او آزادۍ او د نوې ژوندون په فکر کې لوېږي او کله چې د (۱۹۱٤ په حدودو کې) لومړۍ عمومي جنګ شورو سو نو دلته پر شرقي ټولو ملتو باندې، لکه : هندوستان، افغانستان، اېران، دولت عثماني او عربو باندې د اروپا د استعمارچیانو یا مستقیم سیاسي تسلط و یا دا چې دغه مملکتونه تر اقتصادي او کلتوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

اثرونو لاندي راغلي وو.
نو په په ټولو مملکتوکي یو د داخلي آزادۍ فکر پیدا سو او لومړی پلا سید جمال الدین افغان له کنړه وپاځېد، ده په هندوستان، ایران، مصر او ترکیه کي داسي یو فکر پیدا کړ، چي دغه بیده ملتونه یې راویښ کړل او په دوی کي یې د مبارزې دوه قسمه حرکتونه پیدا کړل :
یو دا چي بیده ملتونه باید د پردو د استعماره څخه ځانونه آزاد کړي.
دوهم دا چي دغه مظلوم ملتونه له داخلي استبداده څخه ځانونه وژغوري او داسي حکومتونه جوړ کړي، چي هغه حکومتونه د خلکو د دیموکراسي حقوقو حامي وي او دغه مظلوم خلك وکړای سي، چي خپل ملي قوتونه د ځان د سعادت له پاره په کار واچوي.
د سید جمال الدین دغه تبلیغ و، چي په هند کي د آزادۍ حرکت پیدا سو او هغه پښتانه چي د افغانستان په شرقي خواکي د انګرېزانو د استعمار تر اثر لاندي سوي وو په هغوکي يې د آزادۍ احساس وخوځېد او د پښتو ادب ته ئې د آزادي خواهۍ او وطن دوستۍ قوي جذبه راوړه او دغه اثر و، چي د پښتو ادب په نثر او نظم کي د فکر له پلوه نوی تحول راغی.
(۳) په دې وروستنۍ دوره کي د پښتو په نظم او نثر دواړو کي د ترجمې حرکت هم پیدا سو، ځیني کتابونه له اردو او انګرېزي څخه او ځیني هم له عربي او فارسي څخه په پښتو ترجمه سول، مثلاً : نعمان الدین احمد کاکاخېل د ابن بطوطه سفرنامه او قاضي عبدالقادر پېښوري عسکري نومونه او اصطلاحات له انګرېزي څخه په پښتو ترجمه کړل، غلام محمد پوپلزی چي د چارسدې اوسېدونکی و د مولانا حالي اردو مد و جر اسلام ئې په پښتو منظوم کړ او منشي احمدجان د افغانستان تاریخ له انګرېزي څخه په پښتو راواړاوه، د ترجمې دغه حرکت و، چي د ځانه سره ئې نوي فکرونه او د نوي مدني ژوند اساسونه هم راوړل او پښتو ادب ته یې یو نوی ادبي تحول ورورباخښه، په دې ترجمه کي شاعران او لیکوالان دواړه مجبور وو، چي په داسي ژبه خبري وکړي چي لوستونکي یې په مطلب ښه پوه سي. نو له دې جهته هم په نظم هم په نثر کي رواني او شګفتګي موجوده سوه، خلك خپل قدیم تاریخ ته متوجه سول او د اروپا د مدنیت او د ژوند نوي فلسفي فکرونه هم په نظم او نثر کي وارد سول او هغه فکري انقلاب چي د ۱۹ قرن له ملي او قومي نهضتونو سره راغلی و د پښتو ادب ته یې هم نوې ښکلا، نوې مفکوره او نوي تغیرونه ورروبخښل.
(٤) په دغه دوره کي ځیني شاعران او لیکوال داسي هم وو، چي دوی داستاني ادب ته توجه وکړه، ځیني لیکوالو هغه قصې او داستانونه نظم کړل چي په خلکو کي مشهور وو. د دې ډلي مشهور استاذ ملا نعمت الله د نوښار اوسېدونکی و، چي دغه کتابونه د ده چاپ سوي دي :
(۱) د لیلی او مجنون کیسه، (۲) د فتح خان کیسه، (۳) د موسی او ګل مکۍ کیسه، (۴) د حضرت علي جنګنامه، (۵) شاهنامه، (٦) الف لیلی، (۷) د حاتم طائي کیسه.
د دې ډلي بل شاعر ملا احمد جان د پېښور اوسېدونکی و، چي د ورقه ګلشا کیسه، د ممتاز کیسه، د بهرام او ګل اندامي کیسه، د امیر حمزه داستان او د یوسف او زلېخا کیسه یې لیکلي دي. بل د دې ډلي شاعر احمد په قوم اخوندخېل دئ، چي د جمجمې کیسه او قصص الانبیاء د ده اثرونه دي، د دې ډلي ادبي اثرونه د تاریخ او مفکورې له پلوه کوم ارزښت نه لري خو ادبي او شعري ارزښتونه ئې د یادولو وړ دي.
(۵)په دې دوره کي ځیني کتابونه د تعلیم او ښوونې په مقصد هم لیکل سوي دي، په افغانستان کي د پښتو د زده کولو له پاره ځیني داسي کتابونه ولیکل سول او د پښتو ژبې قواعد او ګرامر ته هم توجه وسوه. د پښتو لومړني لوست کتابونه د کابل په مدرسه حبیبیه کي مولوي صالح محمد کندهاري ولیکل او بیا په پېښور کي هم دغسي نور کتابونه چاپ سول، چي دا حرکت هم د پښتو د ژوندون له پاره ډېر مفید و.
کوم کتابونه چي د دیني تعلیم له پاره په پښتو لیکل سوي دي هغه هم په دغه نوعه ادب کښي داخل دي، لکه : د ملا عبدالباقي افغان تبیین الواجبات یا د دوست محمد خټك تفسیر بدر منیر او بحرالعلوم، یا د فیض محمد لوګري روضة المجاهدین یا د کامې د مرادعلي صاحب زاده تفسیر یسیر.
(٦) په دې دوره کي د شعر او ادب یوه بله عامي او وګړني ډله هم سته، چي د پښتو په کلو او باندوکي ناخوانه امي شاعران

(c) ketabton.com: The Digital Library

موجود دي او دوی د خلکو په عامه ژبه شعر وايي او کله کله د ملي تاريخ بعضي مهم وقايع او د ملي پهلوانانو کردارونه په خپل شعر کي بيانوي، دا ډله يقيناً د عامو خلکو د فکر او ژبي او اخلاقو نمايندګي کوي. دغه نوع ادب د پښتو خاص شعري وزنونه او ادبي بحرونه هم راښيي او موږ په پښتو ژبه کي په سوو داسي ملي او وګړني شاعران لرو، لکه :
کمال، نوروز، ملا ميران او نور. د دې ډلي شاعري بې تکلفه او ارتجالي او ساده ده. دوی د ژوندانه مختلف وقايع په ساده ژبه د عوامو د فهم سره برابر تصويرکوي او د ملي ژوند پټ اړخونه لوڅوي، مثلاً کله چي په اول وار انګرېزانو کابل ونيو، دلته نو دغسي يوه وګړني شاعر د خلکو د زړه درد په يوه بدله کي تصويرکړ، او ويې ويل :

خالقه لايزاله!		بې شريکه بې زواله!
ايمان مي خطا مه کړې		فرنګ ورك کړې له کابله !

زاري مي نشته بله

د افغانستان د استقلال په جنګ کي يو بل وګړنی شاعر د پښتنو مېرمنو اشتراك په جهاد کي داسي بيانوي :

چا ئې پلو ليدلی نه و
اوس د جمرود پر غاړه ځي سرتور سرونه
په کابل جنګ دئ

د پښتو ادب ارزښتونه
په دغه دوره کي

پښتو ادب د پخوانۍ او متوسطي دورې له ډېرو ارزښتونو سره دې اخيرنۍ دورې ته راورسېدی. د ژبي بياني او بديعي خاصيتونه او د مفکورې ذخائر چي پښتو ادب له قديمي او متوسطي دورې سره راوړي وو هغه ټول د شاعرانو او ليکوالو مخي ته پراته وو. دلته نو اوس د دوی وظيفه دا وه، چي له هغه ټولو قديمو ذخيرو څخه د نوي ادب په تخليق کي کار واخلي او نوي مفکورې او د نوي ژوند لوازم او ضروريات پښتو ادب ته را وارد کړي. يقيناً چي نوی عصر او د ۱۹ قرن سياسي او اقتصادي او فکري تحولاتو پر پښتون قوم باندي ژور اثرونه وکړل او دلته نو موږ ګورو، چي په پښتو ادب کي ځيني نوي ارزښتونه موجود سول. د پښتو غزل د فارسي ادب په تقليد په عشقي موهومو خيالاتو کي تباه سوې وه. شاعر په خپل ذهن کي د عشق يوه موهومه دنيا فرضوله او د هغې په بيان کي په ډول ډول خيال بافي کوله، د غزل ډېره حصه د معشوق د وروځو او سترګو او سراپا توصيفونه وو او په دې کي به داسي مبالغه امېزه شعرونه ويل کېده، چي تل به درواغجن شاعر د سترګو په ګوليو ويشتلی يا به د ښو په غشي ژوبل سوی و. دی به د هجران په اورکي لولپه و، مګر هيڅکله دا ونه ليده سوه، چي دی دي حقيقتاً د ژوند له يوه جزوي نعمت څخه محروم سوی وي. ډېر داسي شاعران وو چي په خپل عمر ئې د شرابو څکه نه وه کړې مګر د شعر په تخيلي دنيا کي به تل په باده پيمائي بوخت و.
قصيدې هم دغسي يو اغراقي او مبالغه وي د مداحۍ رنګ درلود او شاعر به کوښښ کاوه، چي په څه ډول او کومو الفاظو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کولای سي، چي خپل ممدوح تش په الفاظو وغولوي او جایزه ځني واخلي. دې ادبي جریان خو پر پښتو ادب هم ژور اثر درلود او د لفاظۍ او سخن ورۍ او خیالبافۍ له پاره ئې ډېر مواد پیدا کړل مګر مفکوره او معنوي ښېګڼې ډېري پکښې لږ وې، د پښتو شعر د موهوماتو او ایډیالیزم په تیاروکي لاس او پښې وهلې اما د الفاظو ذخیره او د خبرو قالبونه او د ظاهري وینا ښېګڼې یې درلودې. د اوسنۍ زمانې شاعر له دغسي یوه په ظاهر ښکلي او په باطن تش پس منظره سره مخامخ و او د زمانې انقلابي جریان هم دی نه پرېښود، چي په شلم قرن کي د وروځو په لېندۍ کي د بانو غشي وولي یا د ملا په نري تار غټ غټ غرونه وځړوي. نو پښتو شاعري په دې دوره کي د شاعرۍ د قدیمو اسلوبونو پیروي لږ کړه او د خیال بافۍ له دنیا څخه د حقیقت لدني او ریالیزم میدان ته راغله، د فراق او مهجورۍ د درد او نارو پر ځای قومي درد او د ټولني اجتماعي ضرورتونه ودرېدل، هغه موهوم معشوق چي رسا قد به یې تر سبر هم جګ و او ناز و خرام به یې د شاعر زړه ورسولاوه اوس د هغه پر ځای د وطن او مملکت او مسلك نوی معشوق پیدا سو او دغه حرکت په پښتو ادب کي ځیني نوي ارزښتونه راوستل، چي هغه د دې عصر له سیاسي جریان او تحولاتو سره برابر وو او دغه کلیه په ښه ډول ثابته سوه، چي انسان د خپلو ټولو مادي او معنوي متعلقاتو سره د زمانې د تحول په لاس کي دئ او حتماً بې له زاړه حال څخه نوي حال ته را اړوي، که موږ د پښتو ادب په دغه زمانه کي له اردو او فارسي سره مقایسه کړو نو دا نکته راڅرګندېږي، چي د شعر پر ډګر د پښتو ادب بالکل نوی رنګ موندلی دئ، ځکه چي د اردو او فارسي غزل تر اوسه لا هم د مفکورې او موضوع له پلوه په هغه قدیم اسلوب باندي د خیالیت په دنیا کي سیر کوي او تر اوسه لا هم غزل ګوی شاعران پر هغه زړو لارو باندي روان دي، مګر د پښتو شعر معنوي ارزښت بالکل اوښتی دئ او د زاړه سبك او فکر پیروي ډېره لږه لیدل کېږي، په پېښورکي ځیني داسي غزل ګوی پښتانه شاعران لرو، چي دوی د اردو ژبي د خیالي شاعرۍ پیروي کله کله کوي، مګر پر دوی باندي پښتني تخیل دومره غالب دئ، چي په غزل کي د شاعر د تخیل سلسله هم ضرورت مشغول کوي، حمزه شینواری وایي :

وایي اغیار چي د دوږخ ژبه ده

زه به جنت ته د پښتو ســـره ځم

په دې اخیرنۍ دوره کي چي د ادبي تجدد او نوي فکر دوره ده، په پښتو ادب کي دوې ډلي شاعران او لیکوال لرو :
یوه هغه ډله ده، چي پر زاړه اسلوب روان دي او لکه پخواني شاعران او لیکوال زاړه افکار د شعر په زاړه قالب کي ځایوي. دوی کله کله ځیني نوي فکرونه هم په هغه پیرایه کي ادا کوي، چي د شعر عنعنوي زوږ قالب دئ. له دې ډلي څخه غلام محی الدین افغان، مستغني، سید محسن، مخلص کندهاری، مولوي صالح محمد خان، خادم، الفت، رشتین، عقیق زاخیلي؟، سمندر بدرشوی، سید راحت زاخیلي، محمداکبر خادم او نور ډېر شاعران دي چي د پښتو ادب د وروستنۍ دورې لویه برخه په دوی پوري اړه لري.
مثلاً د مستغني ځیني نوي اشعار نوی فکر روزي، مګر قالب یې قدیم دئ، د کندهار سید محسن هم د دې عصر د نوي فکر خاوند شاعر دئ، چي د استقلال تر جنګ پوري لا ژوندی و. دی په اول عمومي جنګ کي، چي په (۱۹۱۸ میلادي) کي ختم سو د اسلامي مملکتو مغلوبیت د اروپا د استعمار په مقابل کي او بیا د ترکانو د اسلامي خلافت سقوط د حسرت په سترګه وینې او داسي وایي :

پر اسلام ډېر اضطراب دئ لا ترکمه
هم د دین حالت خراب دئ لا ترکمه
هم راحت مو سدالباب دئ لا ترکمه
ظلم و جور تل کامیاب دئ لا ترکمه

ټول وطن مو مست له خواب دئ لا ترکمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

عاقلان به مو ترکمه سر په جېب وي
چي مدام به دوی په صبر په شکېب وي
د اغیارو به ترکمه مکر و فرېب وي
د غرض په پښو به ځغلي دا یې زېب وي

موږ به غرق د خورد و خواب یو لا ترکمه

چي قلم مو په قبضه کي د کفار سو
ملك و ځان مو په قبضه کي د کفار سو
نوم نښان مو په قبضه کي د کفار سو
ټول اسلام مو په قبضه کي د کفار سو

موږ بیده یو په غــــفلت کي لا ترکـــمه

ټول یورپ په اتفاق راته بلا سو
زموږ په غوښو په املاکو مبتلا سو
دښمني یې کړه ظاهره برملا سو
لا په کور کي ورته ګورو ها لالا سو

ربه ته به مـــــو بیدا رکــــــړې لا ترکمه

هند و مصر بریټش یوه ګوله کړه
په موږ نه سو پر بغداد باندې حمله کړه
پر اېران او عثماني ئې غلغله کړه
مقدس ځایونې ټوله په قبضه کړه

هوښ غیرت له موږه ولاړی لا ترکمه

مسلمان چي مبتلا په عیش و ناز سو
اشفته و پرېشان د هر طناز سو
چاپلوسي د اجانب کاندي غماز سو
په سودا د ګلرخانو بې نماز سو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاهـلي يې په رګـــو سوه لا ترکـــمه

ټول اسلام نن ګرفتار په مصيبت دئ
غورېدلی پر جهان ټوله ظلمت دئ
اسلام ولاړی په بلا او په نقمت دئ؟
هم دا واړه زموږ د خپل عمل شامت دئ

د يورپ ظلـــمونه ګورو لا ترکـــمه
د طلوع افغان لومړی کال، دريمه ګڼه، ۱۳۰۰ شمسي کال.

منشي احمدجان

د (۱۳۰۰ هـ ق) په شاوخوا کي د پښتو په نثر ليکلو کي لږ څه تحول پېښ سوی دئ، تر دې دورې مخکي د پښتو د نثر کومه شېوه او سبك چي د خوشحال خان په کورنۍ کي پالل سوی و، هغه په کندهار کي د پټې خزانې د مؤلف محمد هوتك له خوا لږ څه اصلاح سو، يعني د خوشحال خان د کورنۍ په نثر کي جمله بندي او ترکيبونه او د لغاتو استعمال ډېر د فارسي يا عربي تر اثر لاندي و. مګر محمد هوتك په پټه خزانه کي د نثر د اصلاح له پاره يو بل قدم واخيست، ده کوښښ وکړ چي جملې او ترکيبونه د پښتو رنګ ولري او ځای ځای د فارسي او عربي کلماتو په مقابل کي پښتو لغتونه او تعبيرونه هم استعمال سي. تر دې زمانې را وروسته سل کاله په همدغه ډول د پښتو پر نثر باندي تېر سول، په احمدشاهي دوره کي چي کوم نثر په کندهار کي پيرمحمد کاکړ يا د احمدشاهي فتاوی ليکوالو کښلی دئ هغه هم د خوشحال خان د کورنۍ او بيا د محمد هوتك د اصلاحي اقدام تر اثر لاندي ښکاري او سړیويني چي د پښتو نثر ورو ورو د فارسي او عربي له تقليده څخه آزادېږي او څه نا څه د پښتو خپل رنګ مومي اما د دې اصلاحي حرکت قوي محرك د (۱۳۰۰ هـ په حدودو کي) منشي احمد جان دئ، دې سړي په پښتو ادب کي کوم فکري تحول نه دئ راوستی او د ده په آثارو کي کومه داسي ذخيره نه ښکاري، چي هغه دي فکري ارزښت ولري، دی د انګرېزانو د پښتو معلم و او د استعمار په کړۍ کي نښتی و. مګر د نثر د ظاهري شکل په اړولو او د پښتو محاورې ته په نزدې کولو کي لاس درلود او داسي آثار يې ليکلي دي چي هغه د پښتو په نثر کي ښه کتابونه بلل کيږي، کوم کتابونه چي ده ليکلي يا ترجمه کړي دي مشهور ئې دا دي :

د قصه خوانۍ ګپ، چي په ۱۹۳۰ م چاپ سوی دئ.
ګنج پښتو په ۱۹۳۰ م د لاهور چاپ.
تاريخ افغانستان، چي په همدغه کال په پېښور کي چاپ سوی دئ او له انګرېزي څخه ترجمه سوی دئ.
له فارسي تاريخ فرشته څخه هم ده د سلطان محمود د تاريخ ترجمه کړېده.
هغه دغه ، هم د ده يو مشهور کتاب دئ.

د منشي احمد جان په ټولو آثارو کي د نثرنويسۍ دغه خاصيتونه شامل دي:

دی کوښښ کوي چي د پښتو د نثر د ليکلو ژبه د خلکو محاورې او عامي لهجې ته رانزدې کړي او د ليك او وينا تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځ موافقت ومومي.

د فارسي او عربي ژبي مستعمل او پېژندل سوي کلمات او لغات له خپله نثره څخه ارادتاً نه باسي، مګر د پښتو تعبیرونه او د ادا کولو خاص خاص قالبونه هم نه هېروي، نو له دې جهته دی یو معتدل او د ذوق خاوند لیکوال ګڼل کیږي، مثلاً په کوم ځای کي چي د جنګ مشترکه پښتو او فارسي کلمه استعمالېدای سي، هلته هندۍ جګړه نه راوړي، خو په کوم ځای کي چي دغي کلمې د پښتو په محاورو کي ځای نیولی او د استعمال حق ئې موندلی دئ هلته نو د دې کلمې له استعمال سره کوم تعصب نه ښکاره کوي.

منشي احمد جان په خپل نثر کي اوږدې اوږدې جملې نه راوړي او داسي کار نه کوي، چي د څو جملو خبر د اخرنۍ جملې په پای کي راوړي، بلکي هره جمله ئې خپل خبر لري او دا د پښتو د اصلي بنسټ سره سم کار دئ.

د منشي احمد جان د نثر یوه بله ښېګڼه دا ده، چي د ده د کتاب له ویلو څخه د اعلی ادبي ذوق خاوند هم نه ستړی کیږي او که یې د ابتدایي سواد خاوند هم لولي نو په فهمولو کي مشکل نه ورپېښیږي. نو له دې جهته ده ته یو معتدل او د ذوق خاوند لیکوال ویلای سو، اوس به د ده د نثر یو څو نمونې راوړل سي :

له ګنج پښتو څخه

نقل دئ چي یوه سړي آس ساتلی و او ډېره مینه ئې ورسره کوله، شپه او ورځ به په خدمت ورته ولاړ و، سحر مازدیګر به یې لمباوه، ګراره(؟) به یې وخت په وخت کوله. د اوربشو د ارداوې غور به ئې په ښه شان کاوه او ناری به ئې مساله دار ورله مدام تیاراوه او هره ورځ بې د ولو په غاړه باندي په شنو شنو واښو کي ګرزاوه، او چي چرته به ډېر واښه پېښ شول نو هلته به یې لویه رسۍ پکښې واچوله او موړی به یې ټك واهه او رسۍ به یې په موږي پوري وتړله، نو دغه آس به یې په هغه واښو کي پرېښود، بیا دی به پکښې کله چریده او کله به رغړېده او کله به یې لکۍ پورته کړله ټوپونه به یې وهل او خاوند به یې په تماشا خوشحالېده. یوه ورځ له ورځو وه، چي دې سړي دغه آس بهر بوت ! ناګهانه چي ترې کوز شو چوړ آس ودنګل، سرکښې یې وکړله زین، واګي، جلب، ترسیري واړه اسباب یې د ځان سره وتښتاوه. خاوند پسې تمامه ورځ وځغلېده، مګر هغه آس و او دی سړی و لاندی یې نکړای شو، اخیر سړی ستړی شو او آس لاړ له سترګو یې پنا شو. چي ماښام شو سړی غریب ستړی ستومانه کور ته راغی، بې طاقته په کټ کي پرېوت او په آس باندي چي وخت د داني شو نو وږی شو، چي خوله یې واښو ته کښته کوله واګي په زین کي نښتي وې، خوله یې واښو ته ونه رسېدله، چي نیت یې د رغړېدولو وکړ زین پرې دپاسه پروت و هغه کار هم برابر نشو، چي په یوه ډډه به یې آرام کاوه یو رکاب به ترې لاندي شو، په بله ډډه به یې بل رکاب ورته وړاندي شو، دا خبره هم ونه شوه. تمامه شپه لکه څوکیدار په ولاړي پرې تېره شوه، سبا بیا په هغه میدان کي حیران ګرزېده، ناګاهانه یې یوه واله په محکښې راغله، چي دا ورګډ شو هغه واله ژوره وه اوبه پکښې ډېري وې، ټول اسباب یې په اوبو کي لوند شو، چي په ډېر کوښښ سره بهر راووت او لمر پرې ولګېد، هغه تسمې د اسباب د ده ټولي د اومې څرمني وې خو چي وچي شوې نو ډېري کلکي شولې. بیا هر ځای چي د ده په تسمه لګېده هغه ځای به غوڅېده، غرض دا ده چي ګیډې ته یې زخم ورسېد، ملا یې خوږ شوله، څټ یې غوڅ شو، چي څه سختي په دنیا کي یادېدله هغه ورته پېښه شوله، چي ډېر وږی، کمزوری او عاجز شو، نو په یو ځای باندي ولوېد، ناګهانه ځنځیر ورباندي پېښ شو اول خو ورته په قهر شو، ولي چي د ده خواره ورځ یې ولیدله نو زړه یې پرې وسو او ترې یې پوښتنه وکړله چي دا ولي دي داسي حال شوی دئ؟

آس ورته وویل : "چي دا ټول زین او د اوبو او د تسمو سبب دئ". بیا آس ورته وویل که لږ کوټی ما له دې بنده خلاص کړې نو ډېر ښه به وي، ثواب به دي وشي، ځنځیر ورته وویل چي زه خو داسي هیڅ ګناه خپل ځان ته نه ګڼم چي د دومره سختۍ لایقه وي، ځنځیر ورته وویل چي داسي نده یا ته دروغ وایې او یا جاهل یې نه پوهیږې چي ګناه څه ته وایي نو که دروغ وایې خو زه دي نه خلاصوم پرېږده چي کړیږې او بیا مړ شې او نه دي اشنایي کوم ځکه چي خلك وایي چي د بدخوی سړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره اشنايي نښه نده، د سړي خوی خرابيږي او که نه پوهيږې نو بيا ستا دپاره دغه بند ښه دئ، ځکه چي ناپوهي داسي څيز دئ چي له دې سختي نه به دي په زياته سختي کي پرې باسي.
بيا آس زاري وکړله ويل يې چي خلاص مي کړه. خنځير ورته وويل چي ما ته رښتيا ووايه نو به دي خلاص کړم. آس ورته له سره خپله قصه شروع کړه. نو خنځير وويل چي اوس پوه سوم، چي ته لوی جاهل ئې او په تاکي شپږ ګناوي جمع شويدي : ړومبی د خاوند پرېښوول، دوهم د هغه احسان هېرول، دريم هغه ځان پسي ځغلول او ستړی کول، څلورم اسباب د ځان سره تښتول، پنځم په ځان باندي داګمان کول چي زه به يوازي ګذاره وکړای شم، شپږم همېشه په ګناه کي پاتي کېدل او توبه ورنه نه ايستل او خاوند له بيرته نه ورتلل.
آس وويل چي اوس پوه سوم، چي زه له دې عذابه دوچند لايق يم. خنځير وويل چي اقرار دي وکړ او ځان ته دي ملامت وويل نو اوس به دي خلاص کړم، بيا ئې هغه تسمې پرې کړې او آس ئې له بنده خلاص کړ.

ملا نعمت الله

د پېښور د نوښار اوسېدونکی و او تر (۱۲۸۰ هـ) وروسته د ده د ژوند زمانه ده او دغه سړي په پښتو اوسني ادب کي د داستان ليکلو په سلسله کي ډېر کار کړی او متعدد داستانونه ئې نظم کړي دي. د ده اشعار خواږه او روان او د ويلو وړ دي، د ليلی او مجنون قصه، د نيم بولا او تيم بولا قصه، د فتح خان قصه، د موسی اوګلمکۍ قصه، د حضرت علي جنګنامه، د حاتم طائي قصه، د شهنامې پښتو ترجمه او الف ليلی د ده مشهور او نشر سوي کتابونه دي. ملا نعمت الله په خپلو ټولو آثارو کي د ژبي سلاست او خوږوالی ساتي او د هري قصې په نظمولو کي دا خبره په نظر کي نيسي، چي د داستان ټولي خواوي په قوي نظم او د پښتو ژبي د اساسي تعبير پر اصولو باندي برابري وي. د ده د بيان قوه داسي منظمه او تکړه ده، چي هيڅ وخت ظاهري ادبي ښېګڼې تر معنی نه قربانوي او هم معنی په ښه ډول افاده کولای سي نو ځکه د ده هنر د ظاهري او معنوي ښېګڼو جامع دئ اما د افسوس ځای دا دئ، چي دغه هنرمند شاعر ټول خپل هنري او ادبي استعداد د داسي شيانو په ويلو کي صرف کړی دئ، چي په ژوندکي لږ په کار راځي، يعني د ده په آثاروکي د فکر ذخيره ډېره لږه ده، خو د لفاظۍ او داستان ليکلو استاد دئ. حقيقت دا دئ که د ملا نعمت الله هنر د ژوند له پاره استعمال سوی وای نو به حقيقتاً شاهکار وای، دی عادت لري چي د هري قصې د هري برخي په سرکي يو ادبي تمهيد ږدي او بيا د هغه څخه د اصل داستان خوا ته هڅه کوي، په دې تمهيدکي د الفاظو قوت او خپل ادبي مهارت په ښه ډول ثابتولای سي او د ده قصې د پښتو د بانډه والو د مشغوليت لوی سبب دئ. د ملا نعمت الله د هنر قوت هلته ښکاري، چي دی د شهنامې مطالب په پښتو مثنوي را اړوي، مګر دی پر خپل بيان دوني غالب دئ، چي د ترجمې هيڅ اثر نه پکښې ښکاري، مثلاً کله چي رستم په يوه جنګ کي په نافهمي خپل زوی سهراب وژني دغه تراژيدي ملا نعمت الله په داسي ډول تصويرکوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اور مي بیا نن لګېدلی په خاطر دئ
چي په غوږ مي د سهراب د مرګ خبر دئ
د وجود باغچه په غم زما تالا شوه
د بېلتون د محصلانو حوالا شوه
په هر ځای د بېلتانه له لاسه وير دئ
د هر چا مرګ ته فلك استاده خير دئ
کوراکور د بېلتانه ناري سورې دي
د خزان له لاسه مړاوي منجرې دي
دا فلك د ستم ژرنده ګرزوي بيا
ككرۍ پكښې د خلكو غورځوي بيا
لا بوستان نه وي تازه د نوبهار
چي خزان ورپسې سم راسي دوبار
لا خوركړی بنفشې نه وي اوربل
چي بورا سي د خزان د لاس غوبل
ګلاب نه وي پورته کړی سر له خواب

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي خزان يې کړي په غم سينه کباب
لاله نه وي اوچت کړی سر په باغ
چي خزان ورباندي کېدي د غم داغ
بلبل هم نه وي په ديد د ګلو موړ
چي فلك يې بيا په وژلو کړي زړه سوړ
د اسمان ناکردي څو به درته وايم
که يې ستايم تمام عمر به لګيا يم
پدا شان ما ته راوي ويلي صاف
د سهراب لښکر چي ولاړ په خپل اطراف
رستم هم ترېنه رخصت شو په ماتم
په طرف (يې) د سيستان کېښود قدم
د سهراب تابوت ئې هم يوړه له ځانه
دا خبر چي ورغی خاص تر سيستانه
کور و کلی په نارو په ژړا سر شه
تا به وې ګويا قايم هلته محشر شه
ووړ (و) لويو د سيستان به کړې کوکاري
چي هر څوك به خبرېده له هسي چاري
د واريه د رستم مور راغله سرتوره
د سهراب په غم کي پرېوته نسکوره
په ژړا يې (و) ګرېوان د اوښکو ډك
د افسوس فرياد ئې تلو په پاس فلك
په سيستان کي کور په کور کېده ويرونه
د سهراب په ماتم ناست وو عالمونه
چي دفن شو هغه ښکلی نازنين
تهميته هم چا خبر کړه په يو حين
چي سهراب قتل له لاسه د رستم شو
د سيستان په ښار کي ښخ په ډېر ماتم شو
د خبر په اورېدو پرېوته کوزه
ډېر ساعت پرته بې خوده هغه چوزه
تار په تار ئې کړه ويښته د اوربل واړه
سترګي سرې کړې په ژړا خماري دواړه
اور يې بل کړو وې چي ځان پکښې ستي کړم
ځان ملګرې د سهراب سره دستي کړم
الغرض چي ځان ئې کړو پکښې ګوزار
چي ناګاه ورباندي خلك شو خبردار
په تلوار يې دا له اوره کړه بهر
لاس و پښې وېښته يې سوي وه د سر
د دې سپين بدن چې و د ګلو باغ

(c) ketabton.com: The Digital Library

فیض محمد اخوندزاده

پر افغانستان باندي د انګرېزانو لومړۍ حملې د دې ملت پر ژوند درانه اثرونه وکړل، په عملي ژوند کي يې خلك د آزادۍ ساتني ته چمتو کړل خو له بلي خوا يې د دوی توجه د ژوندانه له نورو کارو څخه فقط د استقلال ساتني ته راوګرځوله اما په پښتو ادب کي دغه حرکت ډېر ښه اثرونه پرېښول. مثلاً د پښتنو د کلو شاعرانو د جنګ واقعې په حماسي شکل نظم کړې او له بلي خوا عالمانو او پوهانو هم په دغه حرکت کي برخه لرله او دوی داسي کتابونه وکښل چي هغه خلکو ته د آزادۍ د ساتني په لار کي ګټور وي، له دغو پوهانو څخه يو هم فيض محمد اخوندزاده و، چي د لوګر په موسهي کي اوسېدی او ده د امير شېرعليخان په اوله پاچاهي کي يو کتاب د روضة المجاهدين په نامه په پښتو مثنوي جوړ کی او مقصد يې دا و، چي خلك په ديني تبليغ سره د جهاد او د وطن د ساتني خوا ته راوبولي. دا کتاب تقريباً پنځه زره بيته او ښه تبليغي او اخلاقي مضامين لري، د ده د نظم ژبه ساده او روانه ده چي هر څوك بې تکليفه په پوهېږي او د قرآن او حديث مضامين په پښتو ژبه ښه نظم کولای سي او د ده کتاب د هغه عصر په پښتو ادب کي ښه ځای نيولای سي، دی خپل ملت ته د يووالي بږغ داسي رسوي :

همه واړه يو وجــــــــود شئ
په طلب کي د مقصود شئ

ملا فيض محمد په دې کتاب کي غواړي، چي د مملکت عسکرو ته د دوی مهم اجتماعي مقام وښيي او خپلو مسئوليتونو ته يې توجه ور واړوي، مثلاً د يوه مسلمان عسکري مشر وظايف داسي ښيي :

په لښکر کي چي افسر وي	مي بايد چي دلاور وي
شجاعت لري کرار وي	په صفوتو کي جرار وي
هم عاقل او مدبر وي	ښه ديندارِه مذکر وي
دلسوزي لري ناصح وي	هم انصاف لري صالح وي
سخاوت لري ښه داد کا	له لښکر سره امداد کا
چست چالاك وي ثقيل نه وي	هم ظالم او بخيل نه وي
کبرجن او جاهل نه وي	بدکرداره غافل نه وي
له لښکره باخبر وي	پخپل کار کي باهنر وي
تېښته نه کاندي صابر وي	په نعمت د رب شاکر وي
له سلطانه طاغي نه وي	له الله نه باغي نه وي
د پاچا په خدمت راست وي	د الله په طاعت ملاست وي
نه شراب خوري نه زاني وي	نه رشوت خوري نه جاني وي
حکومت ئې سراسر	په کتاب وي برابر
داسي نه چي دولت ټول کا	دی خپل ځان ورباندي موړ کا
عالم واړه در په درکا	خپل مخ تور خاوري په سرکا

له دې يوې نمونې څخه سړی دا معلومولای سي، چي په افغانستان کي هم پس له اوله جنګه څخه يو فکري حرکت په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلکو کي د دې له پاره پیدا سوی و، چي دوی د خپل ژوندانه لارو چارو ته متوجه سي او دغه فکر و، چي د امیر شېرعلیخان په زمانه کي پښتو ژبي او د عسکرو تنظیم ته توجه وسوه او په مملکت کي لومړۍ پلا یوه کابینه تشکیله سوه او یو اخبار د شمس النهار په نامه نشر سو.

د دغه حرکت ادامه :

په افغانستان کي لومړۍ پلا مدني حرکت امیر شیرعلیخان شروع کړی و او دغه پاچا د مملکت د نوي ژوندانه له پاره ځیني ښه اساسونه کښېښودل، د خپلي کابیني نومونه ئې پښتو کړل، عسکري قوماندې (بولۍ) یې له انګرېزي څخه په پښتو راواړولې او په خارجي سیاست کې هم غوښته چي له ټولو دولتونو سره دوستانه روابط ولري او د روس او دولت عثماني سفیران ئې په خپل دربار کي ومنل مګر انګرېزانو نه غوښتل چي د هندوستان له څنګه د پښتنو یو قوي حکومت موجود سي، نو دوی دوهمه پلا پر افغانستان حمله وکړه او امیر شېرعلي خان کابل پرېښود او په مزارشریف کي پاته سو او تر ده وروسته یو داسي سخت او قوي لاس پر افغانستان باندي مسلط سو، چي هغه د امیر شېرعلي خان حرکت ئې په سرعت تعقیب نه کړ، نو ځکه د پښتو ادب هم تر شل کالو پوري لکه چي لازم و هغسي وده ونه کړه، مګر د امیر حبیب الله په زمانه کي بیرته هغه حرکت لږ څه سره وښورېدی او یو څو مکتبونه په کابل کي جوړ سول او یو اخبار د سراج الاخبار افغانیه په نامه له کابله خپور سو.

په دغه وخت کي موږ ګورو چي پښتو لیکوالو او شاعرانو هم قلمونه راواخیستل او په افغانستان کي د پښتو حرکت بیرته شروع سو، سراج الاخبار د پښتو ژبي اهمیت ته خلك متوجه کړل او یو څو لیکوال داسي پیدا سول، چي دوی په پښتو ژبه څه لیکل یا به ئې شعرونه ویل، د دې ډلي په سر کي ملا عبدالباقي افغان کندهاری او سید محسن کندهاری او غلام محي الدین او مستغني او د سراج الاخبار لیکوال دي، چي لومړی مدیر او مؤسس یې مولوي عبدالرؤف کندهاری و.

او بیا محمود طرزي هغه چلاوه او ملګري یې عبدالهادي داوی او عبدالرحمن لودین وو، دغو خلکو د پښتو ژبي د نوي ژوند فکر په مملکت کي وروزه او لږ و ډېر یې په پښتو کي شعر او ادب ته هم خدمتونه وکړل. دلته موږ د هغو لیکوالو نومونه او ادبي تخلیقات ښیو، چي دوی د پښتو په نوي حرکت کي لومړۍ برخه اخیستې ده.

ملا عبدالباقي افغان

د پښتو د اخیرنۍ دورې په ادبیاتو کي چي کوم فکري تحول راغلی دئ د هغه یوه برجسته نمونه د دغه سړي په کلام کي لیدله کیږي. دی تر (۱۲۷۰ هـ ق) وروسته د کندهار په ښار کي پیدا سوی او په (۱۳۰٦ هـ ش) کال وفات سوی دئ. په شعر کي یې تخلص افغان و او د خپل عصر یو باعمله عالم او صوفي شمېرل کېدی، په وارو وارو یې له وطنه څخه تر مصر او حجازه پوري پیاده سفرونه کړي دي او تر کلکتې پوري هم تللی دئ.

د هند مشهور عالم مفسر او سیاسي رهنما مولانا ابوالکلام آزاد خپل ترجمان القران تفسیر د دغه سړي په مجهول نامه اهداء کړی دئ، ځکه چي دغه عالم د قرآن د تفسیر د ځینو پښتنو له پاره تر کلکتې پوري پیاده سفرونه کړي وه، دې فکور عالم د پښتنو د بدو عاداتو د اصلاح او انتقاد له پاره د (۱۳۲۰ هـ ق) کال په شاوخوا کي یو منظوم پښتو کتاب لیکلی دئ، چي وزن ئې اوږد مثنوی او نوم یې تبیین الواجبات فی التخریب
العادات دئ، دا کتاب تقریباً (٦۰۰۰) بیته لري او د کتاب په سر کي داسي وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

را اخیستی مي شهباز دئ د خپل عشق رباب وهمه
نغاره د اسلام کوك سوه دواړه برېته تاوومه
سو شراب ساقي له عشقه عالم ټوله سو ګل رنګه
خوشحالي د هغو چي يې زړه پاك سو له زنګه
څه نغمې څه ترانې دي قسم قسم آوازونه
قمريان پر ښاخو ناست دي مطرب نوي کړه سازونه
خم په جوش پياله په دور قلقلي سو د صراحي
مستانه په رقص راغله درب دروب د پاکوبي
خورا پسته پښتو وايه بلنده مه دروبه افغانه !
که قلم بافضولي کا ټينګ ئې نيسه له بيانه
التماس د سعادت کړه پښتانه لره د خدايه
د نېکۍ خښته ئې کښېږده ښه محکمه له تهدايه

افغان د پښتو په اجتماعي عيبونو انتقادکوي او د دوی د اجتماع په منځ ورننوزي او د يوه اجتماعي نقاد جوله پيداکوي، مثلاً پښتانه سوداګران په مالوکي ناوړه شيان ګډوي او خالص مال بازار ته نه راوړي، دا کار لکه چي شرعاً ناروا دئ په اجتماعي او اقتصادي لحاظ هم غندلی دئ او د تاجر اعتبار ورکموي، افغان وايي :

خيانت له مسلمانه سره منع دئ په دين کي
فريبنده او حيله ګر سو په انګار آتشين کي
چا چي غش په مال کي وکی هغه نه دئ زموږ له ډلي
دا حديث له مصطفی سو چا له نسته چي دا ولي
که موچنه که څپلۍ سوه چي په منځ کي وي خرڅوړي
دکومك لحاظ يې نه وي په قيامت به کښته ګوري
د لندن کافران ګوره غوټې خلاصي کړي دلته
پر هغه قرار ښکاره سي چي ليکلي وي هلته
د عراق وړې غوزې دي د ورېښم په شان پېچلي
په دوه چند قيمت خرڅېږي سپيني پاکي صافي ولي
ستا دونيم په يوه شمار سي پاکېده يې خرڅي غواړي
د دنيا فهم چي دا سو حق تعالی دې وله نغاړي
يو د بله کړي نسبت چي د پټان پټان دروهلې
دين دي سپك په نظر ورکی داسي مه کوه نتلې
ته بايد چي مقدا او رهنما ئې و ملت ته
لمر خاته لوېده رابولي صفوت او شريعت ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستا د غش په چپلاخه د لويانو مخ خوږېږي
ځکه موږ ته رسول وايي چي له ډلي دي بېلېږي
سترګي روښي کړه ناکسه ځان وګوره بيدار سه
خس؟ دزدي د مېږه عيب سو له خپل ځانه خبردار سه

پښتانه په کلو او کوڅو کي ناپاکي پاشي او د نورو د صحت مراعات نه کوي افغان دغه اجتماعي او صحي عيب ته هم متوجه دئ او داسي انتقاد پر کوي :

که د ښا اوبه راتلې و داسي ځای ته چي ضرر و
د بوده او د سړيو پر خټ بېل د ده ممر و
د حساب تخمين يې وکړه هر حيوان چي پرې تېرېږي
په لحد کي يې عذاب دئ څو ابرو يې کوره کېږي
انبارونه د بامو چي د کوڅو و ميان ته پاشو
د دوزخ د اور ازغي دي د لحد دپارې تراشو

افغان کله کله د خپل قوم د عظمت په يادکي مستي کوي او ځوانانو ته د مېړاني او سلاحشورۍ درس وايي :

توپك ښه اسباب د دين دئ
خوار سړي له تبرزين دئ
پخه توره دي تېره کړه
که دي رب ته تندی سپين دئ
بدن آس دئ پر سپاره سئ
په يوه ګراتۍ پوره سئ
توپك واچوئ اوږو ته
يو بل په ننداره سئ
زما نوبت په کله راسي
ربه غم مي زړګی تراشي
چي د توپ ګولۍ مي درومي
د مکاب کنګرې تراشي

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلام محمد پوپلزی

د پښتو ادب په نوې دوره کې چې کم فکري تحول پيدا سوی دئ هغه د نورو ژبو څخه د نوو ادبي آثارو د ترجمې په برکت راغلی دئ، کله چې د نولسم قرن په وروستنۍ برخه کې په هندوستان کې انګرېزي تمدن خپور سو، نو په اردو او هندي ژبو کې داسي کتابونه تأليف يا ترجمه سول، چې موضوع يې د نوي عصر خبري وې، د هندوستان ټول قومونه خپل ذلت ته متوجه سول او هر چا کوښښ کاوه، چې د نوي عصر له جريان سره ځان ملګری کړي.

په مسلمانانو کې هم دا فکر پيدا سو، چې دوی ولې متفرق او خپاره او ذليل دي؟ د اردو يو مشهور شاعر الطاف حسين حالي چې د پاني پت اوسېدونکی و، يو کتاب د مد و جزر اسلام په نامه منظوم کړ، چې په هغه کې يې مسلمانانو ته د دوی د تاريخي ارتقا سببونه وروښوول او د اوسني ذلت او خوارۍ علتونه يې هم په خوږه ژبه بيان کړل. دې کتاب په اردو ادب او د هندوستان په مسلمانانو کې يو نوی روح پو کړ او د هر چا سترګي خلاصي سوې. په پښتو ادب کې هم په دغه زمانه کې نوی فکر پيدا کېدونکی و او د نوي ادب په فکري طليعه کې غلام محمد خان د پېښور د چارسدې اوسېدونکی ودرېد او په پښتو مثنوي يې د حالي مد و جزر ترجمه کړ او پر هغه باندې په نثر يوه مقدمه هم وليکله، دا کتاب په (۱۸۹۳ ميلادي) چاپ سوی دئ او د پښتو نوي ادب د اغاز يوه ښه نمونه ده.

د کتاب په سر کې وايي :

"د ټولو مسلمانانو په خدمت کې عرض دئ، چې دا کتاب مدوجزر اسلام چې الطاف حسين صاحب انصاري پاڼي پتي مقيم د دهلي چې حالي يې تخلص دئ په اردو ژبه کې چې د مسلمانانو د ترقۍ او تنزل په باب ليکلی دئ په دې ورځو کې محض په خيال د خيرخواهۍ د اسلام او د مسلمانانو خصوصاً د پښتنو له اردو نه په پښتو ژبې کې ترجمه کړای شو. دا هغه کتاب دئ، چې په ليدو يې په تام هندوستان کښې يوه زلزله پرېوتې ده او چا چې دا کتاب په غور سره کتلی دئ او لږ کوټې شان تعصب يې په ډډه کړی نو هغه ته معلومه شوېده چې د مسلمانانو اوس څه حال دئ او مخ کې پرې څه حال راتلونکی دئ او په چا کې چې څه قدر لحاظ د احکامو د قران مجيد او د حديث د پاك نبي شته په هغو کې د همدردۍ يو جوش پيدا شوی دئ او د خپل طاقت په موجب يې لاس پښې وهل شروع کړي دي. دا خبره ظاهره ده، چې لوی عبادت په دنيا کې هغه قدم شمېرلی شي چې ضرورت ئې ټولو نه زيات وي، مثلاً په هغه وخت کې چې مسلمانانو باندې يو هسې ظالم دښمن په ظلم سره راوخېژي چې د دوی په مال او عيال، په دين او په ايمان لاس اوږده کا هغه وخت د هغه دفع کول په ښځو او نرو لازم وي او د دغه کار دپاره په نمانځه او روژه کې تاخير کول جايز شمېرلی شي دغه رنګه که ملك په قحط کې مبتلا وي نو دغه وخت چې څوك د لوږي مري د هغو همدردي کول په نورو ډېرو عبادتونو ړومبی شمېرلی شي او چې بېړۍ ډوبېږي او خلك پکښې ډوبېږي نو هغه وخت د ډوبېدونکو ويستل په نورو ثوابونو زيات دي".

غلام محمد خان په دې پښتو ليکنه کې خپل د نثر ليکلو قوت هم ښودلی دئ او داسي نثر ليکي، چې د پښتنو عام لوستونکي به هم ښه په پوهېږي، دی وايي چې د مسلمانانو د تنزل سببونه دا دي :

"اول - ورکېدل د علم د دين او د دنيا.

دوهم - بې اتفاقي د قوم.

دريم - بې ځايه تعصب يعني ضد او جهل په خپله خبره او د يوه بل نه نفرت او کرکه کول.

څلورم - غفلت د اسبابو د تنزل نه.

پنځم - د اولاد تربيت او تعليم نه کول.

شپږم - خرابېدل د اخلاقو او د خويونو.

اوم - په محنت او مشقت کې سستي کول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس پاتي شوه دا خبره چي موږ له څه کول مناسب دي د دې ځواب ډېر اورد دئ او په هغي زموږ د قوم د زاړه خيالاتو خلك يعني هغه چي د نوي تعليم د نوو خيالاتو نه واقف نه وي ډېر کم پوهيږي، دا ظاهره ده چي په هر قوم کي چي اتفاق او قوت او علم وي هغه همېشه په نورو قومونو باندي غالب وي او ملك او دولت د هغوی په قبضه کي وي او په کوم ځای کي چي څو قومونه يو ځای اوسي نو په هغوی کي چي په کوم قوم کښي اتفاق او علم او محنت کشي او دوراندېشي وي هغه قوم همېشه آسوده او په عزت کي وي".

د مدوجزر اسلام ترجمه داسي شروع کيږي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

له بقرات حکيم نه وکړه چا پوښتنه
چي هوښيار د کامل عقل څښتنه
کوم يو رنځ دئ چي سړی پرې هلاکيږي
په دنيا کي يې دوا نه پيدا کيږي
وې دا هسي ناجوړتيا په جهان نشته
چي دوا يې مونده نه شي هولته هيشته
که وړيا دي که اسان دي که مشکل دي
هر مرض له پيدا کړي خدای درمل دي
بې له هغه چي اسان ورته ښکاريږي
چي طبيب ښيي علاج وايي تړيږي
که د رنځ نخښي سبب ورته څرګند کا
په خندا شي په طبيب پوري ريشخند کا
نه دارو خوري نه پروا يې په پرهېز شي
په ورو ورو هغه کمزوری مرض تېز شي
د طبيب له نزدېکته يې نفرت شي
تر هغه چي له دنيا ځني رخصت شي
دغه حال به په دنيا د هغه قوم وي
چي په سپينه رڼه ورځ وده په نوم وي
په جهان کي وي پراته طوفان يې راوړي
په ګرداب کي يې کړي بند بادبان يې راوړي
غاړه لري وي سيلي زياتيږي(؟)
ګمان دا دئ چي جهاز دا دئ ډوبيږي
د بېړۍ خلك په هغه شان پراته وي
اړخ نه اړوي د مرګ په خوب ويده وي
وريځ ګوره يې په سر د بدبختۍ وي
په موسم نوې راغلې د سختۍ وي
د نېستۍ نخښي يې په سترګو ورليده شي
دا اواز له وړاندي وروسته اورېده شي
چي پرون مو څرنګ حال و نن په څه شوې
لا تر اوسه پوري ويل وې اوس بيده شوې
وليکن د دې غافل قوم غفلت هم
هم هغه وي هغه صبر په ذلت هم
که شو خاوري فخرتوب يې هم هغه وي
سپينه ورځ شوه ولې خوب يې هم هغه وي
نه ارمان افسوس چيري د خپل ذلت کا
نه سيالي د نور قومونو د عزت کا
هيڅ فرق نشته د ډنګر دوی تر حاله
په هر حال کی چی پراته دي وي خوشحاله

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول غلام محمد خان يو روښان فکره او د قوم همدرده شاعر و، چې پښتنو ته يې د خپل فکر اثر پرېښود، نو ځکه دى د اوسنۍ زمانې د منورو اديبانو په لومړي صف کي درېږي.

غلام محى الدين افغان

دى اصلاً د کندهار و، خو تر (۱۳۰۰ هـ ق) کال دمخه هند ته فرار سوى و او خپل تحصيلات يې هلته تکميل کړي وه، په اردو، پنجابي او انګرېزي هم پوهېدى. کله چي د (۱۳۳۰ هـ ق) په حدودو کي کابل ته راغى دلته د دارالمعلمين مشر او په يوه ډله کي شامل و چي نوم يې (اخوان افغان) و.
ده په کابل کي ډېر ځلمي په نوي فکر او د افغانستان د آزادۍ له پاره وروزل او يو له هغو خلکو څخه و، چي په کابل کي يې د پښتو د روزلو
تحريك چلاوه. غلام محى الدين په (۱۳۳۹ هـ ق) وفات سوى دئ، چي د ده ملګرو يوه پښتو شناخته د ده پر مزار درولې ده، قبر يې په شهداى
صالحين کي دئ او دا لومړۍ پښتو شناخته ده، چي د مړي پر سر باندي ليکل سوېده.
غلام محى الدين افغان د وطن د آزادۍ په تحريك کي لويه برخه لرله. د ده پښتو اشعار انتقادي او اصلاحي خواوي لري، د وطن د ميني جذبات پکښې ښکاره دي، په (۱۳۳۲ هـ ق) کال ده يو شعر ويلى دئ چي د آزادۍ او مليت خصوصي جذبه لري. دى له هندوستانه چي د انګرېزانو تر اسارت لاندي و خپل وطن ته راستون سو، دلته که څه هم خارجي استقلال موجود نه و، مګر د افغانستان خلکو د وطن داخلي چاري په خپل اختيار کي لرلې، ده دغه حال غنيمت وباله او شکر يې پر کاوه.
مګر د افغانستان د کامل استقلال له پاره يې هم د دې ځاى له نورو منورو خلکو سره يو ځاى کوښښ شروع کړ او د خپلي سعي نتيجه يې هم د افغانستان د استقلال په اخستلو کي وليدله، او له دنيا څخه ولاړى، په دې يوه غزله کي دغه حال داسي بيانوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

شکر شکر باغ مو خپل باغبان مو خپل دئ
ګل مو خپل بهار مو خپل بوستان مو خپل دئ
سروه خپله بلبل خپل چمن مو خپل دئ
لاله خپل ارغوان خپل دامان مو خپل دئ
نشه خپله خمار خپل پیاله مو خپله
بزم خپل ساقي مو خپل دوران مو خپل دئ
کلی خپل بازار مو خپل وطن مو خپل دئ
ځمکه خپله رود مو خپل دهقان مو خپل دئ
شاه مو خپل ګدا مو خپل قاضي مو خپل دئ
سپاه خپل رعیت خپل دیوان مو خپل دئ
غل مو خپل قاتل مو خپل مقتول مو خپل دئ
عسکر خپل مفتي مو خپل زندان مو خپل دئ
شکر شکر بېګانه په میان کي نسته
مدیر خپل اخبار مو خپل دوران مو خپل دئ
عجب عصر دئ افغانه نظر وکړه
ژبه خپله قلم خپل بیان مو خپل دئ

"سراج الاخبار، څلورم کال، دریمه ګڼه"

عبدالعلي مستغني

په (۱۹) قرن کي چي په افغانستان کي د دري ژبي یو ډېر نامتو او مقتدر شاعر تېر سوی دئ هغه یو پښتون او په پښتنو کي روزل سوی سړی دئ، چي ده پښتو شعر لږ ویلی دئ، مګر د دري غزلیات او قصیدي او رباعیات یې په زرو دي او که دغه سړي خپل هنري استعداد پښتو ته
وقف کړی وای نو به یقیناً په پښتو کي د ده آثار نه هېرېدونکي او نه ورکېدونکي وه.
د دې سړي نوم عبدالعلي په قوم هوتك او د ملا رمضان زوی و، چي تخلص ئې "مستغني" و. دی په (۱۲۹۳ هـ) کال د کابل په بالاحصار کي زیږېدلی او د (٦٠) کالو په عمر په (۱۳۱۲ ش) کال وفات سوی دئ، د مستغني پښتو اشعار په سراج الاخبار او د کابل په مجله کي نشر سویدي، د فارسي ژبي د کلاسیکي رویې په پیروي یې پښتو اشعار هم هغه ډول جوړ کړي دي او د دې عصر په پښتو شاعرانو کي هم ځای نیولای سي. د ده د کلام نمونه دا ده :

(c) ketabton.com: The Digital Library

علم زده کړه ګوره جهل په کار نه دئ
که دي پلار دئ چي جاهل دئ په لار نه دئ
که بې علمه خبردار دئ بې خبر دئ
که هوښیار د زمانې دئ هوښیار نه دئ
که څوك سود غواړي د علم سودا ښه ده
په ګرمي د دې بازار بل بازار نه دئ
که سودا کړي دوکاندار د علم ګوره
با انصافه تر ده بل دوکاندار نه دئ
خوار هغه سي چي د علم نه غافل سي
چي د علم دولت مومي بیا خوار نه دئ
کافران ګوره په علم جهانګیر سول
ما وتا لره دا ننګ او دا عار نه دئ
مړ ویده دواړه یو رنګ وي په غفلت کي
مړ یې بوله هر سړی چي بیدار نه دئ
تر غفلت پورته خونخواره بلا نسته
که زمری څوك خونخوار بولي خونخوار نه دئ
موافق د زمانې سره رفتار کړه
مخالف د زمانې ښه رفتار نه دئ
زمانه وي کله ګرمه کله سرده
تل تر تله په چمن کي بهار نه دئ
که فلك د غیر په کام سو غمګین مه سه
په دې ژرنده همېشه د چا وار نه دئ
مستغني زه دي مین په خپل ګفتار کړم
ستا په شان ګفتار د هیچا ګفتار نه دئ
مستغني یم زما نوم عبدالعلي دئ
زه پښتون یم په بل قوم مي څه کار نه دئ
فارسي شعر مي مشهور دئ په جهان کي
په پښتو ژبه مي شعر شعار نه دئ

سراج الاخبار، څلورم کال، شپږمه شماره
عقرب ۱۲۹۳ هـ ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

مولوي صالح محمد کندهاری

د دې زمانې له ليکوالو څخه چي په پښتو نثر يې د مکتب حبيبيه له پاره درسي کتابونه ليکلي او هم د پښتو لومړنی معلم و، مولوي صالح محمد کندهاری دئ، چي د پښتو د تحريك د لومړيو خدمتګارانو څخه و او کله کله به يې شعر هم وايه، ده په پښتو مثنوي د مولوي بلخي له مشهوره دري مثنوي څخه په خورا خوږه پښتو ځيني داستانونه نظم کړي وه، چي په اوسني پښتو ادب کي ښه ارزښت لري.

مولوي صالح محمد کوښښ کړی دئ، چي د پښتو نثر خوږ او بې تکلفه وليکي، نو دی لکه د پېښور مولوي احمدجان د افغانستان په ليکوالو کي د ساده نثر ليکلو پېشقدم سړی دئ، چي د مرګ تر وخته پوري د پښتو په خدمت مشغول و، دلته د ده د نثر يوه نمونه راوړو :

همت

هر څوك چي په صدق او رشتيا و يو شي ته متوجه سي تر پايه يې رسولای سي او عاقل سړی له هر څه پند اخلي. يو نوی ځوان و، نظر يې پر مېږي ولوېده چي د غنمو دانه يې په خوله کې اخيستې وه پر دېوال يې خېژوله ځني ولوېده، راکښته سو وايې خيسته پورته يې کړه، بيا ځني ولوېده بيا راکښته سو وايې خيسته. الحاصل چي پنځلس شپاړس واره ځني ولوېده او اخر يې په خپل همت د مطلب و ځای ته ورسوله، ځوان په تعجب ورته کتل فکر واخيست چي مېږی هم په خپل عزم او همت و مطلب ته ورسېد، نو انسان چي بهتر د مخلوقاتو دئ او هر څه کولای سي که په صدق و يو کار ته متوجه سي ايا وکمال ته به يې ونه رسوي، ټينګ عزم يې وکی د علم و تحصيل ته متوجه سو، په لږه موده يې ډېر علم حاصل کی، بلې ! که څوك په صدق متوجه سي هر څه کولای سي.

د مـــــېږي همت ته ګــــوره
عزم ټينګ کړه زما وروره !

بله نمونه :

"چي کري هغه به اخلي"

هلك په غره کي ناره وکړه هغسي آزانګه سوه، خيال يې سو، چي بل هلك دئ، بيا يې ناره کړه ته څوك يې دغسي آواز يې تر غوږ سو، يقين يې سو، چي بل هلك دئ. ښکنځل يې وکړه هغه خپل ښکنځل يې واورېده، وبېرېدی او په ځغاسته پلار ته راغی ويل يې :

بابا په غره کي يو هلك ما ته ښکنځل وکړه، پلار کيفيت وپوښته، پوه سو ويل يې اې زويه ! که تا څه ويلي وای هغه به دي اورېدلي وای، ولي دي ښه ونه ويل.

نظم

که دي بد ويل و چـــا ته
خـــود به بد وايي و تا ته
که ښه وايې ښه به اورې
او که بد هـــــغه به اورې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان عبدالغفار خان
او د پښتون مجله

کله چې په دنیا کې لومړنی جنګ په (۱۹۱٤) کې شروع سو نو په هندوستان کې د آزادۍ له پاره ډېر مؤثر حرکتونه ورسره پیدا سول. د هندوستان آزادي غوښتونکو خلکو د کانګرس او خلافت او مسلم لیګ په نومو سیاسي ډلي جوړې کړې وې او په ټول هند کې مسلمانانو او هندوانو په ګډه د خپل استقلال له پاره سیاسي شدیده مبارزه په ډول ډول روانه کړې وه، په دغه سیاسي حرکت کې د سرحد پښتنو هم پوره برخه لرله.

او لومړی پلا خان عبدالغفار خان او د ده ملګرو په پښتنو کې د اجتماعي اصلاح له پاره یوه ډله د "مجلس اصلاح الافاغنه" په نامه جوړه کړه، چې په پښتنو کې د اصلاح او اجتماعي سمون له پاره یې کوښښ کاوه او وروسته دغه ډله د یو سیاسي ګوند په ډول تبدیله سوه، چې نوم یې د خدایي خدمتګارانو ګوند و. دې سیاسي ګوند د هندوستان د نورو سیاسي ډلو په همکاري د آزادۍ په تحریك کې قوي لاس لاره او د سیاسي فعالیتونو سره سره یې د پښتو ژبې خپرولو ته هم توجه وکړه. د خدایي خدمتګارانو رسمي ترجمان یوه پښتو مجله وه، چې د اتمانزو څخه په پښتو خپرېده. دې مجلې پښتو ادب ته ډېر ښه خدمتونه وکړل، په پښتو کې د ساده نثر لیکلو او د اصلاحي او سیاسي شعر لیکلو ور یې پرانیست او ځیني اصلاحي ډرامې یې هم په پښتو ادب کې زیاتي کړې. د دې مجلې په لیکلو کې په خپله خان عبدالغفارخان یو بهترین ساده لیکونکی او سیاسي او اصلاحي لیکوال ګڼل کېږي، چې علاوه پر سیاسي تاریخ د پښتو په ادبي تاریخ کې هم مهم ځای لري.

عبدالغفار خان د خپل نثر لیکلو اساس پر هغه معیار ایښی دئ په کوم چې پښتانه په خپلو دېرو او حجرو کې خبري کوي. د عبدالغفار خان په نظر کې لیکنه او ادب فقط د خپل اصلي مقصد له پاره چې هغه د خلکو پوهول دي استعمالیږي او د ده د لیك مقصد صرف دا دئ، چې په خپل اصلاحي او سیاسي فکر عالم خلك وپوهوي. نو ځکه دی تل په داسي ژبه لیکنه کوي چې په کومه ژبه دی په حجره کې د پښتنو سره ږغیږي، د ده نثر داسي ساده او روان او بې تکلفه دئ، چې هر پښتون ښه په پوهېدلای سي او هم د دغه سبك په تعقیب ډېر نور لیکوال راوتلي دي، چې نور پښتو اخبارونه او مجلې یې نشر کړي دي، لکه (ازاد پښتون) چې میراحمدشاه نشراوه، یا د خیبر مجله چې د اسلامیه کالج څخه خپرېده، یا (ستړی مه شې) مجله چې سید راحت زاخیلي خپروله.

په پښتونستان کې چې تر اوسه پوري د نثر لیکلو طرز او ډول روان دئ هغه د عبدالغفار خان او د ده د ملګرو لکه ماسټر عبدالکریم مرحوم او قاضي عطاء الله خان مرحوم کړې لار طی کوي.

د عبدالغفار خان مسلسل مضمونونه چې د "زه په جیلخانه کې" تر عنوان لاندي خپرېدل ډېر خواږه او د واقعیت نګارۍ ښه مثالونه دي، دی شاعر او خیالپرست لیکوال نه دئ، مګر د اجتماع د ژوندانه واقعیتونه د یوه ریالیسټ په ډول په ساده ژبه ښه لیکلای سي او هر وخت ادب د ژوند له پاره استعمالوي.

د ده د نثر یوه نمونه دا ده :

اکثره خلك پوه دي مګر د حکومت داسي مدحه خوانان اوس هم شته چې انګرېزانو ته عادلان او رحم دلان وایي، زه د داسي ورونړو د سترګو پرانستلو دپاره یوه تازه واقعه لیکم :

تقریباً دوې میاشتي به کېږي چې یوې سرکاري لارۍ چې په هغې کې د پولیسو کپتان د سپایانو او یوه تحصیلدار سره سپور و. دې لارۍ بالامانۍ سره زموږ یوه پښتنه خور په ګاډۍ ووهله او في الحاله مړه شوه وائي چې د دغي لارۍ د ډرایور نه ډېرو خلکو اورېدلي دي، چې ویل ئې : ما خو لارۍ تېزه نه وهله مګر د پولیسو کپتان او تحصیلدار زه مجبور کړم او ده ویل چې تېز یې بیایه پروا مکوه که څوك ترې لاندي شي. په دغه وخت کې چې لارۍ زموږ دغه مظلومه خور ووهله نو یو څو خدایي خدمتګاران راغلل او لارۍ یې ودروله او وې ویل صبر وکړئ چې د دې واقعې د تحقیق دپاره څو سرکاري افسران راشي

(c) ketabton.com: The Digital Library

هسي نه چي دوی لاړ شي او سبا دغه ملزمان د دې نه انکار وکړي او بل چا ته بې ګناه ضرر ورسېږي. نو دا صفا ظاهره خبره وه، چي د خدايي خدمتګارانو دا څه جرم نه و، داسي خو همېشه موږ وينو چي چيرته لارۍ ځوك ووهي نو لارۍ او د هغې سورلي تر هغه نشي تلای چي سرکاري افسر نه وي راغلی، مګر دلته د خدايي خدمتګارو او دوی ته د خدايي خدمتګارۍ نوم لويه ګناه وه. پدې وخت کي کميشنر ته تليفون وشو هغه راغلی او د راتلو سره يې بې د پوښتني چي اصله واقعه څه ده څه مصيبت پېښ شوی دئ په خدايي خدمتګارانو سترګې راښکلې چي تاسي زما لارۍ ولي درولې ده، هغوی ورته په جواب کي وايي چي ته خو د لارۍ غم اخيستی يې مګر دلته زموږ يوه بې قصوره خور د اجل ښکار شوه لاکن ډېټي کميشنر ته زموږ د خور مرګ څه ښکارېده دا خو څه فرنګۍ نه وه، چي د هغه زړه ته پرې څه صدمه رسېدلې وای دا خو يوه غريبه پښتنه وه نو که مړه شوه څه خبره ده.
مختصر دا چي د دغي مظلومي د مرګ الزام خو په هيچا رانه غی البته دا قدر انصاف وشو، چي خدايي خدمتګار ته د قيد سزا ورکړه شوه.
ما ته ښه په ياد دي چي يو ځل په مردان کي د يو خان د موټر لاندي يوه بوډۍ اوکڼه فرنګۍ راغله او مړه شوه نو هغه مقدمه لوی جج (قاضي) ته وړاندي شوه او تر هغه ځايه ورسېده او په اخر کي د ډېر تکليف او د زرګونو روپو د خرڅېدو نه علاوه د هغه خان څخه په زرګونو روپۍ د هغې فرنګۍ د مرګ معاوضه واخيستله شوه. نو هغه وخت خان خلاص شو، حال دا چي هغه فرنګۍ د کڼوالي په سبب مړه شوې وه او دلته خو د يوې پښتنې ويني بربادي توی شوې او د هغې چي چا همدردي کوله نو هغوی ته بې قصور و تشريفاتو د قيد سزا ورکول شوه دا دئ د غلامۍ او آزادۍ فرق.
فخر افغان د پښتون مجلې څخه

قاضي عطاء الله خان

د عبدالغفار خان د سياسي حرکت يو تکړه ملګری قاضي عطاء الله خان و، دی د مردان د يوې درنې کورنۍ څخه د سياست ميدان ته راوتلی او د پښتنو په علمي حرکت کي هم د ډېري برخي خاوند و، قاضي عطاء الله خان د (۱۹۰۰ م) کال په شاوخوا کي د قانون درس تمام کړ او د وکالت پېشه ئې لرله، مګر د فخر افغان په سياسي ډله کي هم د يو غښتلي کارکن په حيث شامل و اوکله چي لومړی پلا په سرحد کي سرخ پوشانو انتخابات وګټل نو ډاکټر خان لومړۍ کابينه جوړه کړه، په دې کابينه کي عطاء الله وزير معارف و، ده د خپل وزارت په دوره کي دوه مهم کارونه وکړل :
اول دا چي په ټول سرحد کي يې ابتدايي مکتبونه پرانيستل.
دوهم دا وه چي د پښتو ژبه يې په ابتدايي تعليم کي داخله کړه او درسي کتابونه يې ورته جوړ کړل.
د قاضي عطاء الله خان د عمر ډېره برخه په سياسي جد و جهد کي تېره سوې او د انګرېزانو حکومت په وارو وارو دی محبوس کړی و، مګر د ده د حبس دوره تر سياسي جد و جهد لا ډېره مهمه وه، ځيني بنديان وي چي په بنديخانو کي لمونځونه کوي او يا قرآن يادوي دا خو به د هغه بندي شخص له پاره ښه وي، مګر قاضي عطاء الله خان په بنديخانه کي هم يو لوی اجتماعي خدمت کړی دئ، ده له انګرېزي مهمو کتابو څخه يو د پښتنو تاريخ په څلور جلده کي ليکلی دئ، چي په پښتو تأليفاتو کي لومړۍ درجه لري، دا کتاب دوې لويي ښېګڼې لري : اول دا چي ژبه يې روانه او خوږه او عام فهمه مګر د ادب پر اصولو برابره پښتو ده. دوهم دا چي د کتاب موضوع هم د تاريخ ليکلو پر عصري معيار برابره ده، يعني دی له ځانه تاريخ نه جوړوي، بلکي د مستندو کتابو په حواله خبري کوي، د پښتنو مفاخر او د پښتونوالي ښېګڼې په ښه ډول په دې تاريخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي ساتي، نو دی که له یوې خوا د عصري علومو سره اشنا محقق او مؤرخ دئ له بلې خوا پښتون هم دئ نو ځکه د ده تاریخ د پښتنو په دنیا کي ډېر ارزښت لري، ژبه یې داسي روانه او خوږه ده چي فارسي زبانان هم له هغې څخه ښه استفاده کولای سي او دا یګانه کتاب دئ، چي د فارسي وانانو په کورنیو کي لوستل کېږي اوس به د دې کتاب څخه یو څو کرښې د نمونې په ډول رانقل کړو:

"د دوست محمد خان د قید په ایامو کي انګرېزي حکومت په هغه باندي د خپل فوځي او مالي طاقت او د انتظامي جاه و جلال د رعب اچولو په غرض هغه ته په کلکته کي خپلي ټولي جنګي او صنعتي کارخانې، جنګي ننداري، جهازونه، اسلحه خانې، فوځي پرېډونه، توپخانې وښودل هر کله چي هغه د هندوستان انګرېزي عدالتونه، محکمه، بلدیات او دفترونه، د پولیسو انتظام او د امن و امان واقعات او حالات ولیدل نو د هغه په زړه کي رښتیا د فرنګیانو د قوم یو لوی رعب او هیبت او خوف کیناستو او د خپل قوم د خلکو نه یې یو ګونه په زړه کي حقارت پیدا شو، تر اوسه پوري د پرنګیانو پولیټکل ایجنټان (سیاسي نماینده) په دې پالیسي باندي پابند دي او خودمختاره علاقو نه چي کومي د هغوی د لاندي دي د هغه ځای لوی لوی والیان، ریاست، ملکان او خانان ښکته ملکونو ته بیایي چي پر هغوی باندي د خپل حکومت د زور او طاقت او د څه انتظام رعب او دبدبه کینوي، هغوی د خپل فوځونو پرېډونو تماشې ته د توپ او ټوپکونو او د کارتوسو جوړولو کارخانې ته بیایي او د دې غرض دا وي چي د هغوی په زړونو کي د فرنګیانو دومره وېره کیني، چي بیا هغوی د مقابلې او د مخالفت خیال هم په زړه کي رانه ولي.

څه وخت چي دوست محمد خان کابل ته واپس راغلو، نو هغه به د خپل قوم د مشرانو په مخکي هم کله دا شان خبري وکړې چي د هغه نه به دا معلومېده چي هغه ته د خپل قوم تهذیب، استوګنه او اخلاق د پرنګیانو په مقابله کي ډېر لاندي ښکاري. هغه به په دې سلسله کي د پرنګیانو د طریقه زندګي ښه او د خپل قوم د ټولو عادتونو بد ویل، ورو ورو د افغانستان په ټولو خودمختاره قبایلو کي دا خیال پیدا شو، چي د دوست محمد خان په زړه کي د هغه د قید په سبب د پرنګیانو رعب ناست دئ او ځکه هغه په هره موقع کي د هغوی مدحه وایي، مګر د دې په مقابلې کي چونکه دې قبایلو انګرېزي فوځونو سره ډېري مقابلې کړي وې او په جنګونو کي یې هغو له شکستونه ورکړي وو نو د هغوی په زړونو کي د پرنګیانو خلاف نفرت او حقارت پروت و، له دې کبله د دوست محمد خان دا قسم خبري به په هغوی باندي بالکل ښې نه لګېدې او هغوی ورو ورو په دې سبب هغه ته سپك کتل شروع کړل، اکبر خان هم د نورو عامو پښتنو په شان د انګرېزانو نه متنفر و او په دې خبره کي د هغه او د هغه د پلار په رایه کي ډېر اختلاف و، هغه به دا ویل چي اګر که پرنګیان د جنګ او د حکومت په انتظامي امورو کي ډېر ښه ماهران دي مګر هغوی د نورو ملکونو آزادي په زور باندي سلب کوي او د هر چا په زړه کي د خپل رعب او خوف کینولو کوښښ کوي، په دواړو کي د دې اختلاف رای نتیجه دا شوه، چي هر کله دوست محمد پرنګیانو سره په هر حالت د دوستۍ او د مصالحت تعلقات اوسېدل غوښتل نو د اکبر خان دا منشا وه، چي هغوی سره په هر حالت دوستي ساتل او په هغوی باندي په قومي معاملاتو کي پوره اعتماد کول د پښتون قوم تباه کول دي. په دې رای کي محمداکبر خان په حقیقت کي د ټول قوم د رای ترجماني کوله او هم دغه وجه وه، چي د خپل پلار په مقابله کي هم هغه ته د اولس په خلکو کي زیاته هر دل عزیزي حاصله وه او د هغه په خبره باندي به خلکو په نسبت د دوست محمد خان زیات غوږ ایښوده. د محمداکبر خان په زړه کي دا شك پای ته رسېدلی و، چي پرنګیان به یو ځل بیا په افغانستان کي د خپل اقتدار د قایمولو کوشش کوي ځکه چي د هندوستان انګرېزي مقبوضاتو ته د روس د سرحد رانزدې کېدل هغوی په هیڅ شان نه شو برداشت کولای او په دې کوشش کي همېشه شپه او روځ مصروف وو، چي د روس ټول ګاونډې حکومتونه دې زیر اثر وي. پس اکبرخان هغه وخت په دې کوشش لګیا شو، چي هم د قوم او هم د فوځ په سپایانو کي دا خیال پیدا کړم چي د پښتنو د آزادۍ د برقرار ساتلو دپاره دا ضروري ده، چي په یوه مناسبه موقع کي د انګرېزانو دا شان زور مات کړی شي، چي هغوی بیا په افغانستان باندي د فوځي پېش قدمۍ خیال پرېږدي".

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماسټر عبدالکریم

د پښتونور د سیمي په سیاسي بیداري کي د خدایي خدمتگارانو له ډلي څخه د ماسټر عبدالکریم سیاسي او ادبي شخصیت هم د هېرولو نه دئ.
نوموړی د چارسدې په اتمانزو کي په (۱۹۰۸ م) کال زېږېدلی او د پلار نوم یې منتظرخان و، په (۱۹۳۰ م) د ډهلي په جامعه میله کې خپل تحصیل پای ته ورساوه او په اتمانزو کي د آزاد سکول سرمعلم سو، د ده ژوند د یوه معلم په ډول شروع سو خو دی یوازي معلم نه و، بلکي یو سرگرم سیاسي سړی هم و.
د آزادئ په جنگ کي لومړی سپاهی او د سیاسي لیکوالو په ډله کي هم پیشقدم و، او په وارو وارو په خپلو سیاسي فعالیتونو کي محبس ته تللی او عمرونه یې په قید کي تېر کړي وه، څو چي په پای کي په همدغو بندیخانو کي مریض سو او له دغو ناجوړیو څخه د ځوانئ په عمر تر دنیا تېر سو.
ماسټر کریم د پښتون مجلې د ننئ دنیا تر عنوان لاندي ډېري سیاسي مقالې لیکلي دي، دی یو سیاسي او اجتماعي لیکوال په دې معنی گڼل سوی چي په خپله هم تر مرگه پوري یو رښتینی د اجتماع خدمتگار او سیاسي سړی و. د ماسټر د نثرونو یوه مجموعه چي "ځولئ گلونه" نومېږي په (۱۹۵۷ م) کي له پېښوره نشر سوې او د ده د نثر ښېگڼي دا دي :
دا چي سادگي لري، یعني په داسي ډول خپل مطلب لیکي، چي عام خلك په وپوهېږي او په نثر کي یې ډېر لږ د نورو تاثیر ښکاري او سړی داسي گومان کوي، چي د چارسدې په بازار کي دوه پښتانه خبري کوي.
د ماسټر نثر د پردیو ژبو نامانوس لغات نه لري او د عربي یا فارسي یا اردو هغه لغتونه استعمالوي، چي په پښتو کي رواج لري.

د ماسټر کریم د نثر نمونې :

بې گناه

داسي خو چي به څوك د جېل په تورو تنبو را دننه شو ما به ترېنه تپوس اوکړو، چي دا په څه، نو ویل به یې خدای شته اول به وې چي نه خبر نه اتر خالص په دښمني راسره شوي دي، ولي په نوروز غریب خو ډېر زیاتی شوی و، تش په دریو مړو کي پوره لس کاله راغلی و او مړي یې هم خپل مړي وو، یو مړی یې سکه د تره ځوی و او خور چي غله کاسره نه وي نو هم څوك وژني او ماشوم خوریي له به څنگه د چا لاس ورشي، پښتانه هسي بخت بد نام خلق دي، بادام کاکا څه د واره د لاسه مړ شو، چي بس اوس به خلق نور څه نه کوي. خو تره، تربور به وژني، تربور خو سړیه د سړي متې دي په غم ښادي کي ورته همه جا ولاړ وي.
نوروز گورئ ډېر قابل سړی و، د مزکي نه یې ځان خلاص کړی وگني په زمینداري د نوروز نه څوك ښه نه پوهېدل او ولي جایداد څه د خپلي حیا نه گران دئ څه؟ چي خلقو به په جواري کي شرمولو نو خود به یې مزکه خرڅوله او چرس؟ دا خو د سړي غم غلطوي او چي سړی خدای په چرسو راواړوي شپږ اته چیلمه د ورځي وهي او کار کسب نه کوي. نو اخر دا پیسې به د کومه راځي، د چا کور کي څه د روپو مشین خو نه وي لگېدلی، چي بس روپۍ دي چي جوړېږي به، او چي خدای د سړي په کمي شي نو خود به ځان د گور کفن نه خلاصوي د پلار نیکه هډوکي به خرڅوي او پوکلی برغی به گرزي.
د نوروز د تره ځوی ښه په معاش مزو کي گرزېدو شپېته منه جوار، څلوښت منه غنم، شل څتې گوړه به یې اوچته کېده، ښځه یې هم د خپل کاکا لور د نوروز خور وه، نه پخپله چښنړخوره وه او نه یې خاوند بې ځایه خرڅ ته پرېښودو، دوه درې لنگي به یې هر وخت په اخور ولاړي وې، که ډېر غوړي، ډېر بسیار پیو مستو کي به یې غړغړې کولې، ژرنده، جوړه، روپۍ، کالي هر څه سل سل وو، نوروز چي خدای څه وخت په لعنت کړو نو ده به پکښې هم کله ناکله د وسه وهله خو چي یوه ورځ یې د ماشوم خوریي د غاړې اوړې کوزه کړه او په جواري کي یې پرېښوده نو د تره ځوی ي بهر په هوجره کي راگیر کړو، حیا یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترېنه ټوله کړه، ګرېوان يې ترېنه کوز واچولو او ورته يې ووې، چي په کوڅه مي رانه شې.

وايي د جواري ډېر بد تا و وي او لا چي سړی په هوجره جماعت کي د خلقو مخکښي ملامته شي او بيا د خپل تره، تربور د لاسه نو راشه که يې ګوري. شپه له د چم ګاونډ د خلقو ډېزي د غوږه شوې او چي صبا شو نو نوروز ړيره په موټو ويستله وئيلې چي ورور، خور او ماشوم خوريی مي بېګاه چا ظالمانو اوويشتل د نوروز د تره ځوی يو بې ازاره غوندي بنيادم و د چا ملاسته غوا يې پاسولې نه وه. د کلي په پروجنبو خو هډو د سره پوهېدو نا، بس د مزکي يو غويی و او لکه د جهانګير شادولا کاکا دی يې يو خپل کور پېژندو او بل خپل پټی، نو د مرګ ورسره د چا څه و، جنازې اوچتي شوې، مړي سنبال شوو، نوروز په زړه کي پټ پټ خاندل وئيلې ماموته ! بيا دي موته څه لوی فضل درباندي خدای اوکړو ښايسته ډك په ډك کور درته سره د شپېته جريبه مزکي پاتي شو، بې د خدايه او بې د نوروز نه نور د مړو غريبانانو څوك وو؟ ته راڅه راڅه نوروز ته لاس نيوه کوه، نوروز خان د مشرئ په ځای ناست هر چا سره به يې د خبري دنبال رانيوو، چي خدای دې اوبښي او ببنلي به يې وي په غريبانو ډېر لوی ظلم شوی دئ سخات اووته، خيرات ورکړی شو فقير فقرا خپله برخه هم يوړه، شپې له نوروز د ماښام پولاو ورکړ غوړي يې لکه د اوبو اوبهول پر دې غوړ هسي هم لکه د ټکوري شلېږي او چي داسي بې کړاوه چا ته پاتي شي نو هغه يې په قدر څه پوهېږي، زر خو په هغو خلقو ګران وي چي ګټلي يې پخپل ځان وي او چي د ملا صاحب د څنګلونو نه غوړي اوبهېدل نو د بيلمازه غلچکي او جوارګر نوروز نه ښه سړی په کلي کي بل چرته و؟

څوکيدار لاړ تانه کي رپوټ اوشو څه د دېواله د سر څپياکه خو نه وه د رب العلمين روغ درې تنه اشرف المخلوقات مړه شوي وو غونډ ربوبيت خدای خبر چي څومره موده لګيا وو دې خړي مزکي او دې شين اسمان نه،پوهېږم چي څومره سنبالي کړي وو، نوروز څه خبر وو چي د يو پليت مطلب دپاره ده څومره لويه ګناه کړې وه، خو رښتيا چي پټ غل باچا وي د شپې مرګ و د موقعې ګواه شاهد هم نه و، بل نوروز له څه لږ مال خو په ګوتو نه وو ورغلی. شپه په شپه په تانه تحصيل د "سپين ږيرو" جرګې اوګرزېدلې، مقدمه خو افسرانو ډېره اوزنګوله خو اوښ چا چرته په بډه وهلی شو، نوروز جرګه شو، په دويم ګذار بيا په جرګتيانو د "سپين ږيرو" جرګې اوشوې او نوروز په دريو مړو کي ايله لس کاله قيد شو، دی لا په دې هم خفه و، وئيلې خپل مړي مي وو، د بل چا راسره څه کار وو، ګوتي يې مروړلې، وئيلې که زه خبر وی چي د مسلم ليګ باچايي را روانه ده نو لږ وار به مي کړی و، د تره ځوی به مي نور حساب هم جمع کړی وو، څوک شمس الحق به مي چا قيوم له کټلي وو، نو سپين باز به ګرزېدم. د مسلم ليګ په حکومت کښي به مي په مقدمو دومره ډېر څه لګېدلي هم نه وو، تاڼو ببل سپين کړم، قچرو کي خو خلق په لږ څه نه رضا کېږي او جرګتيان خو د سړي نه سمه څرمن وباسي، اوس خو د خدای ء فضل دئ، د مسلم ليګ حکومت خو څمونږ خپل حکومت دئ، غونډ د محمد ۲ کليمه ګو يو، غټ افسر وي او په لږ څه رضا شي، دا يو نيم بدنيته هسي د مسلم ليګ بد غواړي.

نوروزکال نيم په جېل کي ډېغري اوخوړې خو ډېر ژر پرې د جېل افسران مهربانه کړل، ټيمکی غوړي، بورئ نيمه اوړه، شپږ اته چرګان به په بهر دنيا د چا د نظره څه راځي، ناولي په جېل دننه ډېر لوی برکت دئ. ورانه په هغه چا شي چي په جېل دننه شي او د ملاقات درك يې نه لګي د جېل په ژبه کي د قيدي ليدو ته ملاقات نه وايي، ملاقات هغه وي چي د قيدي خپلوان د جېل د چاوړوکي لوی افسر سره د هغه په کور کي درنه ځولۍ او ډکه منګل ووينې. کال چي تېرېده نو نوروز د جېل وړوکی، لوی افسر هر يوه ته ځان ښودلی وو، نوروز د اسپتال په لنګر کي د لنګريانو مشر (چارجي) لګېدلی وو، او ښه درونډ پر يې هم چلېدو، په جېل دننه د اوښيار سړي خود ډېر ژر سر له راشي، او پنځه واړه بيا پخپله خوله نه ورمنډې، دی پوه شي چي د جېل دا تنګه تُرشه دنيا يواځي د ده نه ده، دې کښي ورسره د شين پوښ نه واخله تر صاحب بهادره پوري ټول شريك وي، نوروز به ټولو افسرانو ته خپله خپله نصيبه ور رسوله، په جېل دننه سړی ځان له هم ښه ګلدار شي، د جېل نه بهر چي کوم څېزونه ستا دپاره روا وي، هغه په جېل دننه ناروا شي، دلته خو هر څه بُرو خو عادت نه برو، نوکه بهر چا په خطا هم غلا نه وي کړې په جېل دننه به يې بې د غلا نه ګذاره چرته کېږي ځکه چي د کلونو عادتونه خو به ارو مرو پوره کول غواړي، نو خود به يې په غلا پوره کوي، بس په لږه موده کي د سړي نه پوخ غل جوړ شي نن سبا ځيني ډېر سم خلق څه د کلي د پروجنبو او څه د حاکمانو د ښه انتظام د لاسه په ناچاري جېل ته لاړ شي ولي ځار شم په جېل دننه د افسرانو د ډېر ښکلي بندوبست نه چي د سم دم سړي نه مکمل بدمعاش جوړ کړي او چي بهر راځي نو په ځای د دې چي څه سړيتوب يې زده

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړی وي په کلي اولس کي د خدای د مخلوق دپاره يو لوی افت جوړ شوی وي او چي د نوروز غوندي حلالي جېل ته لاړ شي نو د هغه نه خو څه سم شی جوړ شي، ځکه خو د نوروز د پړ سره سره د چرسو او اپيمو ښه غرق دوکان هم چلېدو.

خبره دا ده چي دنيا کور په بهر د شته مندو ده، نوروز له خدای په بدو کي ښخ کړي وه هر ځای به ئې بې کړاوه د سوك د سره مونده خو دا وه چي هر چا ته به يې لاس سوري ساتلو، کال نيم د جېل معافي کال دوه د پاکستان معافي او ډېره د جېل د افسرانو مهرباني، نوروز چي په جېل زړه کېښوده نو قيد يې خلاص و، د مړو لا د چا په شان د تختې اوبه هم نه وې اوچي شوي چي "بې ګناه" نوروز د خپل ښه ځلميتوب په برکت پوره په دريو مړيو کي ايله پنځه کاله پس کور ته راغی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کي
د سیاسي شعر نمونه

دمخه مو وویل چي د لومړي جنګ په وخت کي د سراج الاخبار او د اخوان افغان د ډلي په واسطه د افغانستان د کامل استقلال تحریك په پښتو ادب کي هم ښکاره سو او له همدغه وخته څخه په پښتو شاعري کي اصلاحي او سیاسي افکار داخل سوه. له هغو اشعارو څخه د مرحوم مولوي صالح محمد قندهاري یو شعر دئ، چي د بلبل ژړا نومیږي.
دا سړی چي دمخه یې د پښتو په نثر کي د خدمتونو بیان وسو د فیض محمد زوی په قوم هوتك او په (۱۳۰۷ هـ ق) د کندهار په ښار کي زیږېدلی او په (۱۳۳۹ هـ ش) کال په کابل کي وفات سوی دئ. دې سړي لکه د پښتو د نثر درسي کتابونه چي تألیف کړي وو ښه او روان شعرونه یې هم ویلي دي.
دی په (۱۲۹۹ هـ ش) کال د طلوع افغان د جریدې مؤسس او په کابل او کندهار کي د ابتدایي مکتبونو لومړنی مدیر و، کله چي په کابل کي په افغاني ځوانانو کي د استقلال د ګټلو فکر خپور سو نو د هغه وخت حکومت د خپلو منافعو له پاره دا نه غوښته، چي د انګریزانو له سیاسي تسلط څخه ځان وژغوري، مګر په خلکو کي د خپلي آزادۍ له پاره تاوده جذبات موجود وو، په هغه وخت کي افغانستان فقط یو اخبار درلود او هغه هم د حکومت تر سخت سانسور لاندي و، نو هیڅا داسي نه سوای کولای چي په ښکاره د استقلال غوښتنه وکړي.
مولوي صالح محمد د ملت دغه د زړه خواهش او آرزو په یوه منظومه کي په سمبولیك ډول نظم کړه، چي د یو ګرفتار بلبل له خولې یې د آزادۍ له پاره د ده د زړه هیلي تصویر کړلې او هم دغه موضوع په فارسي کي ښاغلي داوي هم نظم کړې او نشر کړې وه.
دغه دوې منظومې په پښتو او فارسي په سراج الاخبار کي خپرې سوې او په هغه وخت کي یې اثر دوني و، چي په کندهار کي به ښځو هم لوستلې او د انګریزي استعمار پر کار یې هم دوني اثر کړی و، چي د هغه وخت حکومت یې له دغسي نشریاتو څخه منع کی او کله چي په سراج الاخبار کي یوه سرمقاله د حی علی الفلاح تر عنوان لاندي د افغانستان د کامل استقلال په غوښتنه کي نشرېده نو امیر حبیب الله خان هغه مقاله سانسور کړه او د سراج الاخبار مدیر یې تهدید کی، د مولوي صالح محمد دغه تاریخي منظومه په دې ډول ده :

یو سحر زما تر غوږ سوله بلبله چي بندي سوم د صیاد له سخته دله		چي قفس کي یې ژړل دا یې ویله ولي نه پوښتي څوك حال زما یو له بله

ولي نسته بې فغانه کار و بار زما
ولي حبس ابدي راغی په وار زما

نه محرم چي د زړه حال ورته بیان کم نه ملګری چي چمن ته یې روان کم		نه مي وس چي خبرداره بلبلان کم بیا بیان ورته د ګل و د ریحان کم

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل ډك زړه د ارمانو ورته خالي كم
ټول مرغان د چمنو په ځان حالي كم

چا ته وژاړم پر چا باندي فرياد كم
چا ته وګورم په څه شي زړګی ښاد كم

چا ته خاوري پر خپل سر باندي باد باد كم
د صياد له لاسه چا ته عرض و داد كم

څه راوسوه چي د تور فقس بندي سوم
نه خلاصيږم په دا بندكي ابدي سوم

ولي زه له خپله سيله راجلا سوم
ولي زه په وير اخته په واويلا سوم

ولي زه له خپل وطنه راجدا سوم
كور وكلی مي سو پاته خوار تنها سوم

كم ظالم كړمه بندي خدای دې بندي كي
خدای دې زما غوندي اخته په جدايي كي

اوس به زه لكه ها نور په هوا تلمه
پر غنچو به د ګلانو مسېدمه

په هوس د آزادۍ به بالېدمه
روغ په روغ به غوړېدمه لوېدمه

چا بندي كړم خدايه تې په ځان اخته كې
په قفس كې د زندان جګرسوخته كې

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس به ګرزېدم آزاد په چمنو کي
ښه به ګرزېدم خوشحال په شګوفو کي

الوتم به په صحرا او په باغو کي
ولي اوس یم په غمو په اندېښنو کي

چي بندي دي د قفس کړمه صياده
خدای دي ما غوندي بندي کړه اې آزاده

الغرض چي ده وهلې دا نارې
چي ناګه د چمن باد راغی د کښې

د قفس له لاسه و په غلبلې
چي پر ونښت دا يې وواته له خولې

مګر دا باد د وطن د خوا راغلی
چي زما صبر و آرام يې راښخه وړی

يو ساعت متفکر و حيران پاته
چي بيا باد د چمن راغی د ده خوا ته

نه يې شکر و شکايت کاوه و چا ته
اه يې وکيښ عرض يې وکی خپل مولا ته

لکه زه هسي بندي سې اې صياده!
د وطن په جدايي سې اې صياده!

زه چي فخر د چمن زېب د بوستان وم
د باغو د ښو باغچو روح روان وم

نغمه خوان د خپلي ځالي او اشيان وم
د سروګلو پر ښاخو به نغمه خوان وم

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پولادو په پنجه کي دي بندي کړم
د هر کس و د ناکس دي ريشخندي کړم

زه به تل د باغ پر سر ښه په هوا وم د ګلانو پر سرو به په خندا وم		ښاخ پر ښاخ به بيا په څه ناز و ادا وم په ځالۍ کي به وم ناست يا په صحرا وم

نه بندي وم د قفس نه مي هيڅ غم و
نه مي اوښکي بهېدې نه مي ماتم و

چي سحر به زه له ځالي په هوا سوم چي له پورته به پر ګل باندي راتا سوم		په ګلشن کي به د عشق نغمه سرا سوم و سمن و ياسمين ته به ګويا سوم

آيا څوك لري دا عيش و عشرت نن زما
چي نديم مي ګل خانه ده په چمن زما

د نرګس او شګوفو ګرم بازار دئ په چمن کي د بلبلو چورهار دئ		هغه ګل هغه پسرلی هغه بهار دئ د طوطيانو په ګلشن کي چغهار دئ

پر ګلانو الوته کا په خندا
زه بندي يم د قفس او په ژړا

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدایه ژر مي خلاصوې له دې زندانه
بیا مي ورسوې ژر تر خپل بوستانه
زړه مي ډک دئ سره چوي له ارمانه
نور مي مه پرېږدې په دې ځای کي سبحانه

که دي زه یمه قفس ته پیدا کړی
بیا وزر دي ولي ما ته دئ راکړی

څو تر څو به یم په دې جوروستم کي
څو تر څو به په ژړا یم او په غم کي
څو تر څو به یم په اه و په الم کي
څو تر څو به یم دا رنګه په ماتم کي

چي امید مي د خلاصۍ نسته هیڅکله
نو بهتر دئ مرګ تر دې ژوند یو په سله

بیا نو چپ سو یو ساعت په تامل سو
بیا یې ناري کړه همرازه د سور ګل سو
زما خیال سو چي د غم متحمل سو
ویل اه چي د صیاد لا تغافل سو

ځان که مړ چي له ذلته نجات مومې
په ګوښه کي د عدم به حیات مومې

که څه نه دئ ښه و ماته په دا شان مرګ
خو د ژوند له پاره ښه دئ ناګهان مرګ
ولي ځوان یم او د ځوان وي د ارمان مرګ
په هزار ځله بهتر دئ تر زندان مرګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي دا هر سهار خپل مرګ په قفس وينم
ولي نه مرم چي به بيا زه قفس وينم

په حسرت او په افسوس يې دا ويله د قفس و دروازو ته يې ځغستله		وګلشن ته يې کتل بيا يې ژړله لار يې نه وه وزرونې سرپوله

په هـــــــوا سو سر يې ونښت له قـــــــفسه
ويني توى سوې سوړ پوړ ولوېد له هوسه

سر تر پايه په سرو وينو کي غرقاب و يا بېهوښه يا پر هوښ په اضطراب و		ځان بايللى زړه زخمي حال يې خراب و چي پر هوښ به سوګويا په دا اسباب و

سر مي بايلو په هوا د آزادۍ
شکر شکر سوم فدا د آزادۍ

يا
په هـــــــوا د آزادۍ مي وزر پرې ســـــــو
شکر شکر آزاد سـوم که مي سر پرې سو
يا
ښه چي زه د آزادۍ په هوا مړ سوم
نه چي پاته په ذلت د تولو پړ سـوم

صالح محمد، اومه د دريمي خور، سنه ۱۳۳۵
صفحه ٦، شماره ۲۰، سال ٦، سراج الاخبار افغانيه،
۲ جوزا، ۱۲۹٦ ش، ۲۳ مى ۱۹۱۷ م

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخلص کندهاری

حاجي ولي محمد مخلص د (۱۲٦۰ ش) کال په حدودو کي د کندهار په ښارکي زيږېدلی او مروج علمونه يې همدلته لوستي او بيا په سياحت د هندوستان او عربو په منطقو کي گرزېدلی و. په (۱۳۲۰ ش) کال د (٦۰) کالو په عمر په کندهارکي وفات سوی دئ.

نوموړی علاوه پر پښتو او فارسي په عربي او اردو او انگرېزي ژبو هم پوهېدی، مخلص يو فکور او نقاد سړی و، د پښتو اشعارو دېوان يې تر (۳۰۰۰) بيتو رسېږي، غزل، رباعي، مخمس او د شعر نور اقسام لري، مخلص د پښتو په نوي ادبي حرکت کي لويه برخه لري، دی شاعر و په حقيقي ډول د زمانې ترجمان او عالم او ليکوال او نقاد و، ظريف سړی و او بالآخره مخلص و.

د مخلص نقاده او هم ظريفه طبعه مشهوره وه، په کندهارکي خپلو ښاريانو د يوه دوست او رهنما په ډول پېژانده.

د خلکو سره خواخوږی ملگری و، هر ځای او هري طبقې دی په درنه سترگه ليدی، په ادبي جرگو کي صدرنشين و، د عوامو په مېلو او دېروکي محبوب و، خوږې خبري او د ظرافت ويناوې هر چا خوښولې.

په اجتماعي او علمي خلکو کې خپل شخصيت ښووی، د موسيقۍ سره يې مينه درلوده اوکله کله به يې خپل خواږه شعرونه د موزيك په پردو کي ږغول، فصيحه او بليغه وينا يې درلوده. د دين او اجتماع په اسرارو خبر و، د عصر او تمدن د ښېگڼو مبلغ و، د اسلافو زاړه مآريث يې د قدر په سترگه ليدل. مخلص (۳۰) کاله پخوا په پښتو ادب کي د انتقاد روح پيدا کړ، دی طبعاً د ظالم او اجتماعي ناوړو مخالف و، د خلکو خواخوږی و او پخپل ادب کي د اداري فساد او عنعنوي ناوړو پر خلاف يې تکړه جهاد شروع کړ.

د رشوت خور او ظالمانو دښمن و، د اجتماعي بې عدالتيو او پړسېدلي ثروت پرده څيرونکی و او د بدو عنعنو او رواجونو سخت مخالف و.

د مخلص شعر د دغو اجتماعي ناوړو په مخکي يو د احتجاج آواز و او د خوږمن او خواخوږي زړه د يو شريف احساس ترجماني وه. خو دغه تند احتجاج د خلوص او ورورگلوۍ او همدردۍ سره ملگری و، دی وايي :

اې زما زړه ته راتېر وروره پښتونه!
ولې پروت يې په غفلت کي سرنگونه!
په کار نه دي دا اوږده درانه خوبونه
پاڅه ويښ سه په همت وکړه کارونه!

کــــــــــړه ودانه د وطن خــــــــرابه خونه

ته پخپل وطن کي خپل يې پردی نه يې
د سر سترگي يې د پښو مو اغزی نه يې
په خدمت د قوم بادار يې مريی نه يې
اوکه نه موږ ږغ کوو چي سړی نه يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

راسه چـــيري ځې خالي کوټ او پتلونه

که خاين او نفس پرسته رشوت خور يې
يا آزار کوي رضا په شر و شور يې
يوه ورځ به شرمنده ولاړ مخ تور يې
يا به پاته وي دنيا ته به په ګور يې

ډېروه يې خداى دي خسف که قارونه

د مخلص شعر د عصر هنداره ده، او په هغو واقعيتونو اړه لري، چې روزمره د خلکو په ژوندانه کې ليدل کيږي، د ده له نقاد نظره جزئيات هم نه پټيږي او د پښتنو هغه لوړي خبري چې بالآخره غرور ته رسيږي په سخته ژبه انتقادوي او دوی خپل اوسني کښته والي ته ملتفت کوي :

اې پښتونه پروت يې ناخبر پر څه
هسي ګرځې بې پروا اوتر پر څه
يوه ورځ تر بله سوې بدتر پر څه
لکه وچه ونه بې ثمر پر څه

بې حاصله وايې فـــــــــــــيل او غـــــــــر پر څه

په دغو اصلاحي انتقادوکي حتی هغو اوضاعو ته هم ګوته نيسي، چې خلك په بازاروکي د ترافيکي قوانيو مراعات نه کوي او د خطرناکو ګاډيو په مخ کي ځغلي راځغلي :

چي لس کاله يې دروښوده عاقله
چي پر لار سم ځه له دې مه سه غافله
هدايت د حکومت ولاړ بې حاصله
د پوليس نوکان دي وايسته جاهله

ته لا درومې پـــــــــر لار لـــــــر و بر پر څـــــــــــــه

مخلص په آزادو پېشو ژوند تېراوه، کله نجاري، کله سوداګري اوکله دوکاندار و، اوکله به په وړه سوداګري په کلوکي ګرځېدی هم به يې حلاله روزي ګټله او هم به يې کليوالو ته د ژوندانه لاري چاري ښوولې او د حکومت مامورين اوکارداران به يې د خلکو خدمت ته رابلل او د بدو اعمالو نتايجو ته به يې په دې ژبه ملتفت کول :

له حسده که ولاړ سې خوك زهير کړې
غريب سړی په خاورو کي خمير کړې
يا نسبت چا ته په لفظ د تصغير کړې
موړ دي څه کوو لالا ځان به تحقير کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوار بنده يې ځان دي جوړ کړ اسمان ولي؟

د بد تخم ښه حاصل نه اخيستل کيږي
مکافات د عمل هر چا ته رسيږي
نن که ظلم پر مظلوم وکړې تېرېږي
نتيجه يې آخرت ته پاته کيږي

شرموې ځان د رشـــــــتيا پر ميدان ولي؟

د عيال رازق دي خدای دئ بې همته!
راسه تېر سه د مردار منحوس رشوته!
ته بې واخلې بل يې وخوري بې محنته!
د قيامت جواب پر تا دئ بې غيرته !

خــــرخـــــــــوې د بل دپاره ايمان ولي؟

مخلص ډېر دغسي مخمسونه او مسدسونه لري، چي ټول اصلاحي او انتقادي دي، مګر د ده په شعر کي په سوو مردف څلوريځ شعرونه ډېر درانه او خواږه دي هره څلوريځه يې يوه ښځه اجتماعي او اخلاقي موضوع ده، چي ټول په ژوندانه او اجتماعي حالاتو اړه لري، چي مثالونه يې دا دي :

د نفاق نتيجه :

هغه قـــــوم به تل اخـــــته وي په بد رنځ
چي نفاق توره بلا يې وي تر مـــــــــنځ
سره غـــــونډ د سر وښـــــتان چي ښلوي
خدايه ! ماته لا ړومبی کړې هغه ږمونځ

د خودخواهۍ نتيجه :

ماته ســـــــوه يوه هـــــنداره په حـــسرت
ټوک ټوک پروته وه په خاوروکي لــت پت
ځان لـــــــيدونکي تې په حــــال سره ويل
راته وګـــــــورئ په ســـــترګه د عـــبرت

تيك مغزی :

ولي لږ لوړتيا د وخت کړې هسي شوخ
چي په تيك مغزي دي زړه د هر چا پوخ
ليده سوي دا رنګ ډېر چي سي ښـــکار
غـــلي غـــلي ځي په لاره باندي چــــوخ

لږ ظلم او ډېره وراني :

چيرته خدای که دي تر نورو کړي لږ غټ

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو په ظلم قـــــــــورمې مه غـــــواړه پر بتْ
څو ســــــتا نس و ته درلـــــــــوېږي تر هغو
زرکـــورونه به خـــپاره سي لـــــــکه متْ

د پزي پرچ :

ته چې تل کړې پر غـــــــريب د پزي پرچ
له تريخوالي ستونی سوځې لکه مرچ
يوه ورځ به په ســـــــوکه د کـــــــوم مېړه
په غوړ واورې د مـــغزي د هډو خـــرچ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتونستان
مشهور شاعران او ليکوال

دمخه مو وويل چي په پښتونستان کي سياسي شعور د لومړي جنګ په زمانه کي د هندوستان د آزادۍ د تحريك سره پيدا سو او پښتنو د هندوستان د آزادۍ په تحريك کي د خلافت او کانګرس او مسلم ليك د ډلو سره همکاري درلوده.
مګر کله چي هندوستان آزاد سو او د پاکستان په نامه يو بېل مملکت هم د پښتنو په ګاونډ کي جوړ کړ سو، نو دلته د پښتنو ليکوالو او پوهانو د خپل ژوند له پاره يوه جلا نظريه پيش کړه او هغه دا وه، چي بايد پښتانه د پښتونستان په نامه يو مملکت ولري، دغه حرکت پر پښتو ادب يو نوی اثر وکړ او ليکوالو د پښتو ادب مخه و دې خوا ته وګرځوله، چي په پښتنو کي د يوه آزاد او مستقل ژوند احساس پيدا کي، نو ځکه د پښتو ادب په دغه زمانه کي له درو خواوو څخه مطالعه کولای سو :
اول - شعر : چي اکثرو شاعرانو داسي اشعار ويلي دي، چي د پښتنو مظلوميت او د دوی د استقلال د حقوالي څرګندونه وکړي او خلك و دغو حقايقو ته متوجه کړي.
دوهم : اخباري نثر هم په مجلو او اخبارو کي د دغه مقصد له پاره استعمال سو او ليکوالو سياسي او اجتماعي مضمونونه وليکل، چي له دې پلوه هم د پښتو د نثر ليکلو لمن پلنه سوه.
دريم : د پښتنو ځيني ليکوال داستان ليکلو ته هم متوجه سول، ځيني ډرامې په سياسي او ملي رنګ وليکلې سوې او ليکوالو لنډې داستانونه هم وليکل چي په دغه فن کي د انګرېزي او اردو ادبه څخه د داستان ليکلو پر فني تکنيك برابره استفاده وسوه، او د لنډو داستانو ليکنه په پښتو ادب کي ښه رواج سوه، په دغه وخت کي موږ له دغو درو ډلو څخه مشهور ليکوال دغه کسان لرو :

سيد راحت زاخيلي، شاعر او سياسي ليکوال.
دوست محمد کامل، مؤرخ او ادبي نقاد.
سيد رسول رسا، پوخ شاعر.
حمزه شينواری، د پښتو غزل نامي شاعر.
سمندرخان سمندر، اجتماعي او مسلمان شاعر.
فضل حق شيدا، دردمند او نقاد شاعر.
اجمل خټك، هغه شاعر چي په شعر کي يې حرکت او نغمه او آرزو سره يو ځای سوي دي.
حبيب الرحمن قلندر، شاعر او داستان ليکونکی.
مير مهدي، پوخ داستان ليکونکی او شاعر.
ولي محمد طوفان، شاعر.
حسين بخش کوثر غورياخېل، د پښتو ژبو پوهاند.
ميان احمدشاه، سياسي ليکوال.
ماسټر عبدالکريم، د خدايي خدمتګارانو سياسي ليکوال.
عبدالخالق خليق، سياسي ليکوال.
روغ لېونی، سياسي ليکوال.
ډاکټر نورالحق، د پښتو د لغت محقق.
امير نواز جلياه، د سياسي انګار اخبار مدير او شاعر.
غني خان غني، نقاد وطني شاعر.
علاوه پر دغو مشهورو ليکوالو او شاعرانو ځيني پښتني مېرمني هم په دغه ادبي حرکت کي برخه لري :

(c) ketabton.com: The Digital Library

زیتون بانو، مبارك سلطان شمیم، بشرابیگم، قانته بېگم او الف جانه خټکه.

اجمل خټك

په اوسنۍ زمانه کي که سړی په پښتو شاعري کي يو حقيقي شاعر او هنرمند غواړي نو به هغه اجمل خټك وي. نوموړی د حکمت خان زوی او په (۱۹۳٦ ميلادي) کي د خټکو په اکوړه کي زيږېدلی دئ.
دی پس د تحصيله په سياست کي ونښت او په وارو وارو انګرېزي او پاکستاني حکومتو ګرفتار کی. د اجمل ژوند له شور او ولولې څخه ډك دئ. د پښتونستان په ټولو سياسي او ادبي او فکري حرکاتو کي لويه برخه لري.
دی ليکوال دئ، شاعر دئ، خطيب دئ او هم سياسي فعال سړی او لېډر دئ. په کم مجلس کي چي اجمل خټك شامل سي خلك د ميني په سترګه ورته ګوري او د پښتو د اوسني فکري هيکل شمزۍ ګڼل کيږي.
د اجمل ادبي آثار څو جلده نشر سوي دي. د ده د منثورو آثارو مجموعه د کچکول په نامه په (۱۹٦۰ م) په پېښور کي چاپ سوه او د شعر يو دېوان يې په (۱۹۵۸ ميلادي) کي د پېښوره نشر سوی دئ، د اجمل د هنر د قدر ټاکلو له پاره به بهتره دا وي، چي د ده کتاب د غيرت چغه ولولو او په کومو الفاظو چي ده پخپله شعر معرفي کړی دئ، همغسې وپېژنو، دی د کتاب په مقدمه کي وايي :
"د ژوبل احساس يو څو څړيکي، د زخمي غيرت يو څو غروځنګونه، د سرې ويني يو څو ترم ځاځکي، د اولسي جونګړيو څو شنه اسويلي، د غيرت يو څو ترخې تجربې، د سرمايې يو څو ناکړدي، او ورسره د پښتنولۍ احساس چي زما شاعر زړه يې د پښتني فن په سور رباب وترنګولو.
نو زه پوه نه شوم چي خوږې سندري ترې جوړي شوې او که سوي ساندي، ولي دومره پوه شوم چي د زوراورو د سپينو قبرونو، څربو مجاورانو واورېدل نو تندی يې تريو کړل او چي د غريب اولس او باشعوره طبقې تر غوږ شول نو په سوي زړه يې لکه د دسمالي ولګېدل".
په دي ډول د اجمل شاعري حقيقتاً شاعري ده، ځکه چي دی تل له خپل خوږمن احساسه څخه ږغيږي، د زړه درد او زخمي جذبات پخپلو اشعارو کي نغاړي او لکه چي د ده شعر سړی واوري نو په رښتيا متأثر کيږي او په هغه ډول چي يو فارسي شاعر ويلي و :

سخن کز دل بيرون آيد
نشيند لاجـــــرم بر دل

نو د اجمل شعرونه هم د زړونو سره کار لري. د غيرت چيغي لومړی شعر دا دئ :

د خوشحال د خاوري پورته يو نغمه شوم
بل مـــــــثال په اباســـــين او تاتره شوم
سرې پوه شوې د غيرت چغه سور اور وم
چي تا څومره رانغړدلـم سره لـــــمبه شوم

اجمل طوفاني احساس لري او هر شعر يې د متروکې کار ورکوي، دا شعر يې هم د کتاب په سر کي ليکلی دئ :

ملـــــګرو تش په لوګـــــېدو ونه شوه
ځۍ چي لمبه شو دا خپل ځان اوسوزو
د نـــــــوي ګل د خـــــسمانې دپاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا زوړ خـــــــوړلی ګلســـتان اوسوزو

د اجمل د شعر او هنر مخه تش د قوم د ښېګڼې خوا ته ده، دی داسي شعر نه وايي چي د خلکو په درد ونه خوري، د ده هنر خو دا دئ چي شعر يې د ژوند له پاره استعمال کړی دئ، مګر شاعرانه هنر او د الفاظو ښکلا هم لري. نو ځکه هنري اثرونه هم هنري ښېګڼې لري او هم اجتماعي او اولسي دي، پخپله وايي :

"د احساس د زخمونو نه مي لاويني څاڅي، د غيرت پرهارونه مي لا تازه دي، اوس ژوند راته هغسي ازغی ازغی دی او د زړه د د رباب تارونه مي شکر دی لا سست شوي نه دي، اوس هم چيرته چي زه او زړه مي يوازي شو نو داسي محسوسوم لکه چي د سوي نغمو باران کي ناست يم.

نو که ژوند او حالاتو دومره مهلت راکړی و چي دغه نغمې مي د اشعارو جامه کي ايسارولای شوې نو که خير وي د پښتونخوا د غرونو او ميدانونو نه به د غيرت يوه بله چغه هم واورېدی شي، د زړه د دنيا خوږې ترخې تجربې، واردات او جذبات يا د احساس جمال رنګ چي د غزلو، نظمونو، سندرو، قطعو او رباعياتو شکل کي وخت بې وخته ظاهر شوي دي هغه زه نه د خپل ژونده نه بېلولای شم نه د شاعرۍ نه".

د اجمل د شعر يوه خاصه مميزه دا ده، چي دی د جامعې په لوړ قشر کي نه ګرځي، دی د يو همدرد انسان په ډول د محرومو طبقاتو په کوډغلو کي ورننوزي او د دوی ژوند ته ځير کېږي. د دوی بدبختۍويني، د دوی بدحال او فلاکتونه شمېري او د مقتدري بډايي طبقې پر خلاف پخپلو اشعارو کي سرې لمبې ځايوي :

غـــټان غــــټان نېکان نېـــکان پيدا دي
دوی خــــو له ځايه جنـــــــتيان پيدا دي
ځئ ! هغي خـــــــوارو له جنت وګـــــټو
څوک چي له موره دوږخيان پيدا دي

په يوه منظومه کي دغه طوفاني احساس په داسي ډول څرګندوي :

چي د څربو څربو جوشو شراب شي
د داسي ويني په سرخي مي قسم
چي د غټانو د سيخو کباب شي
د داسي هډ په بې وسي مي قسم
د پخوانو څلو په شنو خزو کي
د اوسني رګونو مړوچو کي
چيرته توده وينه به نه وي چي و اوري
چرته کي سره وينه به نه وي چي و اوري
زه د وطن د شهيدانو وينه
يو ارماني غوندي فرياد کومه
دا چي زموږ د پلار نيکه په څلو
نن دنګوي د خپل هوس اسونه
دا د ذاتي اقتدار وږي سترګي
چي لګوي مو په هر هډ چکونه
بس د دوی سترګي غړول غواړي
د کبر جام نسکورول غواړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اوسني پښتو شعرکي د ژوند څپې

شعر او شاعر د قومي ژوند هينداره ده، او ادب د ژوندانه د څپو سره مل روان وي. کوم اجتماعي تحولات چي پر انساني ټولنو راځي دغه تحول د ادب مخه وراړوي. دکومو ژبو ادب چي د تحولاتو او اوښتنو سره ملګری سي هغه نو مترقي ادب ګڼل کېدای سي. اساساً ادب يوه اجتماعي پديده ده، او د انساني ټولني د ژوند ډولونه او دودونه ښکاره کوي، او هر ادب چي د ژوندانه سره مل نه وي نو هغه ژوندی ادب نه سو ګڼلای. د پښتو ادب په خپلو منځنيو دوروکي د خوشحال خان له جنبش سره د پښتنو د سياسي او اجتماعي ژوندانه سره ربط پيدا کړی و، خو دغه حرکت وروسته د نورو ادابو تر اثر لاندي ضعيف سو، او زموږ شعر د تصوف او ادبي هوسونو په کړو وړو کي هغه د ژوندانه د اصالت رنګ لږ څه بايلود.

رحمن بابا دغه حياتي متاع د مادي له چارچوبه يوه آسماني او روحاني فضا ته ورسوله، شيدا او حميد د لفاظۍ او نازکخيالۍ او ادبي هوسناکۍ په چاپېرکي سره رادې خوا او هغي خوا ته کړه، او حتی ځيني خلکو خوارکی ادب د مضمضې او استنشاق او استنجا په احکاموکي راونغښت.

رحمان خو په خپله اقرارکوي، چي د بېخودۍ څپو لاهوکړی دئ او نه پوهېږي چي دغه جذبه اوکشش له کومي خوا دئ، وايي :

زه دا هسي دېوانه او مجـــــنون چاکـــــــــــړم؟
له رواجه له رســـومه بېرون چاکـــــــــــــــړم ؟
نه پوهـــېږم چي دا چاري په ما څـــــــــوک کا؟
لـــېونی د خپل نګاه په افسون چاکــــــــــــړم؟
رحمان هـــيڅ له خـــپله ځانه خــــــــــــبر نه وم
چي دا هسي رنګ زبون او محزون چاکـــړم؟

د شيدا او حميد نازکخيالۍ او لفاظۍ خو د يوه صنعت کار په ډول بدي نه دي، مګر د دوی شعر د شعر له پاره و اوکوم لوړ هدف او عالي موخه نه لري.

خوشحال خو هم دغسي بزمي اشعار لري، اوکله د خالص فنان جوله مومي. مګر ژوند او اجتماع هم د ده په شعرکي خپله څېره ښکاره کوي، او د مقصديت لوري ته متمايل کيږي.

رحمان بابا هم مقصد لري خو هغه به لږ څه لاهوتي او آسماني وي مګر د شيدا او حميد هنر د هنر له پاره دئ. دوی صنعتکاران دي.

دوی ښکلي او رنګين لوښي جوړوي، مګر داسي لوښي چي د ژوندانه په چاروکي نه په کارېږي او هغه چيني منقش لوښي دي، چي فقط د تزئين له پاره يې په صالونکي د هوس او آني خوند له پاره ايښولای سو، شيدا په شاعرانه تخيل کي د ځان له پاره د ماښام او هلال منظره داسي جوړوي :

تل په دا خمو ابرو په شهلا سترګــو
د خپل يار شام و هلاله راشه کښېنه

مګر دی پخپله هم په دغه نازکخيالۍ قانع دئ او صنعت يې تش د صنعت له پاره دئ که د يار طبعی نازکي موزونه کاندي نو به ډېر خوښ وي :

نازکي د يار د طبعي کړه موزونه
اې شيدا نازکخياله راشه کښېنه

حميد له لړمونه خپل زړه د ترکو په لاس داسي راکاږي :

دا يې ښاخ دګل سره په تلوار پرې کړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

که له زړه سره مي ترکو لړمون وکېښ

وګورئ منظر څوني فجيع دئ او که د شاعر خوارکي زړه په داسي قساوت له لړمونه راوکيښ سي دا نه خوند لري او نه حسن منظر او د اجتماعي او انساني احساس له رويه به هم دا کار د غندني وړ وي. مګر د شاعرانه هوسبازۍ له پاره خو يوه ښکلې موضوع کېداى سي، او حميد هم فقط په دغه جذبه ځان په داسي بلا لړلى دئ.

دلته د حضرت جامي يوه مشهوره لطيفه را په ياديږي : بابر وايي چي د ده معاصر او شاعر شيخم سهيلي دا بيت ووايه او د جامي څخه يې وپوښتل چي څنګه دئ؟

شب غـــم ګرد باد آهم از جا برد ګــــــردون را
فرو برد اژدهاى سيل اشکم ربع مسکون را

جامي چي واورېد، ورته وې ويل :

"وروره ! ته شعر وايې او که خلك بېروې؟"

د حضرت جامي دا انتقادي لطيف نظر د حميد پر دغه بيت هم وارد کېداى سي، سړى چي دا بيت لولي نو حتماً مور مړى عاشق په وينو لژند سړي ته تصوير کيږي، چي ظالم عاشق يې په سينه په قساوت ور ځيږي، او د ده لړمون او زړه راکاږي، نو دا به څوني نفرت راوړونکې او مستکره منظره وي، مګر حميد پخپله شاعرانه هوسکاري کي دغه تشبيه هم رواګڼلې ده. حال دا چي دغه شاعرانه قصابي په ژوندکي زموږ هيڅ په درد نه خوري.

د پښتو شعر د منځنۍ دورې اکثر آثار همدغه فن تازي او نازکخيالي ده، چي له فارسي شعره سره اوږه پر اوږه ځي او دا هم د اجتماعي احوال او د سياسي جوړښت يوه ښکاره نتيجه ده، چي د فکر سير د ژوندانه له مجرا څخه منحرف کړ سي، او خلك د زور او جبر په وسيله له ژوندانه څخه بېزاره سي، نو به ضرور افکار لاهوت او آسمان ته متوجه کيږي، يا به تش هنر د هنر له پاره وي. ځکه د انسان فکري فعاليت خو هر وخت ځانله اول په ماده او ژوندکي مجرا مومي، مګرکله چي دغه لاره تړلې ويني، نو ځانته حتماً نوري مجاري پيداکوي.

د پښتو شعر له منځنۍ دورې څخه په داسي اجتماعي جريان کي نوي عصر ته راووت، او په نولسم قرن کي بيرته له ژوندانه سره مخامخ سو.

پښتون قوم د ايشيا يو فعال او ښورېدونکى او نه مړکېدونکى قوم دئ، دوى هر وخت په تاريخ کي ځانته نوى مجاري موندلي دي او د ژوندانه له پاره پوره استعداد او تکړه توب لري. په نونسم قرن کي دوى د استعمار سره سختي ډغري و وهلې، او خپل حياتي او دفاعي استعداد يې ثابت کړ، دوى خپل ژوندانه ته متوجه سول، او د خپلي آزادۍ د ساتني يا بيرته ګټني په فکر کي ولوېدل.

د ژوندانه دغه جريان د دوى په ادب کي هم اثر وکړ او د پخوانو د ادبي هوسونو پر ځاى يې خپل ادب ژوندانه ته توجيه کړ، نو ځکه د پښتو نوى ادب د ژوندانه مل سو او د قديمو صنعتي فن تازيو پر ځاى د قومي ژوندون او آزادي خواهۍ او اجتماعي اصلاح او سمون زيات افکار د ادب په هنداره کي ښکاره سول.

په نونسم قرن کي د طباعت او صحافت فن هم په پښتونخوا کي رواج وموند. نثر او نظم دواړه خپاره سول، او پښتو د پښتنو له نهضته سره يو ځاى د نوي ادب او نوي فکر او نوي ژوند په ډګر کي په وده او پرورښت کښېوته. دلته هوس او خيالبافۍ خپل ځاى واقعيت   او فکر ته ورکړ. ليکوال او شاعر دواړه د ژوندانه واقعي مسايلو ته متوجه سول. د لاهوت او آسماني فکر پر ځاى د اباسين او خيبر او ارغنداو مناظر ودرېدل، د بڼ او زلف وکاکل پر ځاى د قومي ژوندانه خبري د غور وړ سوې. دا تحول په پښتو ادب کي عصر او زمان او د تاريخ جبر قهراً راووست. د پيرمحمد او شمس الدين پر ځاى يې مخلص او الفت ودرول، د رحمان بابا او حميد پر غولي يې اجمل او طوفان ميشته کړل.

دا تحول فکري او عقلي تحول و او موږ ويلاى سواى، که دا اوښتنه نه واى راغلې، نو به قوم له ژونده مرګ ته تلاى، او کوم حرکت چي اوس په پښتنو کي د ژوندانه له پاره ليدل کيږي، د مړه ادب په مردګانيو اسويليو به بدل سوى واى.

ما دمخه و ويل چي زمانې په ادبي تحول کي خپل کار پوره وکړ، او اوسنى شاعر او ليکوال يې د ژوندانه نوو زواياوو ته ملتفت کړ. د مثال په توګه وايم : د چرګ بړغ د پښتنو په کليو او کورو کي اورېدل کيږي، او دغه موضوع له قديمه په شرقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

شعر کي داخله سوې ده.
سعدي هم ويلي دي :

ای مرغ سحر ! عشق ز پروانه بیاموز
کان سوخته را جان شـــد و اواز نیامد

تر سعدي دمخه لا دا رباعي عمر خيام ته منسوبه وه :

دانی که سفیده دم خروس ســـــحری
هر لحظه چرا همی کند نوحه گـــری؟
یعنی که نمـــودند در آئینه صـــــــبح
کز عمر شبی گذشت و تو بی خبری؟

د سهار له چرګه سره د قديمو شاعرانو مخاطبې په عشقي ماحول يا د تنبيه او وعظ په چاپېر کي محصوري وې، خو په شلم قرن کي د ژوندانه له تحوله سره دغه مضمون آفريني هم واوښته، او يوه عصري شاعر داسي و ويل :

ای مـــــرغ سحر ! بنــــــالهٔ دورا دور
بیهوده مـــکن تو خویشتن رنـــجور
زینسان که گرفته خواب غفلت ما را
بیدار نمی شــــویم، تا نفــــخهٔ صور

پښتنو شاعرانو هم پخوا پر دغه موضوع باندي مختلف تعابير پيدا کړي او هر چا د خپل تخيل په چاپېر کي د سهار چرګ ته خطاب کړی دئ .
پر يوه چا چي شپه يې په خوښي کي سبا کړې وه، د چرګ بڼغ د ماتم اواز سو، ځکه چي د وصل شپه يې لنډه کړه، نو ده په ډېره غصه داسي و ويل:

د سحر چرګه کومي دي غوڅ سه
په ما دي لنډه د وصل شــــپه کړه
ښايسته ملاله، په ميو مسته وه
چي تا را بڼغ کړ، دا دي خــپه کړه

دا څلوريځه د خدايرحم اکاخېل کندهاري ده، چي اويا کاله دمخه د کلات په سيوري کي اوسېدی، خو د دغه عصر يو بل شاعر عيسی آخوندزاده د مرغ سحري له اوازه څخه داسي الهام اخيستی و، چي :

سحري مرغه په خــپل آذان کي وايي
ولاړيږه ! هـځه کړه چي شپه سوه تېره
سپېدې وچاودې انوار يې راخپرېږي
رڼايي د ورځي ســـوله را برســــــېره

د شلم قرن پښتون شاعر اجمل خټك چي د خوشحال د دېرې روڼ څراغ دئ په خپل يوه شعر کي د ميرې چرګ ته خطاب کوي، مګر دا شعر د عصر هینداره ده، او شاعر د شلم قرن په ژبه چرګ ته ګډ دئ، اجمل په دې سندره کي د خپل قوم د محروميت نقشه راکاږي، او د خيال پرستۍ پر ځای واقعيت ته درومي، او خپل اولس ته د واقعبينۍ درس ورکوي. دوی خپل اصلي حال ته ملتفت کوي، او له غروره او تيرو تلو يې د ژوندانه واقعي حالت ته راکاږي. دی چرګ ته خطاب کوي، خو په دې خطاب کي د ژوندانه ډېر پټ، مګر واقعي څنګونه روښانه کيږي، او ادب له ژوند سره نښلوي، اجمل خټك د ميرې چرګ ته وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاته به سحر ښکاري خو پام ګورئ ماښام نه شي
ته به يې آغاز ګڼې خو پام ګورئ انجام نه شي
ته به څه مستۍ ګوره بې وخته را څوان کړی يې !
ته به چا په بادو پړسولی روان کړې يې !

نو اې د مـــــيرې چـــــرګه !
په ماښام بانکونه مه وايه !

دا منم چې تا سره، ځانګونه ښه درانه شته دي
دا منم چې ستا دوه خاروګان پاخه زاړه شته دي
دا منم چې ستا آواز تر ليرې رسيدی شي نن
دا منم چې ستا په کرکره به څوك غولېدی نه شي

يادکړه ! دا ځانګونه ګورې ستا د الوتو نه دي
يادکړه ! ګورې ستا دا خاروګان د جنګېدو نه دي
ستا دا لوی اواز به ګورې تاته مصيبت وي بيا
ستا داکرکری به دې هم تاته لوی آفت وي بيان

نو اې د مـــــيرې چرګـــــــه !
په ماښام بانګونه مه وايه !

دا شعر خو لس کاله پخوا ويل سوی او د اجمل د غيرت په چيغه کې نشر سوی دئ او زموږ په پښتو اوسني ادب کې هم اکثره برخه دغسې د ژوند خبري او د عصري ژوند نقاشي او نقادي ده، او دا حرکت په ټولو پښتنو کې مشترك دئ.
په افغانستان کې هم پښتو ادب له پنځوسو کالو څخه پر دغه خوا روان سوی دئ، ملا عبدالباقي افغان کندهاری کاکړ خپل کتاب تبيين الواجبات په همدغه رنګ د امير عبدالرحمان په عصر کې شروع کی، او د سراج الملة والدين امير حبيب الله په نام يې ختم کړ، دی وايي:

د ضياء په نور روښان وم، مقتبس سوم له سراجه
را اخيستی مې قلم دئ، بېلوم دين لـــــــه رواجه

په سراجي دوره کې څلويښت کاله دمخه، دغه د فکر مکتب سراج الاخبار وروزه، د مولوی غلام محی الدين افغان او مولوی صالح محمد او مستغني او سيد محسن کندهاري او عبدالهاد پريښان، ډېر اشعار او آثار د عصر او زمان په رنګ رنګېدلي او پسوللي سوي دي، چې وروسته حاجي ولي محمد مخلص او بېنوا او خادم او الفت او رښتين او زمرياللي او جلالي او سليمي او مجروح او نورو هم خپل ادب او هنر له ژونده سره ونښلاوه، او اوس موږ ډېر څه داسې پښتو اثار لرو، چې د اوسني ژوندانه تجليات په ښکاره ډول پکښې برېښي.
فضل حق شيدا د دې مکتب يو تکړه استاد دئ، ده دېرش کاله پخوا د دغه ادبي تحول او د ژوندانه د ترجمانۍ افکار داسې پېودلي او د زمانې نوي شيان يې په دې ډول ښوولي وو :

(c) ketabton.com: The Digital Library

زلمیه په وطن قربانېدل زده کړه بل شان
د مرګ چل دي خطا دئ مړه کېدل زده کړه بل شان
چي مړ شې نو ډېوې ته فایده ورسېده څه؟
پتنګه ته په شمع سوزېدل زده کړه بل شان
هر څېز چي زوړ شي خوند نه کړي، زړه خندا دي پرېږدي
بلبل له اې ګلابه ! خندېدل زده کړه بل شان
موږ نشې تنولی جوړ اثر درکي نشته دئ
اې تاره ! د رباب ته تنېدل زده کړه بل شان
که نه وینې لیلا د آزادۍ نو ستا قصور دئ
ولاړه ده هغه خو ته لیدل زده کړه بل شان
تا داغ ونه وینځلی شو، لمن نه د غوټیه
شبنمه ! په ګلونو ورېدل زده کړه بل شان
تا زخم د لاله د زړه جوړ نکړای شو تر اوسه
ملهمه د شبنم ! ته لګېدل زده کړه بـــل شان
دا ولي د ښکاري زړه په تا نه سوزي بلبلي؟
پخپله پنجره کي ژړېدل زده کـــــړه بل شان
دښمن تا هغه شاني خس ګڼي ګوري ازغیه !
په سترګو د دښمن کي غړېدل زده کړه بل شان
ستا اور څوك سوزلی نه شي اې اور اورکیه !
که خس خاشاك سیزې نو ځلېدل زده کړه بل شان
جرس نه دئ شیدا، چي قافله دي نه کړي ویښه
که ځان جرس کوې، نو غړېدل زده کړه بل شان

په دې ډول په پښتو ادب کي د نوي ژوندانه څپې له پنځوسو کالو را په دې خوا په ښکاره لیدل کیږي، او پښتو ادب له حیاتي تحولاتو سره اوږه پر اوږه روان دئ.
مګر دا حرکت په نوي ډول روزنه او تودونه غواړي، او دا کار د قوم د پوهانو او ادبي ټولنو او ژبنیو مؤسسو دئ، چي څنګه نوی ادب په نوي فکر مجهز، د نوي ودې او پرورښت پر خوا روانوي.

د جرس غوندي فقط خوزول غواړي
یقین وکړه ! هره خوله کي تـرانه ده !

په اوسني پښتو شعر کي نوی څرك :

ادب د انساني ژوند یوه ښکلې پدیده ده. نو په هره اندازه چي ژوند سره اوړي، او له یوه حاله بل حال ته تحول مومي، ادب هم هغسي د اوښتلو تر قانون لاندي په هره زمانه کي نوی رنګ، نوی خوند، نوی طرز او نوې ښکلا پیدا کوي. او دا چي د هري ژبي په ادب کي خاص خاص سبکونه او دورې موجودي وي، او هره دوره ځانته ځیني خصایص او ټاکلي ټکي لري هم یوه طبیعي خبره ده.ځکه چي هره زمانه د ځانه سره نوي نوي تعابیر، او نوي فکرونه، او نوي اندېښني راوړي او هرو مرو د ادیب او شاعر فکر پخپل چوکاټ کي اچوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هري ژبي ادب دغه مختلفي دورې لري، او هره دوره يې ځانته په ځينو خاصو خاصو ټکو له نورو دورو څخه ممتازه وي، او دا د ادب ډېر غښتلی جبر دئ، چي اديب بايد پر يوه زاړه عنعنوي ډول پاته نه سي بلکي د زمانې له سيره سره پر مخ ولاړ سي.
شعر او شاعري هم د انسان د ژوندانه له تحوله سره هرو مرو اوښتونکې اوګرزېدونکې او نوي ډول قبلوونکې ده. د مثال په توګه به د فارسي ادب تحول ته وګورو، چي لومړۍ مرحله او د سامانيانو په دوره کي څنګه و؟ او بيا د غزنويانو په دوره کي څنګه سو.
د رودکي الفاظ، اداء، دکلماتو تلقين، معاني او فکري اړخ بالکل د سنايي يا مولوي څخه بېل دئ. حال دا چي د دوی تر منځ دوه درې قرنه فاصله ده، اما هر قرن پر ژبه او ادب او فکر باندي دوني اثر کړی دئ چي فرق يې برالا ښکاري او هيڅوك له دې حقيقته سترګي نه سي پټولای. د پښتو شعر هم د اسلامي دورې له ابتداء څخه مختلفي مرحلې تيري کړي دي، خو دا څلور قرنه د (۹۰۰) هـ را په دې خوا ادبي تسلسل لري او د پير روښان تر ادبي اجتهاد وروسته د خوشحال خان او خټکو ادبي نهضت شروع سوی و، چي دا دئ لمن يې اوس موږ ته رارسېږي. د پښتو نوې دوره او د ژوندانه په حرکت شروع زه د شلمي پېړۍ له ابتداء څخه ګڼم.
تر دې دورې دمخه پښتو ادب پر هغه لاره تګ کاوه، چي قدماوو ټاکلې وه، د شعر قالب هغه ګڼل کېدی، چي په مدون ادب کي تر خوشحال خان وروسته شاعرانو جوړ کړی و. په فکري لحاظ هم شاعرانو هغه لار غوره کړې وه، او د پښتو ادب د عشقي او اخلاقي او ديني اشعارو په غولي کي محصور و.

نوی يعنی څه ؟

کله چي د نوي صفت پر شعر باندي تطبيق کېږي نو زما په خيال تر دوو مقولو لاندي راتلای سي :
اول : د شعر معنوي اړخ او د تخيل چاپېر او هغه څه چي شاعر يې د خپل چاپېر شمزۍ ګڼي او د ده د هنر اصل او موضوع وي چي په فرانسوي يې فوند (Fond) بولي.
دوهم : د شعر لفظي اړخ او ظاهري چوکاټ چي قدماوو به د بلاغت اصول ګڼل، او په بديع، عروض او قافيه کي به يې بيانول، او دغه برخه يې په نوې اصطلاح فورم (Form) بولي. د پښتو شعر د شلمي پېړۍ دوره چي شروع کېده د محتوی او موضوع له پلوه يې ډېر نوي عناصر او د عصر او زمان سره برابر معاني او مطالب په ځان کي ومنله او د پښتو شاعرانو په ډله کي موږ تر نيمي زياته برخه داسي شاعران لرو، چي د دوی د فکر مدار نوی و، دوی دکلاسيکو شاعرانو په ډول ځانونه د زلفو په کمند کي پېچلي، او دتورو څڼو په پېچ و خم کي نښتي، او دګل او بلبل سره همنوا او د ميو او د جام په دور او تسلسل کي ګرفتار نه کړل، بلکي د دغو مکررو او ډيرو استعمال سوو او پوده سوو مضامينو پر ځای يې ملي دردونه، اجتماعي او سياسي خبري بيان کړې. خو د دوی د شعر او وينا قالب هغه و، چي قدماوو ټاکلی و. يعنی دوی د عصر او زمانې نوي ترنګونه او زمزمې په هغه قديم رباب کي وږغولې، هغه غزل، او مثنوي او رباعي او نور پخواني قالبونه يې په نوو موادو او افکارو ډك کړل. که د دوی فوند نوی و، فورم خو يې زوړ و، نو ځکه د دې ډلي په هنر کي کوم ابداعی او تخليقي رنګ نه ښکاري. دوی د تبليغ او تلقين له پاره کومه نوې لاره نه کړه جوړه خو بيا هم د زمانې جبر د دوی په فکر او د شعر په محتوی کي ضرور دخل وکړ، او دا هغه زمانه وه چي پښتنو د استعمار ناوړي او کروړي ليدلي وې او په مشرق کي د آزادۍ ورمه چلېدله. لومړی بين المللي جنګ خلاص سوی و او په ټولو شرقي ملتو کي د آزادۍ جنګونه له استعمار چيانو سره په مختلفو شکلو شروع سوي وو او په افغانستان کي د استقلال د بيا موندلو مبارزه په کاميابي سره ختمېده.
د دغو شاعرانو څخه چي زموږ په ادبي حرکت کي پيش قدمان دي د مثال په توګه : غلام محی الدين افغان، عبدالهادي پرېشان او سيد محسن کندهاري، سيد حسن او مخلص کندهاري، غلام محمد پوپلزی، سيد راحت او ميان احمدشاه، فضل محمد مخفي، او امير نواز جليا، او فضل احمد غر، او هلالي نومونه راوړلای سوای. دې ډلي خو په ادبي حرکت کي غټه برخه اخيستې ده. اما له قديمو زولنو او رواياتو څخه يې ځان نه دئ ژغورلی. ډايرکټ او نېغ خپل مقصد ته ورغلي دي او په هنر نمايي او ابداعي مرحله کې پل نه دئ ايښي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه دغه ډله نه غندم، او د دوی فکري خدمتونه پر سر او سترګو منم، مګر کله چي د تاریخ ادب په تحلیلي او انتقادي مرحلو کي هنري آثار پلټل کیږي او پر فني معایرو باندي د هر هنري اثر قیمت ټاکل کیږي نو دغسي اشعار له نوي هنري ښکلا څخه تش ګاڼه سي، او د زاړه سبك په ډله کي شمېرل کیږي. د مثال په توګه زه د هلالي یو شعر وړاندي کوم، چي د مضمون له پلوه نوی او خوږ او مفید او د نوی نسل یو ښکلی ارمان دئ خو د اداء او څرګندوني قالب او طرز یې هغسي کلاسیك او زوړ او مستقیم دئ :

ارمان یو

اې پښتنو پوه شئ دئ ستاسو نوم نښان یو
څانګي ببلي ببلي دي، دئ ستاسو د ذات شان یو
دا یوسف زیي، خټك، بارك احمدزیي ، مهمند
دا غلجي، شینواري، افریدي دئ خاندان یو
سیل نه جدا شوي مرغۍ لاړه شي د مرګ په خوله
راشئ د مقصود منزل لپاره کړئ کاروان یو
لاس یا پښې او سر بللي چا په بنیادم نه دي
ببل ببل اندامونه غونډ شي جوړ شي ترې انسان یو
اې پښتونه خدای لپاره، ولي ته یو نه شولې؟
خدای دئ یو، کعبه یوه ده، او ښکلی قرآن یو
ته که عزت غواړې په دنیا د نور اقوام په شان
ستا دي په دنیا د سیاست کي وي میدان یو
اې پښتونه ! پوهه که خپله ځان د ورورلۍ په راز
ستاګټه یوه ده په دنیا کي او تاوان یو
کاشکي چي زما په ژوند پښتون یوه منګول شولې
زه هلالي بس په زړه لرمه دا ارمان یو

وګورئ دا د نوي شعر یو اعجاز دئ، دا بیتونه دېرش کاله پخوا ویل سوي وه، مګر اوس دغه ښکلی ارمان د پښتونستان په نامه عملي مبارزې ته راوتلی دئ، نو تاسي له شاعره بله څه معجزه غواړئ؟
مګر ښاغلو لوستونکو !
دلته زما مقصد د نوي شعر اجتماعي او سیاسي موقف نه دئ، بلکي یوازي د هنر ارزښت څېړنه او پلټنه ده، چي دا مقصد به په آینده کي پسې وڅېړم.

په پښتو کي نوی هنري حرکت څنګه شروع سو؟

د افغانستان د استقلال جنګ د ایشیا په دې برخه کي یوه ویښوونکې او خوځوونکې پېښه وه، لکه په ډېرو اجتماعي او سیاسي او مدني چاروکي چي تحول راغی، دغسي هم د فکري او ادبي اړخه یوه مثمره او اغیزه ناکه حادثه وه.
د پښتونخوا په ختیزو برخوکي چیري چي د خوشحال او رحمان او شیدا غوندي بلبلانو خواږه ږغونه اروېدل سوي وو، اوس هم د پښتو شعر نشوونما بیا مونده، او د ادبي تجدد مکتب لومړی پلا هلته وپرانیست سو، او دا د پښتونخوا هغه ښکلې سیمه ده، چي شیدا په زاړه نامه "بګرام" داسي ستایله :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بګرام خـــطه دلـــکشه
د بهار د خاطـــر خـــوښه
سرترپایه رنګ امیز دئ
رنګینه خیال انګـــېز دئ
په بهارکي يې د ګــــــــلو
نارې اورم د بلبــــــــــــلو

د دې ښکلي ادب خيزي سيمي زلمو د اروپايي مترقي ادبه سره اشنايي وموندله، او په پښتو شاعري کي يې نوي افکار، نوي الهامات، او نوي اساليب رواج کړل، د دې ډلي پېشوايان : سيد رسول رسا، فضل حق شيدا، برق کاکاخېل، سمندر، غني، بيزاري، طوفان، اجمل او سليم غوندي شعراء دي، او دلته موږ اوس د دې ښکلي بوستان رنګين ګلونه لکه : الفت، بېنوا، لايق، شپون، رشاد، ريدی، محمود، پسرلی لرو.

نوو شاعرانو د خپل هنر فورم او فوند دواړه نوي کړل، او که يې هم کله د پخوانو قوالب او هنري اساليب وساتل په هغو کي يې لاس وواهه، او په نوې ګڼه او نوي پسول يې وښکلل، او په دې ډله کي د الفت ابتکار دا و، چي نثر ته يې کټ مټ د منظوم او پيودلي شعر رنګيني ورکړه، او زه چي د ده منثوري وړې ټوټې لولم ګمان کوم چي نثر نه دئ، بلکي د يوه خواږه او پيودلي کلام په څېر خوندکوي.

د (رسا) د بېلتانه سندره دېرش کاله پخوا ويل سوې ده، خو هم يې موضوع نوې شانتي ده، او هم يې اداء نوې ده :

د اوښکو سترګي خون فوارې وې
ګرد و غبار وې، توري ايرې وې
په تندر سوي، سرې ايرې وې

رېږې رېږې وی، او تر او تر وی
يو چي په غېږ مي ښکلی دلبر وی

بيدياوي ، تړي هولناکي غرونه
تاوده بادونه سوي رېګونه
ناست په غرموکي، سره وي ډاګونه

شونډې مي وچي، سوی ځيګر وی
يو چي په غېږ مي ښکلی دلبر وی

په پای کي دا شاعرانه آرزو د ژوندانه او د ميني په خطرناکو مناظروکي داسي پای ته رسوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مرګ سلګۍ مي ورو ورو راماتي
خولې راماتي، ساه رانه پاتي
رانه وې پاتي دنيا ميراتي
ژبه مي بنده لاړ مي نظر وی
يو چي په غيږ مي ښکلی دلبر وی

لحد کي پروت وی، زيږ مخ کفن کي
د ژوندون ساه مي، نه وی بدن کي
دردمنده زړه مي خاموشه تن کي
مرګ مي په ژوند وی، کاش چي خبر وی
سرته ولاړ مي، ښکلی دلبر وی

په دې ادبي تحول او تجدد کي د سيد رسول رسا د خيبر له خوا ماښام، د شيدا د ماښام سپوږمۍ، د برق د زړه ټوکرۍ، د سمندر ارمان دئ زلميتوبه، او د الم پر څوکه ناست يم، د بيزاري ستړی له دنيا نه يم، د يادولو وړ دي.
د برق کاکاخېل د زړه ټوکرۍ، داسي يوه ټوټه ده، د قالب او فورم له مخي آهنګي او مستي او طنان وزن هم لري او محتوی يې هم د احساساتو په تصوير کي بده نه ده او يو څو ټوکرۍ يې دا دي :

غر په لوري په ګلزار
بهار راغی په يو وار
ټول وطن سو لاله زار
بلبلان په چغار سر
بوراګان اوتر اوتر
نوی شان دئ په دنيا
غر په سمه په بېديا
نن چي ټول عالم مسرور
ځيني سم، ځيني مخمور
دا يو زه يمه مجبور
په زړګي مي دم په دم
غلبه ده د تورتم
آشنايان رانه ټول ځي
نوی غم راته راځي

دلته شاعر تول او وزن او آهنګ هم ساتلی، او نوی قالب يې هم اختراع کړی دئ. د سمندر ارمان دئ زلميتوبه ! هم دغسي موزونه او پېودلې ټوټه ده . دی وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

آرمان دئ زلمیتوبه !
په تېرېدو وې چې راپاڅېدم له خوبه
آرمان دئ زلمیتوبه!

چې را په خود سوم مازدیگر و
په پرېوتو کي زېړی نمر و
دغه د توري شپې خبر و
بېغمه خوب د غم بستر و
چې مي تر غوږ شولو آواز د نی له چوبه
آرمان دئ زلمیتوبه!

وروستي شي پاته چې ویده شي
په حرکت باندي کړه وړه شي
دیدن په پټو سترګو نه شي
پرونۍ ورځ به بیا رانه شي

که مي سیلاب جوړ شي د اوښکو له څڅوبه
آرمان دئ زلمیتوبه!

د سمندر بله ټوټه شعر د الم په څوکه دوه دېرش کاله پخوا جوړه سوې ده، چې د شاعر د نوي قالب جوړولو او موزوني او مضمون آفرینۍ ښکاره دلیل دئ، د منظر نګارۍ کمال دئ، د لوړ تخیل معراج دئ او نتیجه یې یوه محکوم قوم ته ډېره مفیده او مثبته ده او تر اوسه لا هم د محکومو او مظلومو پښتونستانیانو پر حال صدق مومي، د دې نوي شعري ټوټې آغاز داسي دئ :

لکه والوزي له شوقه		آسمانونو ته کوتره!
چورلنډې خوري په فضا کي		کوزه ګوري ګرزي بره
مرغ دل مي دئ خوشحاله		سیل کوي د غره له سره
د دنیا له درد و غمه		دا ساعت دئ ناخبره
د الم په څوکه ناست یم		زه له ټول جهانه پورته

په دې آسماني سیر او جګوالي کي چې د شاعر تخیل ډېر لوړ الوتنګ کوي او خپل ټول مناظر په اورده بیان او مهارت تصویر کوي او د منظر نګارۍ اوج ته رسیږي، نابېره څانته ملتفت کیږي چې زه خو مریی یم، او پردو ته په سلام ولاړ یم، نو دا ټوله خیالي اعتلا او لوړېدنه د ځان غولونه ده، وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د الم په څوکه پورته په تندي مي لاس تړلی دا ټوپونه په درياب کي په دنيا کي پست ترينه د الم په څوکه ناست يم		هوش مي راغی چي غلام يم شپه او ورځي په سلام يم که وهم ماهی د دام يم لکه خس د راه عام يم زه له ټول جهان نه پورته

د پښتونستان په متجددو شاعرانو کي چي د خپل زړه درد او
سوځنده احساس په ډېر ادبي قدرت ښکاره کولای سي، او د خونين زړه ټوټې د شعر په پاڼکيو کي نغښتلای سي، بېزاري دئ. نه پوهېږم چي دا تکړه او خوږمن شاعر څوك و؟ دی لږ پېژندل سوی دئ، خو دېرش کاله پخوا د پېښور د خيبر په مجله کي د دې مقتدر او متجدد ويونکي ويناوي خپرېدې، چي ما يې هغه وخت د پښتو شعر په تاريخچه کي نوم او آثار ليکلي وه.

دا شاعر کاملاً پسيمستې او بدبين ښکاري خو په وينا کې قدرت او مهارت او طراوت او جدت سته او لکه د فارسي کرماني د آرمانجن زړه د اورنيو احساساتو ترجماني ښه کولای سي. (ستړی له دنيا نه يم) د ده يوه ډېره د آرمانه او احساسه ډکه ټوټه داسي ده :

مه راوړه ساړه لاسونه ستړی له هر چا نه يم اې د صبحدم نسيمه ! ما سره نخرې مه کوه خوبن يوازي ځانته د سروګلو د بستانه يم څو به غږوې مطربه ! خوږ سرود په زير و بم ستړی د فراق د سرودونو نه بې شانه يم اې د آسمان ستورو ! ولي بد بد راله ګورئ نن ځای په زمکه نشته ځما، ليري له آسمانه يم اې ښايسته سپوږمۍ ! په سر مي ولي غمازي کوې زه دغم لمبو وژلی ټول ستی سوزانه يم اې د يار د مخ جلوې ! چي بيا جلوه نما نه شې ! پرېږده چي جل بل ستی لمبو کي د هجرانه يم نور دي زه پاللی نشم، چوه زړګيه چوې که ته بس کړه ځان کړه صبر زه موړ شوی له جانانه يم اې د يار بې مثلو، دل آزارو، دلربا سترګو ! روی د رب دئ ، نور په قهر مه ګورئ پښېمانه يم! روی د رب دئ، اې رقيبه ! ما پوري خندا مه کوه! يار دي ستا نصيب شي زه بېل شوی له جانانه يم		ستړی له دنيا نه يم ټوکي مسخرې مه کوه! ستړی له دنيا نه يم لا مي زياتوې ته غم ستړی له دنيا نه يم ډېر له قهره ښورئ نن ستړی له دنيا نه يم لا مي دلسوزي کوې ستړی له دنيا نه يم بيا عکس نما نه شې ستړی له دنيا نه يم مره زړګيه مرې که ته ! ستړی له دنيا نه يم نورو د آشنا سترګو ! ستړی له دنيا نه يم لافي د آشنا مه کوه ! ستړی له دنيا نه يم

تر دې ځايه ما د لري پښتونخوا د نورو شاعرانو د هنري تخليقاتو څو نمونې در وړاندې کړې، او تاسي ګورئ چي دا شاعران د شعر په نوو قالبونو کي خپل افکار او د زړه دردونه تويوي، د دوی د فورماليزم تخليقي احساس هغوني نوی دئ، لکه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

فکري الهام اخيستلو او محتوی مواد چي يې په نوي ډول او سينګار سره اوډلي دي. اما دا ډله په دواړو خواووکي بيا هم معتدله ښکاري، په دوی کي د تحول افراطي ميل نسته، د شعر د ټوټو يو له بله تناسب او توازن ساتي، او بيخي ځانونه له قالبه نه باسي او ښايي چي د نوی شعر ځيني افراطي لېوالان دغسي اشعار اصلاً نوي هم ونه ګڼي، مګر زه يې د نوي شعر طليعه بولم. ځکه چي نوی شاعر د فورم په ټاکلو او جوړولوکي آزادي او په ژبه کي نوي تعابير او تراکيب هم پيدا کولای سي.

اجمل خټک :

د لري پښتونخوا په نوې ډله کي يو ډېر ځلاند ستوری او د لوړي قريحې خاوند اجمل خټك دئ. د ده د فکر برېښناوي د پښتنو کوډغلي روښانه کوي، د خټکو د عالي استعداد او راڼه محيطه او د اکوړې د تاريخي پلوشو رڼاوي او ځلاوي اوسني عصر ته رارسوي. زه چي به کله د لنډي سين پر غاړه دکابل د رود څپاندو نڅاوو ته په پسرلي ناست وم او د اکوړې منظر به ښکاره کېدی، نو ماته به د خوشحال خان نغمې د شيدا او هجري سوځوونکي کريږي، او د اجمل د دردناکو ږغونو انګازې نسيم راوړې او ما به په اکوړه کي د خوشحال له څنګه سره اجمل ليدی، چي په شلم قرن کي په عصري رنګ او نوې ځلا د اکوړې پرکنډوالو برېښېدی.

دی خپل اشعار" د ژوبل احساس يو څو څرېکي، د زخمي غيرت يو څو غورځنګونه د سرې ويني يو څو ترم ځاځکي، د اولسي جونګړيو څو شنه اسويلي، د غاوره اقتدار يو څو ړندې لتي" بولي.

خو زه اجمل د پښتنو د زړو ارمانو ممثل، د دوی د مړو او ځپلو غورځنګونو ژوندی کوونکی، او د پښتني ټولني د اجتماعي روح او احساس پېژندوی ګڼم، دی په نوې ژبه او نوي ډول د قوم مړ احساس راخوځوي. د خوشحال خان دکهاله د ادبي رواياتو حامل دئ. د خوشحال خان جاويدانه نغمه اوس د پښتونخوا په فضاکي د اجمل په رباب انګازې اچوي، دی وايي:

د خوشحال له خاوري پورته يوه نغـــــــمه يم
بل مشال په اباســــــــين او تاتـــــــــــــــره يم
سرې ! يوه شوې د غيرت چيغه سور اور وم
چي تا څومره رانغړدلم سره لمبه ســـــــــــوم

د غيرت چيغه، د اجمل د ابتکاري ادب او ابداع ډېره ښه پلوشه ده. دی څپانده روح لري او د هر استعماري ټونګ مخالف دئ. که موږ د پښتونستان په پښتنوکي د دوی د اروا د زواياوو ترجمان وغواړو، بايد اجمل يې بهترين پوهاند و څرګندوي وبولو. اجمل وايي، او څنګه ښه وايي :

ملـــــــګرو ! تش په لوګـــــــيدو ونه شوه
ځئ چي لمبه شو، دا خپل ځان وسوځو
د نوي ګل د خســــــــماني له پاره
دا زوړ خوړلی ګلستان وسوځو

په سياست کي خو اجمل د پاکستاني استعماره سره جنګېږي، او دا وروست نظام ورانوي، مګر د هنر د نوي ګل د خسمانې او پرورښت له پاره هم ښايي چي زاړه او وراسته اساليب وغورځوي. د اجمل په چيغه کي ځيني د نوي ادب شهکارونه هم سته، چي د اوسني ادب د وياړ شمله ده. د شهيدانو د ويني فرياد، د زلمي سندره، احتجاج، چرګ ته، بين مار ته، ګوجر، جنت، زلمي شاعر ته، د زمانې باد ته، پېغله داسي هنري شهکارونه دي، چي د شاعر د غورځنده زړه څخه راوتلي اوازونه دي.

د هنر، د جمال، د وينا، د ښکلا، د احساس، د تلاطم او د يوه مواج روح مظاهر دي او هرکله چي د پښتو د اوسني شعر او هنر خبري کيږي، نو د اجمل دا آثار يې په سرکي درېږي.

په يوه مسته نغمه کي د خيبر د شپېلۍ ږغوونکي سره داسي خبري اتري کوي، د زړه اور او طوفاني احساس داسي پکښې ځايوي، چي د پښتونستان مجاهد ملت ته د ژوندانه ږغ دئ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستا د سوز و ساز پردو کې
سرې لمبې دې را خورې کړې
ستا سورې سورې کوګل کې
څو نغمې دې راخورې کړې
دا سره سره فضا دې
په نغمو لمبه - لمبه کړه
دا اوده - اوده دنیا دې
په دې بین نغمه - نغمه کړه
په دې چپه چپایي کې
غلبلې اودې پرتې دې
د دې ترو په ځولۍ کې
زلزلې اودې پرتې دې

په دې بین دې ګوتې کېده !
دغه غرونه په ګډا کړه
د خیبر د سر دپاسه
تندرونه په ګډا کړه
راشه پورته یو تپه کړه
له دې سوې - سوې غره
اې بین ماره د خیبره !
اې شپونکیه د تور غره
راشه پوك وهه دا بین دې !

په دې بین کې راته واړوه
یوه داسې ګرمه لوبه
چې اوده زړونه راویښ کړي
له دې ډېره غرقه خوبه
لېونی اتڼ شروع کړي
ورته کانې بوټې ژاړي
په ګډا شي په نڅا شي
غرونه - غرونه، غاړې - غاړې
د دې بین له سوې سازه
سره بڅرې رابهر شي
د سرې وینې رګونه
دلته بیا په ګډا سر شي
د دې ترو د رغو نه
بیا مستیانې راپیدا شي
د واورینو سر درو نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا بجلیاني را پیدا شي
لړزنده شي په دې ساندو !
هر خبر او ناخبره !
اې شپونکیه د خیبره !
اې بین ماره د تور غره !

راشه پوک وهه دا بین دي

د سندري په پای کي وایي :
د دې ټولو سوو زړو نه
شین لوګی پکښې لمبه کړه
ګني اور د غیرت واخله
دا خیبر پکښې لمبه کړه
بین ته داسي پوکی ورکړه
یو کړه لوړي او ژوري

په یو تار دي زړونه ګډ کړه
که نړدې وي او که لري
دغه شاړي - شاړي کندي
ټول خوره - خوره نغمه کړه
دغه جاړي - جاړي غر دي
یو پسته - پسته ورمه کړه
د آواز سره دي تاو کړه
د تنکو زلمو روحونه
د نغمو سره دي ګډ کړه
د نوخیزو قدمونه
پردې ټولي تار په تار کړه
که څو لر وي او که بره
اې بین ماره د خیبره !
اې شپونکیه د خیبره !

راشه پوک وهه دا بین دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو نوی شعر په افغانستان کي :

په افغانستان کي د استقلال له غورځنګه سره د ژوندانه نوی تحول په ښه توګه ليدل کيږي، د دې نوي حرکت تاداو تقريباً يو قرن پخوا د مرحوم امير شېر علي خان له زمانې څخه د ستر سياسي مفکر سيد جمال الدين افغاني په ظهور او په بالاحصار کي د نوي مکتب په تأسيس او د شمس النهار په تنکيو پلوشو په خپرېدنګ ايښود سوئ و، خو دوهم جنګ او د استعمار هولناکو څپو دا ملي حرکت د فکري خوا څخه پر ځای ودراوه او زموږ ملت له استعمار سره په خونينه مبارزه لاس پوري کړ او تقريباً نيم قرن وروسته، چي کامل سياسي استقلال بيا مونده سو، نو هغه فکري تجلاوي بيا زموږ د وطن پر کوډغلو چي له استعمار سره په اول او دوهم جنګ کي بالکل وراني سوې وې بيا وځلېدې. موږ استقلال وګاټه، خو پنځوس کاله له فکري پرورښته او له نوي پيشرفته څخه تر شا پاته سوو. په اول او دوهم جنګ کي زموږ ملت دا ثابته کړه، چي موږ دا وطن ساتلای سو، او د خپل ملي موجوديت له پاره د دنيا له قويترين او غښتلي سازمانه سره هم ډغري وهلای سو او په هر حال کي خپل مرکزيت خوندي کوو.

مګر يو قوم چي د خپلي خاوري او خپل ملي موجوديت په دفاع کي يو قرن توره په لاس پر ډګر ولاړ وي او په سرو وينو کي رغړي، هغه خو د فکر او ادب او علم او پوهني، روزني ته ابداً فرصت نه مومي.

په پښتو ادب کي د شعر په شکل، نوي افکار او نوي محتويات په زاړه فورم او ډول، موږ لومړئ پلا په سراج الاخبار کي وينو، چي عبدالعلي مستغني او غلام محی الدين افغان او پرېشان او مولوي صالح محمد او ملا محمد افغاني نويس ځيني اشعار نشر کړي دي په دغو ادبي ټوټو کي د وطن خواهئ نوی احساس، د افغانيت او مليت نوی فکر او د عصري تجدد نوی حرکت ښکاري او دغه افکار وه، چي د استقلال د نهضت له پاره يې ډېره ښه زمينه برابره کړه.

زما ښه په يا دي، چي د استقلال تر جنګ درې څلورکاله دمخه ښاغلي پرېشان (اوسني داوي) د بلبل ګرفتار مسدس په فارسي ژبه نظم کړ او د استقلال له پاره يې د خپل ملت آمال د يوه ګرفتار بلبل په ژبه تصوير کړل او عين دغه ادبي ټوټه مرحوم مولوي صالح محمد په پښتو نظم کړه. دې دواړو ادبي ټوټو پر باسواده طبقه باندي داسي اثر وکړ، چي د بلبل ګرفتار منظومه به په کندهار کي له سراج الاخباره څخه ښځو هم لوسته. هغه وخت زه کوچنی وم، خط مي نه سوای لوستای، مګر دغه ادبي سندره مي اورېدلې وه، چي ښځو به په پښتو لوستله، خو سترګي به يې له اوښکو ډکي وي، ساړه اسويلي به يې له سينو څخه راختل، اما د وطن د آزادئ قدر په دغو مجلسو کي پېژندلی و.

په دغه وخت کي ځيني نور پښتانه شاعران هم وو، چي د دوی آثار په سراج الاخبار کي نسته، مګر نوي افکار، او د وطن مينه، او ملي درد لري، لکه د کندهار سيد محسن آغا او ملا عبدالباقي افغان، چي خپل پښتو کتاب يې په تقريباً پنځه زره بيته کي د امير حبيب الله خان په نامه اهداء کړی دئ او ډېري اصلاحي او انتقادي او ملي برخي لري.

د وزن او ظاهري فورم په لحاظ خو د دغو شاعرانو په آثارو کي کوم نوی توب نه ښکاري، مګر په فکري لحاظ يې مضامين نوي دي، له نوي ژوندانه څخه ږغيږي، ملي دردونه بيانوي او غواړي چي شعر د ژوندانه سره ونښلوي، او په دې لاره کي مؤفق هم دي، ځکه چي هم د دغي ډلي مقبوله سعيه او نېکمرغه فکري حرکت و، چي د استقلال د بيا موندلو هنګامه يې توده کړه، او موږ کورټې د دوی دغه ادبي جهاد او زيار نه هېروو، او هم د دوی دغه فکري سلسله ده، چي په اوسني نسل پوري نښلي.

د استقلال تر بيا موندلو وروسته، موږ ډېر شاعران لرو، چي په فکري لحاظ نوي، او د فورم له خوا زاړه دي. مګر په دغه ډله کي مرحوم حاجي ولي محمد مخلص د خاص امتياز خاوند دئ. دې سړي په کندهار د پښتو شعر نوی مکتب پرانيست، ډېر اصلاحي او انتقادي اشعار يې و ويل. خو ده ځان د پخواني مکتب په قيد او وزن پوري پوره مقيد نه کړ. خپل افکار يې په داسي قالبونو کي واچول چي د عوامي ادب له اوزانو څخه اقتباس سوي وه.

مخلص د عصر او زمان سره ځيني تعابير او نوي استعارات هم وموندل، چي د ده شعر ته يې عوامي رنګ هم ورکړ، مثلاً په بين المللي لومړي جنګ کي چي عثماني ترکانو د اروپا حکومتونو ته د المان په طرفداري د جنګ اعلان ورکړ، مخلص له دغي واقعې څخه په عشقي دنيا کي الهام واخيست، او داسي تعبير يې ځني جوړ کړ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

تورکان سترګو دي بيا ماته اعلان کړی د جنګ
مژګان دي زما و قــتل ته ولاړ تيار يکرنــــــــــګ

په دغه ډله کي مرحوم سيد حسين سيد او رحمت الله پوپلزی، او ملا جانان کاکړ او خواجه محمد زهير هم د يادولو وړ دي، ځکه چي د دوي اشعار هم اصلاحي او وطني رنګ لري او مسلسلاً ما څوکاله په طلوع افغان کي خپاره کړي دي.

د اعليحضرت محمد نادرشاه غازي تر دورې وروسته، چي د پښتو ادب کوم انکشاف او پرمختګ موندلی دئ، دا تنکی نهال يې ښه روزلی دئ. پخوانی انجمن ادبي او اوسنۍ پښتو ټولنه د پښتو شعر او ادب روزنتون سو، او په هغه دوره کي موږ لکه : امين الله زمريالی، غلام جيلاني جلالي، قيام الدين خادم، صديق الله رښتين، عبدالرؤف بېنوا، ګل پاچا الفت، عبدالشکور رشاد او محمد ارسلان سليمي غوندي شاعران لرو، چي په فکري لحاظ خو بالکل نوي دي، اما د فورم له پلوه د دوی په ځينو آثارو کي د نوي توب څرکونه وينو.

د پښتو ادب په تاريخ کي دغه درنه ډله د پخواني کلاسيك مکتب او نوي مکتب تر منځ د منځګړو حيثيت لري. دوی د ګذشتګانو د ادبي رواياتو حامل دي او هغه زوړ ادبي ميراث يې نوي نسل ته رانقل کړی دئ او د پښتو ادب تاريخ هيڅکله د دوی مشکوره سعيه نه هېروي. دوی د خپل عصر او زمان سره مطابق په پښتو شعر کي نوي افکار داخل کړل. دوی نوی نسل له وطني او ملي حقايقو سره آشنا کړ، دوی د پښتو شعر تنکی نهال وپاله. په ادبي رواياتو کي چي کومه وظيفه د دوی پر غاړه وه، هغه يې په لکه غاړه اجراء کړه او د پېشقدمۍ عالی مقام يې وګاټه. مګر د زماني سير خو نه درېږي او په کايناتو کي د تجدد او تحول قوي لاس خپل کار کوي او د بشر فکري کاروان هر وخت روان ښکاري، نو که اوس د نوي نسل زلمي ځانته د نوي شعر نوې دنيا جوړوي، دوی هم په هغه اندازه حق لري لکه دېرش کاله پخوا چي موږ ځانونه له پخواني فکري جريانه څخه وايستل او په پښتو شعر کي مو اصلاحي او انتقادي او عصري مواد داخل کړل.

يو مثال : پنځوس کاله پخوا زمانه در په ياد کئ ! هغه وخت چا پښتو شعر نه وايه، او که به څوك په دې فکر کي و، هغه به د خوشحال او رحمان پيروي کوله، د تورو زلفو په شکنجه کي به نښتی او د باڼو په غشي به ژوبل و، د شعر موضوع او محتوی يو زرکاله دغسي راغلې وه او خلک هم پر دغه لار تلل، يو وار نابېره غلام محی الدين افغان د شعر مجراء بدله کړه او په (۱۳۳۳ هـ . ق) يې په سراج الاخبار کي دکوم خيالي محبوب د اوږدو زلفو او ښکلي مخ او هلال آبرو د ستاينې پر ځای د وطن په حقيقي دلبر پوري داسي سندره وويله :

زړه زمـــا ډك دئ له ميني د وطــــــــــن
خپل وطن ماته عزيز دئ تر خپــــــل تن
هر يو ګل مي د وطن پر ما ډېر ګران دئ
تر کشميره، تر پاريسه، تر لـــــــــــندن
که څه ډېر دي په جــــهان کي عــــزتونه
ډېر عــــزت دئ په خــــدمت کي د وطن

دا موضوع اوس موږ ته نوې نه ښکاري او ښايي چي ډېر زلمي يې د بيان يو مبتذل او فرسوده طرز وبولي، او له فکري پلوه يې هم خوښ نه کړي، مګر په هغه وخت کي بالکل نوې وه، او ښايي چي شاعر به د پخواني خيال او د زاړه مکتب پيروانو ډېر غندلی وي، چي ولي د رحمان بابا لاهوتي فکر، په داسي زميني موضوع تبديلوي؟

نو که موږ په هغه وخت کي مرحوم افغان د دغه نوي فکر په راوړلو نه پېرکوو، بلکي د نوي عصر په فکري تحول کي دی د پيش قدمانو په ډله کي دروو، ښايي چي د اوسني عصر نوي شاعر ته هم دغه حق ورکو.

تر پنځه ويشت کلن سير وروسته :

ما دمخه وويل چي په پښتو شعر کي د فکري تحول نوي دوره له (۱۳۱۰) شمسی کال څخه شروع سوې وه، او دا د يوه قرن څلورمه برخه تر ۱۳۳۵ ش پوري زه د منځګړو دوره ګڼم ځکه چي دغه دوره د پښتو دکلاسيك شعراو نوی غورځنګ تر مينځ د يوې منځنۍ دورې حيثيت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې دوره کي د پښتو شعر فورم او قالب هغه د خوشحال او رحمان او د دوی د ملګرو په څېر و. خو فکر يې نوی و. د شعر محتوی اوښتې وه. وګورئ ! پيرمحمد کاکړ د بېلتانه سندره په داسي قالب کي اچولې وه :

هجران انبار کړه پر مـا غـــــمونه
ضعيف نحيف سوم په تن زبـــونه
اور مي بيا بل سو د زړه په خـونه
ګهی ژړا کړم، ګهی آهـــــــــــونه
اوښکي مي څاځي له څيګرخونه
رنځ مي زياتېږي له دې تاخـــونه

ښاغلي الفت په همدغه پخواني قالب کي نوی فکر ځای کی، او وې ويل :

ګرانه وطنه ! څومره زيبا يې!
جنت د ځمکي، زړه د دنيا يې!
ښاغلی تاج ته، د ايشيا يې!
وړ د ستايلو ته په رښتيا يې!
لعل و ګوهر شته ستا بدخشان کي
تمدن خور شو، ستا په جهان کي

پنځه ويشت کاله پښتو شعر د پخواني فورماليزم په غولي کي خالپوڅي وکړې او د منځګړو تر ډلي وروسته په دې وروستيو پنځو شپږو کلو کي يوه زلمۍ ډله شاعران راووتل، چي دوی په فکري خوا کي له منځګړو سره لږ و ډېر مشترك دي. خو د شعر فورم او قالب او تعابير او د اداء طرز يې نوی ښکاري. له دې ډلي څخه ښاغلی سليمان لايق د خاص استعداد او ادبي ذوق خاوند دئ او د ده نوی کلام د پښتو شعر د نوي غورځنګ شمله ده. هم فکري ښکلا لري، او هم د فورم او آهنګ په ايجاد کي ګړندی ښکاري. لايق لکه نوی زلمی چي دئ افکار يې هم زلمي دي، کوم هيجان، کوم تلاطم او غورځنګ او نڅا چي د ده په اشعارو کي د اورنيو احساساتو سره ښکاري، د ده د شعر او نوي فورم او آهنګه سره اوړه پر اوړه ځي او زه داسي ګمان کوم چي د آرامو زړو او مړاو احساساتو خاوندان به هم له خپله شعره سره خوځوي، او په خپله شعري نڅا کي يې له ځانه سره ملګري کوي.

دلته به زه د نمونې په توګه د ده يو پيغام راوړم. وګورئ څوني څپان، او څوني متلاطم او څوني تود دئ، دی وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

تېر به شي کلونه مګر نه به شي
زما دغه رنګيني ترانې هېري
محوه به شي ګور زما
کلی زما کور زما
مړ به نه شي اور زما
تل به زه ږغېږمه شعرونو کي له کامه سره

دا د بيدارۍ او ناپوهۍ څپې
زما هنر او مينه غرقوی نه شي
تل به د افغان بچي
پورته د باميان بچي
ښکته د سيستان بچي
لولي زما سندري له آغاز او له انجامه سره

زما ولس به يو شي هيوادونو ته
زما د ترانې ښکلي رنګين ګلان
تل به د پښتو ژبه
دا د لويو غرو ژبه
دغه د درنو ژبه
ساتي زما شعر له فکرونو او مرامه سره

د شعر په پای کي لايق د زلميتابه تودې هيلي د خپل هنر د ښکلا له پاره رابولي. د ده يقين دئ چي دا هنر نه مړه کېدونکې او جاويدانه او پايېدونکې پديده ده او هرو مرو به دا ږغ د فضا په تېپدونکې څپه کي آيندګانو ته رسيږي او خپل اثر به کوي، او وايي:

اې زما د ځوانۍ تودو هيلو !
ننوزئ د شعر ابدي کــور ته !
يوسئ ولولې زما
پټې زلــــزلې زمــا
اوښکي قافلې زما
وروسته زمانو ته د دې عصر له پيغامه سره

بېنوا خو ما د منځګړو په ډله کي شمار کی، خو دی کله په نوي اتڼ هم کښېوزي او د فورم او فوند په لحاظ نوی شعر هم وايي. د ده يوه خوږه او د شعر ښکلې ټوټه په خپله د دغه تجدد او نوي توب حکايت کوي، او د زمانې نوی رنګ او نوی څېر راښيي. دی وايي :

نسيم و وې د ګل غوږ کي :
بدل ســــــو د يارانې رنګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

غـلی شــــانته انقلاب دئ
بدلـــوي د زمـــانې رنګ

ورســـــــره نوي رنګــــــونه
رنګا رنګ تحـــــولـــــونه
کړي سمسور به راغ راغـونه
موسم بل دئ هــم بـــل سوی
د بلبل د ترانې رنـــــــــګ

دړي وړي زوړ ربـــــاب دئ
زړو مطرب خانه خـــراب دئ
زوړ آهنګ د روح عذاب دئ
نوی ساز نـــــــوی آواز دئ
هم سو نوی د نغـــــمې رنګ

هنر تل له صفا او سپېڅلتوبه سره مل وي. د ښکلا سره تړول وي او هر څوني چې دغه سپېڅلتيا او ښکلا ولري هغومره يې فني ارزښت زياتيږي، نو هنرمن تل په ځيرو سترګو د زماني کرغېړنو ته هم ګوري او نه غواړي چې د هنر ښکلې او ځلانده څېره په ځينو تورکنو آلوده او ککړه سي. ښېنوا د نوي نسل توجه دې نکتې ته هم راګرځوي، او وايي :

طلايي جام کي د دور
شراب زهر دي په دور
نوشېدل يې غواړي غور
ای سرمست زلميه پام کړه!
بل راز سو د ميخانې رنګ

په دې ډول په پښتو شعر کي زموږ د نوي شاعرکار ډېر نوی دئ او دا ښکاره ده چې نوی شاعر خپل پراخوالی او نضج ته نه دئ رسېدلی او دا يې د صباوت اوکوچنيتوب دوره ده، مګر دکانټ په قول د هر هنر ايجاد د هنرمن په ظريف استعداد پوري اړه لري او انساني دماغ د نوي روش او نوي لاري د پيداکولو يو خارق العاده استعداد هم لري. نوکه زموږ زلمي شاعران او د نوي طرز لېوالان په آينده کي د فورم او فوند په لحاظ د نوي شعر نوزاد وړونکي په ښه ډول وروزي ګمان کيږي، چې پښتو به په ادب کي د نوي هنر له پلوه هم يوه غني ژبه سي. د اوسني پښتو نوي شعر د تنکي بڼ يو بل غوړېدلی ګل فاراني دئ. دی په فارسي کي هم د دغه مکتب له پيروانو څخه دئ په پښتو خو لږ شعر وايي، اما هغه لږ يې هم ښه ښکاري. فاراني په نوي مکتب کي د فورم په لحاظ پخواني اساليب نه هېروي، او د وزن او حتی قافيې په ساتلوکي محتاط او متوسط ښکاري. د ده يوه ټوټه شعر د غرو غروب نومېږي خو زه يې د نتيجې له پلوه عنوان د تېر يادونه بږدم. په دې پاړکي کي شاعر د پښتني عوامي ژوند مناظر پېش کوي او بيان يې هم خوږ دئ، د فکري جولان ساحه يې بالکل وګړنۍ ده او د فوند په لحاظ هم دا ټوټه بې ارزښته نه ده، دی وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سپینو دنګو غرونو شـــــاته
زیړی لمر ورو - ورو پټیږي
ځما هېر او مړه یـــــــادونه
بیا مي زړه کي ژوندي کیږي

مازیګر وږمه چلیږي
رپوي وحشي ګلونه
سردرو کي انګازه کړي
د زړو شپنو ږغونه

د کږدۍ مېرمني پیایي
سیرلکي په شنو وښو کي
یو کمکی ماشوم ویده دئ
کیږدۍ لاندي په ځانګو کي

د نښترو ګڼ ځنګله کي
ګڼونکي سندري وايي
صحرايي ښایسته پېغله
یو جونګی اوبو ته بیايي

د نښترو څانګي باندي
ځنګلي مرغان چغیږي
د تور تم راتګ نږدې دئ
ګوندي دوی ورنه ډارېږي

د شفق وروستۍ وړانګي
مچوي اوچت ښاخونه
زه لا هسي چرت کي ناست یم
زوروي مي تېر یادونه

د همدغه نوي مکتب یو بل شاګرد شپون دئ، دا زلمی هم د نوي فکر استعداد لري او د خپل فکر د ښکاره کولو له پاره د بیان نوې لاره پیدا کوي. د ده نظر د نوي شعر په شاوخوا کي د یوې نوي شعري ټوټې څخه ښکاري، چي همزولي شاعر ته خطاب کوي او داسي وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته د دنیا دکاروانو جرس
د تمدن د قافلو زنځیر
ستا له تېز بینو سترګو ډېره کوي
د هندوکش د آسمانونو کجیر
هو ! ته شاعر یې، قلم سم چلوه !

چي یې د چا د لاس رانجه خوړلي
د هغو بړغ ستا له ستوني راځي
چي په کړاو په بېکسۍ کي ومري
دا ستا قلم یې جنازې پسي ځي
چي یې چاړه په سینه ننوځي
ستا له قلمه ورته آخ وځي
هو ! ته شاعر یې، قلم سم چلوه !

شپون نوی شاعر، د نوي دنیا جوړونکی، او د نوي فکري تحول ښکاره کوونکی، او د سبا پر ژوندانه یو مؤثر عامل ګڼي، او د همزولي شاعر د خطاب په پای کي وایي :

د ژوند د ذوق پاکه هنداره ته یې
ته چي خنداکوې دنیا خاندي
ته نو چي خاندې رښتینی خانده!
که نه تاریخ به بیا پر تا خاندي
ستا د هري اوښکي په اثر
یو زرګلونه په سبا خاندي
هو ! ته شاعر یې، قلم سم چلوه!

د نوي شاعر د فکر یوازنۍ جولانګاه د خپل وطن ځمکه ده، دی که څه وایي، نو له خپله ژونده وایي د وطن له هري پرښې او بوټي څخه د میني الهام اخلي. د شپون دکوکچي سیند، یوه داسي سندره ده چي د نوي شعر د دغه مزیت نمایندګي ښه کوي او دا وطن جنت ورته بریښي دی وایي :

کوکـــچه زما د آرزوګانو د اســـــــــــــــــــرو سیند دئ
چي ځاځکي ځاځـکي د پامیر له سپینو څوکو رغړي
په هر یو ځـــاځـــکي کي د دې وطـن هســـتي غوټه ده
وچه یې مه کـړې، دغه ځاځـــکي دي همېش بهـــېږي
په هر یو مـــــــوج او هر شـــکن کي یې رازونه ګـــــورم
او تا ته وایم : د اســــــــــــــرو او امــــــــیندونو ربه !
زه خـــــــبر نه ومـــه، چي مــــــاته دي جنت راکـړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نوي شاعر نهايي آرزو دغه ده، چې د یو لوی افغاني ملیت په تکمیل کې لومړنی وي. د ده پخوانی تاریخ مخې ته پروت دئ، او زلمی نسل د دغو پاڼو لوستونکی ګڼي.دی غواړي چې تل دغه ځاځکي د یوه بهاند سیند په څېر سره راټول و ویني او هیڅ ځاځکی د لوی افغان د فیاض او عظیم سیند له غیږ څخه وتلی نه وي، نو د دې سندري په پای کې دغه هیله داسي د شعر په ځپو کې راوړاندي کوي:

چیرته د زړه د کوم یو ګوټ نه مې لمسون غوندي دئ
چې ، هه ! شپونکیه له دې ګاري ځان لاهو کړه سیند ته
بیا چې لاهو شې لمبو مه وهه کرار پرېوځه
یوه قطره شه غاړه ورکړه د همزولو سره!
زه وایم سینده ! صبر وکړه، زه خوبونه ګورم
او تا ته وایم : د اسرو د امیدونو ربه !
زه خبر نه ومه چې ماته دې جنت راکړی

داسې ښکاري چې د نوی شاعر متلاطم او ځپان احساس د یوې ورکې آرزو په تلاښ کې دئ، او زلمی نسل د یوه زړه خوځوونکي خوب تعبیر ته لالهانده دئ. دغه هیله، دغه آرزو او دغه ښکلې غایه څه ده؟ د دې نېکې آرزو تعبیر د نوي مکتب د یوه بل ملګري ښاغلي شفیق له خولې واروئ، چې په څه قوت او ټینګار یې په ښکاره کولو کې بریالی سوی دئ :

پاکې جذبې د زړه انګړکي د وحدت لـــــــــــــرم
مخکې څراغونه بل د دین او د ملت لـــــــــــــــرم
زه یم چې مغزو کې رڼایي د حـــــــــــــــقیقت لرم
اوس مې که لاس تش دئ نور څه نشته یو همت لرم
شته ده په تاریخ کې د مېړاني افســـــــــــــانه زما
ما کې ټګي نشته هـــــــــــو مې هو او نه ده نه زما
کور مې د زړه تود دئ په تودو جذبو د قام د عشق
زه د قام په مینه کې ختلی یم پر بام د عشق
میني دې پښتونه ! نښلولی یم په دام د عشق
غواړم په قومي عروج رڼا،تیاره ماښام د عشق
ګرزم سرګردانه لی په لی قومي اختر پسي
ځان سره چې راوړي سعادت هغه سحر پسي

ټینګ امید کېدای سي چې زلمی شاعر به دغه ملي اختر ضرور وویني، او د ده هنر به و دغه لومړي معراج ته د رسېدلو له پاره د یوه محرك په ډول رهبري وکړي. هیله ده چې نوی شاعر به تل د خپل کاروان سره د یو خوږ ږغي حادي په ډول د ملي سعادت پر لوري ملګری وي او د ده تودې نغمې به تل د تلونکو په زړو کې ګرمي پیدا کړي او دا به یې یقین وي، چې د ده هنر په ملي یون کې د لاري روښانه څراغ، او په زړه پوري توښه ده او ښاغلي الفت ډېر ښه ویلي دي چې :

ښه آهنګ چې په هر ساز کې وي موزون وي
که رباب وي، که شپېلۍ وي، که داریا وي

(c) ketabton.com: The Digital Library

نننـــــــــــدارو او تماشـــــــــو ته بـــه ورځـــــمه
د هـــــر چـــــا په ساز چي ښـــکلي پهٔګڼا وي

د دې ځېړني په پای کي زه د یوه بل نوي معاصر شاعر ښاغلي رشاد یو بل شعر هم راوړم. دی بالکل نوی فکر لري مګر قالب یې هغه پخوانی دئ، ځکه چي د ده آثار فکري ارزښتونه لري نو د نوي شعر په صفت کي ښه ځای نیسي او د ده هنر د هنر له پاره دئ نه مجرد هنر :

پیره !

پیره ! ته شمع زموږ د تورو شپو یې
شمع څه چي زموږ کسی د لېمو یې
بویه دا چي دي د پښو خاوري رانجه کړو
وایي: ته مسیح د جهل د ړندو یې
وایي: ژوی ستا په دم د غفلت مړی
وایي: ته حکیم د زړونو د رنځو یې
وایي: ته د بغل ځای په مینه نیسې
وایي: ته خضر د دې تورو تیارو یې
وایي: ته ایسته کوې کین له کوګلو
وایي: ته یوه د ناولو زړو په ولو یې
وایي: ته ښایسته کوې صفا زړونه
ته صیقل د دې زنګنو آئینو یې
وایي : ته د بدبینۍ د لچ توتیا یې
ته اکسیر د خودخواهۍ د مرضو یې
چي جنون د مال و جاه و نسب بیایې
وایي : ته عامل د هغو اورادو یې
چي پېښېږي د حرص و سودایي ته
وایي : ته دافع د هغو اندېښنو یې
چي ترې زېږي خرخښې نفاق جنګونه
ته ماهر د هغو بدو رواجو یې
وایي : ستا په لاس بې لاري پر لار کېږي
وایي : ته مصلح د کینو او کبرو یې
وایي : ستا په خوله دښنه سره رغېږي
وایي : ته د دوستۍ تومنه د تربرو یې
وایي : ستا په تلقین زړونه سره نښلي
مکمل د عشق د ټولو طریقو یې
وایي : ستا له ساه سیځي ریښې د رخي
ته طبیب د ورو سترګو تنګو زړو یې
زړونه کاږې د دنې مینو له برغومو[1]
وایي : نوح د نفسانیو توپانو یې
وایي : ستا په تربیت بخل ورکېږي
وایي : ته مصدر د رحم او پېرزو یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وایي : ته ژړوې سترګي پر مظلومو
په زړه غوڅ د نامېندۍ له اسوېلو یې
وایي : ستا د خولې ګوله ده په شریکه
ته خواخوږی د بېوزلو بې اسرو یې
وایي : ته د خدای پر پار د حق له پاره
تېر د ځان تر هر مطلب هري ارزو یې
نه د مال تمه لرې نه د سر بېره[۲]
وایي : ته آزاد له دې ټېټو قیدو یې
ته د هر نمرود میرخي تمه لېځي غړې
په طلب د حق راضي په سرو لمبو یې
وایي : سر نه کږوې طاغي طاقت ته
ته قاطع د ظلم او جبر د ریښو یې
وایي : ته د باداري له نامه بد وړې
ته له کبره تښتېدونکی په مزلو یې
وایي : ستا سره همېش دا کرامت سته
چي خارق د ریاکارو د پردو یې
د رښتیني سړیتوب مزله تې بیایې
ته هادي د ژوندانه د قافلو یې
که رښتیا وي دا چي وایي ستا په باب کي
رارسېږه ! ته مهدي د دې قومو یې
په جلو کي دي اصلاح ځي د ټولنو
ته خاوند د بختورو قدمو یې
موږ به ستا تر قدم لاندي ایږدو سترګي
ته رهبر د دغو ورکو کاروانو یې
موږ به ستا مخ ته سرونه نذرانه بږدو
ته لایق پیره ! د لوړو درووړو یې
او کنه نو خوشي ټګ یې نور څه نسته
ټولوونکی د نذرو د شکرانو یې
غوړولي دي دامونه د سلوک دي
ته صیاد د څو سپېدلو پښتنو یې
د عزت او د ارام بتان په زړه کي
په دې څه سي چي محراب ته پر سجدو یې
چي له ښې ارشو دي زړه بل لور ته نه ځي
د نس میني بتر کړی تر ښاروو یې
د خدای میني ته دي زړه په څه فارغ سي
ته چي غرق د مال په مینه تر غوړو یې
شپه و ورځ پر تسپو شمېرې غوا و غېلي
په لمانځه کي په تلاښ د ښایستو یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه د ذکر په پلمه پټوې سترګې
ډوب په فکر د پټو د پالېزو یې
په ښکاره مراقبه له خلګو ګوښې
پټ اخته د شکرانو په حسابو یې
په ښکاره وچه ګوله په اوبو نغړې
پټ سېځلی تر سرمو په نعمتو یې
په ښکاره ژغورې نظر له خپلو ښځو
پټ لګیا د نامحرمو په ورنو یې
ښکاره نورو ته غندې د دنیا مینه
پټ مخکښ د دې لیلا د لېونو یې
ته په سپینه ورځ لوټې کلي کورونه
په جامه کې د پېرې مشر د غلو یې
خدای دې وساتي قومونه ستا له غدره
ته پیر نه یې مبتکر د شعبدو یې

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library